T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
PSİKOLOJİ BİLİM DALI

DIŞ GRUP TARAFGİRLİĞİ FORMU OLARAK AVRUPA ÜLKELERİNE GÖÇ ETME İSTEĞİNİN İRANLI ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KOMPLO TEORİLERİNE İNANMA YATKINLIKLARINDAKİ ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Araz JAVADPOUR

BURSA-2023

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
PSİKOLOJİ BİLİM DALI

DIŞ GRUP TARAFGİRLİĞİ FORMU OLARAK AVRUPA ÜLKELERİNE GÖÇ ETME İSTEĞİNİN İRANLI ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KOMPLO TEORİLERİNE İNANMA YATKINLIKLARINDAKİ ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Araz JAVADPOUR

Danışman:
Prof. Dr. M. Ersin KUŞDİL

BURSA-2023

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Psikoloji Anabilim Dalı, Psikoloji Bilim Dalı'nda 702045011 numaralı Araz JAVADPOUR'un hazırladığı "*Dış Grup Tarafgirliği Formu Olarak Avrupa Ülkelerine Göç Etme İsteğinin İranlı Üniversite Öğrencilerinin Komplo Teorilerine İnanma Yatkınlıklarındaki Rolü*" başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, 04/08/2023 günü 10.00-12.00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. M. Ersin KUŞDİL
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Kenan ALPARSLAN
Muş Alparslan Üniversitesi

04/08/2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum "DIŞ GRUP TARAFGİRLİĞİ FORMU OLARAK AVRUPA ÜLKELERİNE GÖÇ ETME İSTEĞİNİN İRANLI ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KOMPLO TEORİLERİNE İNANMA YATKINLIKLARINDAKİ ROLÜ" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Araz JAVADPOUR

Öğrenci No: 702045011

Anabilim Dalı: Psikoloji

Programı: Tezli Yüksek Lisans Programı

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: "Dış Grup Tarafgirliği Formu Olarak Avrupa Ülkelerine Göç Etme İsteğinin İranlı Üniversite Öğrencilerinin Komplo Teorilerine İnanma Yatkınlıklarındaki Rolü".
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 134 sayfalık kısmına ilişkin, 06/07/2023 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından Turnitin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza ve Tarih

Adı Soyadı: Araz JAVADPOUR
Öğrenci No: 702045011
Anabilim Dalı: Psikoloji
Programı: Psikoloji
Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman
Prof. Dr. M. Ersin KUŞDİL

ÖZET

Yazar adı soyadı	**Araz JAVADPOUR**
Üniversite	**Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü	**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim dalı	**Psikoloji**
Bilim dalı	**Psikoloji**
Tezin niteliği	**Yüksek Lisans**
Mezuniyet tarihi	**04/08/2023**
Tez danışmanı	**Prof. Dr. M. Ersin KUŞDİL**

Dış Grup Tarafgirliği Formu Olarak Avrupa Ülkelerine Göç Etme İsteğinin İranlı Üniversite Öğrencilerinin Komplo Teorilerine İnanma Yatkınlıklarındaki Rolü

Bireylerin komplo teorilerine inanma nedenleri yakın zamanlarda kapsamlı bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır. Araştırmacılar bu olgunun oluşumunda genellikle birey içi süreçleri vurgularken, kimi araştırmacılar da gruplar arası süreçlere odaklanarak komplo teorilerine inanma olasılığının bireylerin grup üyeliklerinden de etkilendiğini ileri sürmüşlerdir. Komplo teorilerine duyulan inancın hayli yaygın olduğu bilinen Ortadoğu ülkelerinde bu tür 'açıklamaların' hayatın birçok alanını etkilediği göz önüne alındığında, söz konusu inancın sosyal kimlik özdeşleşmeleriyle yakından ilişkili olduğunu düşünmek mümkündür. Sosyal Kimlik yaklaşımından yola çıkarak, ulusal kimlikleriyle özdeşleşme düzeyleri yüksek olan bireylerin ülkeleri hakkındaki komplo teorilerine inanma olasılıklarının da artacağını öngörülebilir. Öte yandan, ulusal kimliklerle özdeşleşme düzeyleri düşük olan bireylerde bu eğilimin daha az olması beklenecektir. Hatta komplo teorilerinde fail konumunda görülen ülkelere yönelik bir dış grup tarafgirliğinin söz konusu teorilere inancı zayıflatmasının mümkün olduğu da ileri sürülebilir. Bu tez çalışmasının ana amacı, İranlı üniversite öğrencilerinin ulusal kimlikleriyle özdeşleşme düzeyleri, Avrupa'ya yönelik dış grup tarafgirlikleri ve Avrupa ülkelerine göç etme isteklerinin biri COVID-19, diğeri de 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi hakkındaki iki Avrupa kaynaklı komplo teorisi inanma olasılıklarını nasıl yordadığını incelemektir. Bir diğer amaç da İranlı üniversite öğrencilerinin Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerini incelemek olmuştur. Bulgular ulusal kimlikle özdeşleşme ve Avrupa'ya göç etme isteği değişkenlerinin Avrupa'nın fail olarak görüldüğü bu iki komplo teorisine inanma eğiliminin en güçlü yordayıcıları olduğunu ortaya koymaktadır: Her iki komplo teorisine duyulan inancın düzeyi ulusal kimlikle özdeşleşme arttıkça yükselmekte, göç etme isteği arttıkça düşmektedir. Ayrıca, dış grup tarafgirliği yüksek ve düşük olan üniversite öğrencilerinin sosyal temsillerinin de bu eğilimleriyle tutarlı biçimde şekillendiği saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Komplo Teorisi, Dış Grup Tarafgirliği, İç Grup Tarafgirliği, Gruplararası İlişkiler, Göç etme isteği, Sosyal Kimlik ve Sosyal Temsiller

ABSTRACT

Name & surname	**Araz JAVADPOUR**
University	**Bursa Uludağ University**
Institute	**Institute of Social Sciences**
Field	**Psychology**
Subfield	**Psychology**
Degree awarded	**Master**
Date of degree awarded	**04/08/2023**
Supervisor	**Professor M. Ersin KUŞDİL**

The Role of Willingness to Migrate to European Countries as a Form of Outgroup Favoritism in Iranian University Students Predisposition to Believe in Conspiracy Theories

The reasons why individuals believe in conspiracy theories have recently been extensively researched. While researchers have generally emphasized intra-individual processes in the formation of this phenomenon, some researchers have focused on intergroup processes and argued that the likelihood of believing in conspiracy theories is also affected by individuals' group membership. Considering that such 'explanations' affect many areas of life in Middle Eastern countries where the belief in conspiracy theories is known to be quite widespread, it is possible to think that this belief is closely related to social identity identification. Based on the Social Identity approach, it can be predicted that individuals with high levels of identification with their national identities will be more likely to believe in conspiracy theories about their countries. On the other hand, individuals with low levels of identification with national identities would be less likely to do so. It can even be argued that it is possible that an outgroup bias towards countries that are seen as perpetrators in conspiracy theories may weaken the belief in these theories. The main purpose of this thesis is to examine how Iranian university students' level of identification with their national identity, their outgroup bias towards Europe, and their desire to migrate to European countries predict their likelihood of believing two European conspiracy theories, one about COVID-19 and the other about the 2030 Sustainable Development Agreement. Another aim was to examine Iranian university students' social representations of Europe. The findings revealed that identification with national identity and desire to migrate to Europe were the strongest predictors of the tendency to believe in these two conspiracy theories in which Europe was seen as the perpetrator: The level of belief in both conspiracy theories increases as identification with national identity increases and decreases as the desire to migrate increases. Moreover, the social representations of university students with high and low outgroup bias were found to be shaped in a manner consistent with these tendencies.

Keywords: Conspiracy theories, Outgroup favoritism, intergroup relationships, Desire to migrate, Social Identity, and Social Representations

ÖNSÖZ

Kimisine göre kader kimisine göre şans, adını ne koyarsan koy, sonucu katiyen değişmeyecek bir gerçek var şu ki; gelişmek ve faydalı olabilme amacını güden her bir öğrenci'nin isteyipte nadiren yaşayabildiği gerçek öğrencilik sürecini yaşadığımdan dolayı çok mutluyum. Değerli Hoca'ma saygımı ve minnetimi aktarabilmeme imkân tanıyan bu alanda aklımdan geçip defalarca sil baştan başlayarak sonunda yazıya dökülenlerin hep bir parça eksik kalacağına eminim.

Kendisinin öğrencisi olmaktan onur duyduğum, öğrettiklerinin hakkını ancak daha fazla çalışarak ve üreterek ödeyebileceğime inandığım değerli Hocam **Prof. Dr. M. Ersin KUŞDİL**'e sabrı, ilgisi, destekleri için minnettarım. Bana, İlgi duyduğum ve merakla öğrenmek istediğim alanın kapılarını açan, gerçek bir anlamda yol gösteren hoca'ma teşekkürü borç bilirim. Kendilerinin öğrencisi olmaktan hayatım boyunca gurur duyacağım.

Yüksek lisans sürecim boyunca örnek aldığım, öğrencileri olmaktan onur duyduğum değerli Hocalarım **Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN** ve **Dr. Öğr. Üyesi Ahu ÖZTÜRK** ile Uludağ Üniversitesi Psikoloji Bölümü'ndeki Hocalarıma öğrettikleri her şey için sonsuz teşekkür ederim.

Tez jürimde yer alarak önerileri ve desteklerini esirgemeyen, tezime fikirleri ve soruları ile katkıda bulunan değerli Hocalarım **Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN** ve **Dr. Öğr. Üyesi Kenan ALPARSLAN**'a çok teşekkür ederim.

Bana, özellikle yurdumun gençlerine; kendilerinin gelişmelerine, toplum ve insanlığa faydalı birer fertler olmaları yolunda sağladıkları tüm desteklerinden dolayı **Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı**'na, teşekkür ederim.

Sadece yüksek lisans sürecim ile sınırlı olmaksızın hayatım boyunca desteğini, yardımını ve ağabeyliğini esirgemeyen, başta abim **Rahim CAVADBEYLİ** olmakla birlikte tüm aileme minnettarım. Ayrıca veri toplama sürecimde bir aksaklık yaşamamam için bana sağladıkları tüm desteklerinden dolayı tüm can arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Son olarak çalışmama merakla ve istekle katılıp daha fazla gönüllüye ulaşmamda yardımcı olan İranlı gençlere sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Kendilerinin emeği ve iyi niyeti olmaksızın bu çalışmanın gerçekleşmesi ve sonlanması mümkün olmazdı.

İÇİNDEKİLER

ÖZET vii
ABSTRACT viii
ÖNSÖZ ix
İÇİNDEKİLER x
ŞEKİLLER xii
TABLOLAR xiii
GİRİŞ 1
1. ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ 4
1.1. Komplo Teorisi Kavramı ve Tanımı Nedir? 4
1.2. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da Komplo Teorileri 8
1.2.1. ABD Bağlamındaki Komplo Teorileri 8
1.2.2. Avrupa'da Komplo Teorileri 11
1.3. Ortadoğu'da Komplo Teorileri 14
1.3.1. İran Toplumunda Komplo Teorisinin Yeri ve Önemi 17
1.3.1.1. İran'daki Komplo Teorilerinden Örnekler 24
1.4. Komplo Teorisi Yorumlaması ve Varsayımlarının Temelleri 31
1.5. İnsanlar Neden Komplo Teorilerine Yönelir? 32
1.5.1. Psikolojik Açıdan 33
1.5.1.1. Epistemik Motivasyonlar 34
1.5.1.2. Varoluşsal Motivasyonlar 36
1.5.1.3. Toplumsal Konum Açısından 38
1.5.2. Gruplar Arası İlişkiler Açısından 39
1.6. Dış Grup Tarafgirliği 41
1.6.1. Dış Grup Tarafgirliği ve Komplo Teorileri 42
1.6.2. Dış Grup Tarafgirliği ve Sosyal Kimlik Kuramı 43
1.7. Sosyal Temsillerin Tanımı 45
1.7.1. Sosyal Temsiller Kuramının Temel Kavramları 48
1.7.2. Demirleme ve Nesneleştirme 48
1.7.3. Sosyal Temsillerin İşlevleri 50
1.8. Dış Grup Tarafgirliği ve Sosyal Temsiller Kuramı 50
1.9. Sosyal Kimlik ve Sosyal Temsiller Kuramları 51
1.10. İran'dan Avrupa'ya Göç 52
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE UYGULAMA 56
2.1. Araştırma Hipotezleri ve Soruları 58
2.1.1. Sosyal Kimlik Kuramı Çerçevesiyle İlişkili Araştırma Hipotezleri ve Soruları 59
2.2. Sosyal Temsiller Kuramı Çerçevesinden Araştırma Hipotezleri ve Soruları 62
3. YÖNTEM 65
3.1. Örneklem 65
3.2. Veri Toplama Araçları 66
3.2.1. Sosyal Temsil Bilgi Formu 67
3.2.2. Avrupa Kaynaklı Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi 67
3.2.3. Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği 68
3.2.4. Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği 69
3.2.5. Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği 70

3.3. İşlem 71
3.4. Analizlerin Yol Haritası 72
4. BULGULAR 72
4.1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizleri 72
4.1.1. Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi 73
4.1.2. Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi 75
4.1.3. Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi 77
4.2. Komplo Teorileri 78
4.3. Güvenirlik Analizleri 79
4.4. Sosyal Kimlik Çerçevesinden Korelasyon Analizleri 79
4.5. Komplo Eğilimini Yordayan Değişkenler 87
4.5.1. COVID-19 Komplo Teorisine İnanma Eğilimini Yordayan Değişkenler 88
4.5.2. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi Komplo Teorisine İnanma Eğilimini Yordayan Değişkenler 89
4.5.3. Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi Genel Ortalamasını Yordayan Değişkenler 89
4.6. Sosyal Temsillerin Olumluluk Düzeyiyle İlgili Korelasyon Analizleri 90
4.6.1. Avrupa'ya İlişkin Sosyal Temsillerin Çeşitlilik ve Nadirlik Analizlerinin Sonuçları 92
4.7. Avrupa'ya İlişkin Sosyal Temsillerin Prototip Analizi Sonuçları 94
TARTIŞMA VE SONUÇ 98
KAYNAKÇA 111
EKLER 121
ÖZGEÇMİŞ 128
FARSÇA ÖZET 129

ŞEKİLLER

Şekil 1: Çalışmanın Kavramsal Modeli 58
Şekil 2: Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Diyagramı 73
Şekil 3: Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Diyagramı 75
Şekil 4: Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Diyagramı 77
Şekil 5: Genel Örneklem Temsiline Yönelik Prototip Analizi Sonuçları 96
Şekil 6: Düşük Düzey Dış Grup Tarafgirliği Eğilimi Temsiline Yönelik Prototip Analizi Sonuçları 97
Şekil 7: Yüksek Düzey Dış Grup Tarafgirliği Eğilimi Temsiline Yönelik Prototip Analizi Sonuçları 97

TABLOLAR

Tablo 1. *Komplo Teorilere İnananlar ile İnanmayanların Varsayımlarındaki Farklıklar* 32
Tablo 2. *Demografik Bilgiler*.....65
Tablo 2. *(Devam) Demografik Bilgiler*.....66
Tablo 3. *Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği Madde Yükleri*.....69
Tablo 4. *Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği Madde Yükleri* 70
Tablo 5. *Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği Madde Yükleri* 71
Tablo 6. *Ölçeklere Ait Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) Değerleri* 73
Tablo 7. *Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri* 74
Tablo 8. *Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği Yol Parametreleri* 74
Tablo 9. *Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri* 76
Tablo 10. *Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği Yol Parametreleri*.....76
Tablo 11. *Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri* 77
Tablo 12. *Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği Yol Parametreleri*.....78
Tablo 13. *Ölçeklere Ait Cronbach Alpha Değerleri* 79
Tablo 14. *Araştırma Değişkenlerinin Cinsiyet ve Örneklem Genelindeki Ortalama ve Standart Sapmaları* 80
Tablo 15. *Araştırma Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Matrisi*.....80
Tablo 16: *İç Grup Tarafgirliği, Dış Grup Tarafgirliği ve Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi Gruplarının Ortalama ve Standart Sapmaları* 83
Tablo 17. *Komplo Teorilerine İnanma Düzeyine İlişkin Fark Analizleri* 85
Tablo 17. *(Devam) Komplo Teorilerine İnanma Düzeyine İlişkin Fark Analizleri* 86
Tablo 18. *Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi Puanlarının Hiyerarşik Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları*.....87
Tablo 18. *(Devam) Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi Puanlarının Hiyerarşik Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları* 88
Tablo 19. *Sosyal Temsil Unsurlarının Olumluluk Değerlerinin Diğer Değişkenlerle İlişkileri* 90
Tablo 20. *İranlı Üniversite Öğrencilerinin Avrupa'ya İlişkin Sosyal Temsillerinin Çeşitlilik ve Nadirlik Endeksleri* 93

GİRİŞ

Komplo teorilerine birçok önemli alanda, örneğin politik ve sosyal söylemlerde rastlanmaktadır. Öte yandan, literatürü incelediğimizde komplo teorilerinin neden ve sonuçlarının üzerine koordineli bir bilimsel yönelimle ancak son on yılda gidildiğini söylemek mümkündür. Araştırmacıların dünyamızda geçmişten bu yana süregelen bütün terörist saldırı, savaş, soykırım vb. gibi olayların altında komploların olduğuna yönelik inançlar bulunduğunu dikkate alarak komplo teorilerini incelemeleri birçok nedenden dolayı ehemmiyet arz etmektedir.

Coğrafya kaderdir; bu meşhur sözün sadece insanlar için değil belki coğrafyaların kendileri için bile geçerli olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla Dünya'nın medeniyetler beşiği olarak bilinmesi Ortadoğu'nun nasıl kaderi ise, yine Dünya'nın en çok kargaşa, çatışma ve savaşlarının yaşandığı yer olarak anılması da kaderi olmuştur. Birçok bölgede olduğu gibi Ortadoğu'da da insanların tüm bu savaş, devrim, soykırımlar vb. gibi olayları komplo teorilerine başvurarak açıkladığı görülmektedir. Bazı komplo teorisi uzmanları Ortadoğu'da komplo teorilerine başka bölgelere kıyasla daha fazla inanıldığını ileri sürmektedir. Bu uzmanlara göre, Ortadoğu'yu önce anlayıp ardından doğru anlatmak için bu bölgede yaygın olan komplo teorilerini bilmenin elzem olduğunu, zira bunların Ortadoğu'nun siyasi kültürünü anlamakta kilit rol oynayan fenomenler olarak en özel ailesel sohbetlerinden en yüksek ve en mühim siyasi olaylara kadar insanların tüm yaşamını kapsadığını ileri sürmektedir (Pipes, 1998). Komplo teorilerinin Ortadoğu'daki önemini daha iyi açıklamak için konunun uzmanlarından Pipes çok ilginç bir örnek ileri sürmüştür. Pipes'a (1998) göre, Ortadoğu'daki vuku bulan bütün siyasi eylemleri, komplo zihniyetini dikkate almadan anlamak ve hakkında yoruma kalkışmak, Wall Street'in varlığından ve etkin rolünden bahsetmeden ABD ekonomisini anlamak veya Leninizm ile komünizm ideolojileri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadan Sovyetler Birliği yöneticilerinin politikalarını anlamaya benzer. Dolayısıyla komplo teorileri Ortadoğu'nun en önemli ülkelerinden olan İran'ın çağdaş siyasi kültüründe geniş kapsamıyla yer almakta ve küçük meselelerden ülkenin önemli meselelerine kadar uzanan çeşitli spektrumları ve toplumsal grupları kapsamaktadır. Nitekim İran'ın çağdaş siyasi diyaloglarına ve metinlerine bakarsak, bu metin ve

tartışmaların hangi açıdan yazıldığına veya tasarlandığına bakılmaksızın, kesinlikle sürekli tekrarlanan kelime ve terimlerle karşılaşacağız. 'Komplo', 'Ajanlar', 'Casus', 'Görünmez tehlike', 'Düşman', 'Hain', 'Dış mihraklar', 'Emperyalizmin uşakları', 'Gizli oyunlar' vb. gibi terimler, çağdaş İran siyasi söyleminde ve edebiyatında komplo teorilerinin etkin olduğunun resminin sadece bir parçasını gözler önüne sermektedir.

Son dönemde araştırmacılar koordineli olarak insanların komplo teorilere yönelmelerindeki nedenleri araştırmaya başlamışlardır. Kimisi bu olgunun oluşmasında insanların kendisine, başka bir deyişle birey içi süreçlere vurgu yaparken (örn., Van Prooijan ve Jostmann, 2013) kimisi de insanların bağlı oldukları statü ve konumlarından kaynaklanacağına dair bulgular ileri sürmüşlerdir (örn., Freeman ve Bentall, 2017). Diğer bazı araştırmacılar ise komplo teorilere inanmanın altındaki nedenleri gruplar arasında egemen olan süreçlere odaklanarak ilginç bulgular elde etmişlerdir. Örneğin ABD'de Cumhuriyetçi ve Demokratlar arasındaki ilişkilerinden yola çıkarak komplo teorileri açıklamaya çalışan Uscinski ve Parent (2014: 41-42) kendini aşırı Cumhuriyetçi olarak tanımlayan bireylerin Demokratlar tarafından Cumhurbaşkanı seçimlerine ilişkin yapılacak bir müdahaleye ilişkin komplo teorisine inanma olasılıklarının kendini ılımlı Cumhuriyetçi olarak tanımlayan bireylere kıyasla daha yüksek olduğu saptamışlardır. Bu bulgulardan yola çıkarak komplo teorilere inanma olasılığın insanların grup aidiyetlerinden de önemli ölçüde etkilendiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla burada komplo teorilerini gruplararası ilişkiler bazında özellikle de iç gruba aidiyet düzeyleri kapsamında ele almak istersek, o zaman sosyal psikolojinin de temel taşlarından olan ve gruplararası ilişkilere odaklanan Sosyal Kimlik Kuramı'nın (SKK) bize sunduğu araçları kullanmamız faydalı olacaktır. Komplo teorilerinin İran gibi Ortadoğu ülkelerinde hayatın birçok alanında tesiri olduğu fikrinden hareketle, bu tür komplo teorilerine inanmanın derin sosyal kimlik özdeşleşmeleriyle ilişkisi olduğunu düşünmek mümkündür. Kişilerin ülkeleri hakkındaki komplo teorilerine inanma olasılıklarının özellikle ulus kimlikleriyle özdeşleşme düzeylerinin yükseldiği koşullarda arttığını varsaymak için yeterli gerekçeler bulunmaktadır.

Planlanan bu tez çalışmanın ana amacı İranlı üniversite öğrencilerinin ulusal kimlikleriyle özdeşleşme düzeylerinin Avrupa ülkelerini fail konumunda gören komplo

teorilerine inanma olasılıklarını ve bunun da yine Avrupa'ya yönelik dış grup tarafgirliğiyle ilişkilerini incelemektir. Literatürde komplo teorilerine inanma yatkınlığının dış grup tarafgirliğiyle bağlantısına yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır.Bu araştırma Avrupa'ya göç etme isteğini bir dış grup tarafgirliği yansıması olarak ele alarak komplo teorilerine inanma yatkınlıklarını daha derinlemesine incelemeyi hedeflemektedir. Bu tez çalışmasının bir diğer özgün yanı da İranlı üniversite öğrencilerinin Avrupa ülkelerine yönelik sosyal temsillerinin bir 'karma desen' yaklaşımıyla incelenmesi olacaktır. Böylelikle, çalışma hem literatürdeki bir boşluğu doldurmaya hem de Ortadoğu'daki gençlerin Avrupa'ya bakışlarını betimlemeye yönelik bir girişim olacaktır. Bölge ülkelerinde sıklıkla rastlanılan ve 'beyin göçü' olarak adlandırılan olgunun ardındaki sosyal psikolojik dinamiklerin netleştirilmesine de katkıda bulunulması çalışmanın toplumsal fayda hedefleri arasında olacaktır.

1. ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Bu bölümde komplo ve komplo teorisi kavramlarının tanımlarının ne olduğu, Batı'daki (özellikle Avrupa ve ABD'deki) komplo teorilerinin nasıl bir yapı içerdiği, Ortadoğu'da (ve İran özelinde) komplo teorilerinin neler olduğu konularına açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, İran'da komplo teorilerinin yeri ve önemi, kimlerin komplo temelli düşünme olasılığının daha yüksek olduğu hususları ele alınacaktır.

1.1. Komplo Teorisi Kavramı ve Tanımı Nedir?

İlk soruyu cevaplamak için önce 'Komplo' kavramını inceleyerek başlıyoruz. Komplo sözcüğü, bir kimseye veya bir kuruma karşı ve ona zarar verme maksadıyla alınan toplu gizli kararlar olarak tanımlanır (Dolunay, 2009: 393). Ayrıca sözü geçen sözlükte, 'Komplo kurmak', birine veya bir gruba karşı çıkmak için bir bağlam oluşturmak ve bir iddiada bulunmak üzerine geliştirilen düşüncelerin tümü olarak tanımlanmaktadır.

Birçok araştırmacıya göre bu kelime yasadışı, hain veya kötü bir eylemi gerçekleştirmek için yapılan anlaşma veya kötü bir planı gerçekleştirmek için yan yana gelmiş bireylerin toplu eylemi anlamına gelir (örn., Pipes, 1998: 9). Komplo kelimesiyle aynı zamanda hükümeti devirmek gibi büyük hedeflere ulaşmak isteyen bir grubun veya birkaç kişinin planları da kastedilmektedir (Morris, 1982: 235). Komplo, temel olarak Amerika-İngiliz ceza hukukunda, hukuki bir terimdir ve iki veya daha fazla kişi arasında yasa dışı bir eylemde bulunmak veya yasa dışı yollarla yasal bir amaca ulaşmak için yapılan anlaşma anlamına gelmektedir (The Encyclopedia Americana, 1990: 642).

Komplo/Conspiracy teriminin İngilizce'deki eşanlamlıları arasında: 'Komplo/Plot', 'Entrika/Machination', 'Gizli Anlaşma/Collusion', 'Hile/Intrigue' ve 'Komplocu Grup/Cabal' bulunmaktadır (Morris, 1982: 285). Sosyal bilimlerde komplo için çeşitli tanımlar yapılmıştır, önce onlardan birkaç önemli örneğe değinip daha sonra kendi kabul ettiğimiz tanımı ileri süreceğiz. Charles Pigden'a göre, komplo, bir grup insanın,

genellikle gizli yollarla başarmak için yaptığı gizli bir plandır ve ona göre, siyaset alanında komplo her zaman şüpheyle paraleldir (Pigden, 1995: 11).

Bu çalışmada yukarıdaki tanımlardan da yararlanarak daha bir geniş tanım üzerinden ilerlemeye karar verilmiştir. Buna göre, komplo, gizli planlama ve yasa dışı yöntemlere dayanan, genellikle etik ve barışçıl olmayan eylemlerdir ve amacı diğerlerinin çıkarlarına ve haklarına zarar verme pahasına, bireysel, ulusal veya herhangi bir grubun amaç ve hedeflerini ilerletmektir. Bu anlamda (yani, 'gerçek' anlamda) komplo, insanlığın başlangıcından itibaren çeşitli biçim ve boyutlarda var olmuş ve özellikle siyaset alanında bir araç olarak kullanılmıştır. Gerçek komplolar genellikle büyük ve küçük komplolar olmak üzere iki kategoriye ayrılır. 'Küçük komplolar' dar kapsamlı bir hedefe ulaşmaya, güç ve zenginlik kazanma gibi kişisel ya da grup-temelli hedefleri gerçekleştirmeye yönelik plan ve eylemlerdir. 'Büyük komplolar' ise uluslararası nitelikteki geniş kapsamlı hedefleri güderler ve daha yaygındırlar. Bu tür plan ve eylemler temel ve yapısal bir değişiklik yaratmayı (bir siyasi sistemi değiştirerek bir ulusun, bir dinin dönüştürülmesi, hatta yok edilmesi vb.) hedeflerler (Pipes, 1998: 9). Bu tür komploların ülke içinde ve uluslararası düzeyde, hedef ülkelerin rızası dışında, 'komplocu' olarak adlandırılan kişiler, gruplar (örn., Yahudiler, Masonlar vb.), merkezler, hükümetler ve ülkeler (örn., emperyalistler) birbirinden farklılaşan amaç (örn., Siyonizm ideolojisi) ve çıkarları (örn., petrol kaynakları vb. kaynaklara erişim) gerçekleştirmek için geniş çapta kullanıldıkları söylenebilir.

Gerçek komplolarla ilgili uluslararası düzeyde örnekler neler olduğu konusunda farklı yorum ve görüşler ileri sürülmektedir. Örneğin, uzun yıllardır büyük ve sömürgeci güçlerin baskı ve etkisi altında kalan üçüncü dünya ülkelerinde bu sömürgeci ülkelerin plan ve eylemlerinin gerçek komplolar olarak görülmesi doğal bir sonuç olarak kabul edilebilir. Masonluk, Siyonizm ve gizli cemiyetlerden zarar gören ve bunların gerçek komplolarını pratikte deneyimleyen grup ve ülkeler, doğal olarak bu tür merkezlere komplocu sıfatını atfedecektir (Hodapp ve Kannon. 2020: 23-50).

Komplo kavramına ve tanımına açıklık getirdikten sonra 'komplo teorisi' kavramının tanımına odaklanacağız Komplo teorisi, İngilizce 'conspiracy theory' teriminin Türkçe

karşılığıdır. Bu kavram içindeki 'teori' teriminin kullanımı bilim ve metodoloji alanlarındaki kullanımlarından farklıdır. Söz konusu terimin bilimsel bilginin aşamaları ve yöntemlerindeki teori ile bir ilgisi yoktur ve temelde, komplo teorisinin ortaya çıkışı ve gelişmesi bu tür bilginin geliştirilmesinde geçerli olan aşamalardan geçmez. Komplo teorisi kavramını ele alan eserlerde bu kavram için eşanlamlı terimlerin (örn.,'Paranoyak tarz-Paranoid style', 'Komplo düşüncesi-Conspiracy thinking', 'Komplo zihniyeti-Conspiracy mentality', 'Gizli el zihniyeti-The hidden hand mentality') kullanıldığı da görülmektedir.

Komplo teorisi kavramının çeşitli yorumları ve tanımları yapılmıştır. Bu konuda sunulan tanımlar üzerinde net bir uzlaşma olmaması bir ölçüde de kafa karıştırmaktadır. Komplo teorisi çalışmalarının kökeni ünlü Amerikalı tarihçi Douglas Richard Hofstadter 1952'de 'Amerika Siyasetinde Paranoyak Tarz' başlığıyla yazdığı ve komplo teorisini bir tarz ve yöntem olarak konu alan klasik makalesine kadar izlenebilir. Hofstadter'a göre, bu tarzı benimseyenler her şeyi abartma, her şeye şüpheyle bakma ve birtakım bağlantılar kurma eğilimindedir. Hofstadter'in bu makalesi zamanla komplo teorisi ile ilgili kaynaklarda ve çalışmalarda yerini almış ve daha sonraki yazarlar, bu olguyu araştırırken onun yorumunu ve açıklama modelini farklı şekillerde kullanmışlardır (Hofstadter, 1996). Karl Popper'ın (1984) komplo teorisine yönelik yorumu da, komplo teorilerinin toplumda olup biten her şeyin güçlü kişi veya grupların planlamalarının doğrudan sonucu olduğu yönünde bir fikre dayandığı görüşünü öne çıkartır. Popper'a göre, bu tür açıklamalar bir batıl inanç türü olarak dünya toplumlarında hayli yaygındır. Popper daha da ileri giderek, komplo teorilerinin yeni biçimlerinin dini hurafelerin dünyevileşmesinin (materyalleşmesinin) bir sonucu olduğu yargısına varmaktadır.

> *Truva savaşlarının düzenbazlıklarının sorumlusu olan Homeros tanrılarına olan inanç artık ortadan kalkmıştır, ancak Olimpos Dağı'nda yaşayan tanrıların yerini artık tekelci, kapitalist ve sömürgeci Siyon Dağı'nın bilge adamları almıştır (Popper, 1984: 425).*

Zonis ve Joseph (1994) de komplo teorisini dünya ve çeşitli olgular hakkında bir akıl yürütme ve yorumlama modeli olarak görmektedir. Yazarlar bu tür açıklama ve

tutumlardaki ana ve etkili unsurun komplo faktörü olduğuna dikkat çekmektedir. Zonis ve Joseph'e (1994) göre bir komplo teorisi dört ana unsurdan oluşur: 1) bir dizi aktörün bir araya gelmesi, 2) gizli bir anlaşma yapılmış olması, 3) gizli bir hedef güdülmesi ve 4) bu amacın yasadışı ve kötü olmasıdır. Pipes (1998: 10) da komplo teorisini gerçekte var olmayan planlara ilişkin bir algı olarak görmekte ve bu tür bir algıda özellikle komplocuların rolüne odaklanılarak dünya olaylarını açıklamanın hedeflendiğini ileri sürmektedir.

Komplo ve komplo teorisi hakkında sunduğumuz açıklamalardan, öncelikle gerçek komplolar ile komplo teorileri arasında bir ayrım yapılması gerektiği sonucuna varılabilir. Gerçek komplolar komplocuların hizmetinde araçsal bir eylem niteliği taşırlarken, komplo teorileri onlara inanan bireylerin olayları yorumlama sürecinde komplocuların rolüne dair (çoğunlukla da sanrısal) fikirlere dayanan bir açıklama yöntemi olarak ayrışırlar. Öte yandan, komploların gerçekten var oldukları ve bunların bazı siyasi-ekonomik-toplumsal olay ve gelişmelerin ortaya çıkmasında önemli rol oynadıkları da tümüyle yadsınamaz. Kuşkusuzdur ki, bu durum insan hayatındaki tüm olayların meydana gelmesinin sadece komploculara atfedilebileceği anlamına da gelmemelidir (Soroush, 1988: 20-25). Gerçek komplolara ilişkin sahip olunan bilgiler ve komplo teorileri birbiriyle etkileşir. Pipes'a (1998: 10) göre, komplo teorilerini gerçek komplolar gibi hiçbir şey alevlendiremez. Araştırmacıya göre, kimi durumlarda komplonun ardından ve aleyhine bazı gerçek komploların da ortaya çıkması muhtemeldir.

Komplo teorisi hakkındaki bu açıklamalardan yola çıkarak, genel tanımımız şu şekilde belirlenmiştir: Komplo teorileri, kısmen de olsa birtakım tarihsel olaylara ilişkin toplumda paylaşılan bilgilere dayalı olarak geliştirilen ve insan hayatındaki olay ve olguları anlamada ve yorumlamada çerçeve işlevi gören, kimi toplumlarda bireylerin ortak kaderlerini belirleyecek düzeyde önem taşıyabilen açıklamalardır. Komplo teorilerinin tarihsel bağlam içinde değerlendirilmelerini zorunlu kılan bu tanım, olgunun farklı ülkeler ve toplumlar kapsamında da incelenmesini gerektirecektir.

1.2. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da Komplo Teorileri

Komplo teorileriyle ilgili yazı ve eserlerin çoğu bu olguyu üçüncü dünya ülkelerine ve özellikle Ortadoğu'ya atfetmeye çalışsa da tarihsel kanıtlar, 1750'den 1950'ye kadar Batı Avrupa ve ABD'de komplo teorilerinin geniş çapta var olduğuna işaret etmektedir. Bu komplo teorilerinde birtakım gizli dernekler ve merkezlerin, bankacılık kartellerinin ve Yahudiler (ve Siyonizm ile) ilişkilendirilmiş komplolar hakkında fikirlere rastlanmaktadır. Bu tür komplocu inançların, özellikle Avrupa'da diğer ülkelere kıyasla birçok feci sonuçlara yol açtığı açıktır. Söz konusu komplo teorilerine yönelik inancın Stalin ve Hitler'in diktatöryel sistemlerinde iyice yaygınlaşmasının milyonlarca insanı yok edilmesine giden süreci kolaylaştırdığı bilinmektedir. Batı'da komplo teorilerinin yol açtığı bu tür yaralanma ve zararlar o kadar geniş ve yaygındır ki, Ortadoğu bölgesi de dahil olmak üzere diğer ülkeler de komplo teorilerinden kaynaklanan tüm yanlışlar ve olumsuz eylemlerden güçlü bir şekilde etkilenmişlerdir. Benzer bir eğilimin yakın zamanlarda da geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, ABD'de 11 Eylül 2001 terör olayı ile ilişkili komplo teorilerini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Aşağıda, komplo teorilerinin sadece üçüncü dünya ülkelerine özgü olmadığını göstermek için bunların Amerika ve Avrupa ülkelerindeki örneklerini inceleyeceğiz.

1.2.1. ABD Bağlamındaki Komplo Teorileri

Komplo teorilerinin tarihsel bağlamını göz önüne almanın yararlı olacağı görüşüne yönelik tipik bir örnek de ABD toplumudur. Toplumsal huzursuzluğu düşman komplolarına bağlamak ABD'nin siyasi geleneklerinden biri gibidir. Bu olgu, İngilizlerin sömürgecilerin haklarını tamamen yok edeceğine dair söylentilerin yayılmasıyla başlamış ve John F. Kennedy suikastına ilişkin komplolarla devam etmiştir (Waters, 1997). ABD'de komplo teorilerine 19. yüzyılda Masonluk ve Katolik gruplar gibi Amerika sağcı güçleri ilişkili şekilde rastlanmaktadır. 20. yüzyılda ise Yahudiler, Komünistler ve onların ajanları gibi görünen gruplar komplolar kurmakla suçlanmıştır. ABD'de komplolara inananlar Yahudilerin ve Komünistlerin, Amerika'nın hassas ve önemli kurum ve pozisyonlarına sızdığına inanmaktadır. Örneğin, eski ABD başkanı

Eisenhower gibi siyasetçilerin yükselişinin ülkelerine hükmetmek için kurulan komünist komplonun bir sonucu olduğuna inanlar çok sayıdaydılar (Hafstadter, 1996: 8).

Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok farklı komplo teorisine rastlamak mümkündür ve bu teoriler, siyahiler de dahil olmak üzere bazı sosyal ve ırksal gruplar arasında daha yaygındır (Parsons ve ark., 1999). Tarihsel kanıtlar ve örnekler, kriz sırasında ve güvensiz dönemlerde ABD'de komplo teorilerine yönelik ilginin arttığını göstermektedir. Bu konuda verilebilecek en tanınmış örnek, ABD'nin eski başkanı John F. Kennedy'nin öldürülmesidir. Kennedy'nin öldürülmesiyle ilgili komplo teorileri hakkında iki binden fazla kitap yazıldığı bildirilmektedir (Pipes, 1999: 1). Günümüzde bile birçok kişinin bu konuyu hevesle takip ettiği ve bu konuda hala birçok gizli detay ve açıklanmayan bilginin bulunduğuna inandıkları görülmektedir. 1992'de 'New York Times' tarafından yapılan ulusal bir araştırmada John F. Kennedy suikastı hakkında araştırmaya dahil edilen katılımcıların %77'sinin komplo açıklamalarına yatkın bir zihniyete sahip olduğunu göstermiştir (Goertzel, 1994). Bir başka örnek ise Afrika kökenli Amerikalıların AIDS salgınının ortaya çıkışına ilişkin inançlarıdır. Bu gruptaki bireylerin yaygın biçimde AIDS salgınının devlet yetkililerinin kasıtlı bir komplosu olduğuna inandıkları saptanmıştır (Goertzel, 1994). Bir anket çalışması, insanların %35'inin AIDS'in bir toplu katliam biçimi olduğuna inandığını ve bir başka ankette, katılımcıların %34'ünün AIDS virüsünün insan yapımı olduğunu düşündüklerini ortaya koymuştur (Goertzel, 1994). Siyahiler, ayrıca ABD'de Beyaz Amerikalıların kasıtlı olarak AIDS'i Afrika kökenli Amerikalıların arasında yaydığına ve bu yolla Siyahi Amerikalıların nüfusunu azaltmak istediğine inanmaktadır. Siyahlar, buna gerekçe olarak hastalığın uzun zamandır Siyahlar arasında hızla yayılmasını ve bu konuda iyi önlemler alınmamış olmasını göstermektedir (Waters, 1997).

Bir başka tanınmış komplo teorisi 1991'deki 'Ekim sürprizi'dir (October Surprise). Bu komplo teorisine göre, Cumhuriyetçilerin İran'da tutuklanan Amerikalı rehinelerin serbest bırakılmasını 1980 seçimlerine kadar erteletmek için üst düzey İranlı yetkililerle komplo kurmuşlardı (akt., Pipes, 1999: 10-15). Bu bağlamda Gary Sick, NewYork Times dergisinde yazdığı bir makalede, 1980 yılında Jimmy Carter'i küçük düşürmek yoluyla Reagan'a destek sağlanması amacıyla İranlı din adamlarının Amerikalıları

İran'da rehin tutmayı sürdürme hedefini güden bir komplo yapıldığını ileri sürmüştür (akt., Pipes, 1999: 10-15). Böylece, Reagan'ın seçimlerdeki zaferini güçlendirecek bir ortam hazırlanmış olmuştur. Bazı insanlar bu komplo teorisine inanmış olsalar da zaman geçtikçe iddianın yanlışlığı ortaya çıkmıştır (Goertzel, 1994; daha fazla bilgi için bkz., Pipes, 1999: 10-15). Amerika'da siyahi hareketin lideri Martin Luther King suikastını FBI komplosuna bağlamak, Amerika toplumundaki bir başka popüler komplo teorisidir. ABD'deki diğer komplo teorileri arasında Amerika siyahi topluluğundaki doğum oranını kontrol etmenin siyahi vatandaşların nüfusun büyümesini engellemek ve nihayetinde Amerika toplumundaki güçlerini ve egemenliklerini kontrol etmek için bir bahane olduğu iddiası da yer alır (Zonis ve Joseph, 1994: 444). ABD'de yaygın olan diğer komplo teorilerinden biri de Japonların ABD ekonomisini yok etmeye çalıştıkları üzerinedir (Goertzel, 1994). Bir diğerine göre ABD devleti kasten gençlere uyuşturucu vermektedir (Zonis ve Joseph, 1994: 444). Soğuk savaş sırasında ABD liderleri hem ülke içinde hem de uluslararası düzeyde Sovyetlerin atom ve nükleer tehditleri tehlikesini ve komünizmin yayılmasını geniş çaplı propagandalar yoluyla abartarak bölgedeki müttefiklerine de büyük miktarda silah satışı gerçekleştirdikleri iddası da yine komplo teorileri arasındadır. ABD'nin bir dizi ülkeye sızıp sistemleri değiştirmeye çalıştığı iddiası çok yaygın olarak bilinen bir başka komplo teorisidir.

Başta Linden LaRoche olmak üzere bazı ünlü komplocular ile destekçileri, Beyaz Saray'dan Ulusal Güvenlik Konseyi ve Dışişleri Bakanlığı'na kadar bazı üst düzey Amerikalı yetkililerini İngiliz casusluk aygıtının beşinci kolu olarak adlandırdıkları kitap ve makaleler yayınladılar. Bu kişilere göre ABD devlet adamları, efendileri Britanya'nın isteği üzerine İran'da İslam devrimine zemin hazırlamışlardır (Robins ve ark., 1997). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bazı Amerikalı politikacıların İslam'ı ve İran İslam Cumhuriyeti'ni farazi bir düşman olarak kullanmak ve bölge ülkelerini İran köktenciliğinden korkutup kendilerine çekmek için İslami köktencilik hakkında komplo teorileri ortaya attıkları da bilinmektedir. Bu tür komplo teorileri 11 Eylül 2001 terör olayı ve bunun Müslüman gruplara atfedilmesinden sonra iyice yaygınlaşmıştır.

1.2.2. Avrupa'da Komplo Teorileri

Komplo teorileri Avrupa ülkelerinin siyasi tarihinde geniş bir şekilde yer almakta ve bu ülkelerin her birinde belirli bazı faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu coğrafyadaki komplo teorilerine inananlar tarafından komplo kurmakla suçlanan grup ve merkezler de toplumdan topluma farklılaşmaktadır.

Örneğin İngiltere'de II. George döneminden bu yana bazı çevreler ve gruplar arasında gizli ellere ve perde arkasındaki ajanlara olaylar isnat edilmekte ve böylece I. George'un Almanya'nın Hannover kentinde öldürülmesi bir komplo olarak anılmaktadır (Pigden, 1995). 1850'li ve 1860'lı yıllarda başbakanlık yapmış, yazar ve İngiliz Parlamentosu üyesi olan Benjamin Disraeli kitaplarında bir dizi olayı komplo temelli olarak incelemiş ve bu gibi düşünce tarzlarının İngiltere'nin diğer Avrupa ülkeleri üzerinde hâkimiyet ve egemenlik kurma emellerine hizmet ettiği yargısına varmıştır (Pipes, 1999: 14-15). İngiltere'deki en ünlü ve görece güncel komplo teorilerinden biri de İngiltere Veliaht Prensi'nin eski eşi Prenses Diana'nın öldürülmesidir. Bu komplo teorisine göre Diana kendi eceliyle değil komplocular ve gizli eller tarafından öldürülmüştür (Uscinski ve Parent, 2014). İngiliz kamuoyunun çeşitli komplo teorilerini ana tema eden 'The X-Files/Gizli Dosyalar' ve 'The Edge of Darkness/Karanlığın Kıyısında' gibi dizilere olan ilgisi bu ülkede komplo teorilerinin ne kadar çekici olduğuna bir işarettir.

Fransa'daki birçok komplo teorisi arasında Papaz Barwell adlı ünlü Fransız keşişin görüş ve fikirleri özel bir yere sahiptir. Barwell Fransız Devrimi'ni tümden bir komplo olarak yorumlamış, ileri sürdüğü bu teori de bazı halk kesimlerinde ciddi bir taraftar toplamıştır. Barwell teorisinde komplocu merkez ve grupları Yahudiler, İsrail, gizli topluluklar, İngiliz ve ABD olmak üzere beş ana kategori üzerinden değerlendirmiş ve Fransız Devrimi'ni Masonlar, aydınlar ve Haçlılar gibi odakların çabalarının bir sonucu olarak görmüştür. Bu komplo teorileri o kadar yaygınlık kazanmıştır ki, bazı yorumcular Papaz Barwell'in komplo teorileri konusundaki rolünün Von Clausewitz'ün strateji konularındaki rolü ve Adam Smith'in ekonomi alanındaki rolü ile kıyaslanabileceğini ileri sürmüşlerdir (Pipes, 1999: 10).

Almanya, tarih boyunca komplo teorilerinin büyümesi ve yayılması için her zaman uygun bir ülke olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Alman halkı büyük bir karışıklık içinde yaşadığı ve aşağılandığı zamanlarda bir yandan ekonomik olarak sefil bir duruma katlanırken bir yandan da ülkelerinin parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu görmekteydi. Böylesi kriz, kaygı ve güvensizlik koşullarında komplo inançlarına sığınmak Alman halkı için özel bir çekiciliğe sahipti. Hitler'in o dönemdeki mevcut duruma ilişkin açıklamalarına bakıldığında Alman halkının sorunlarını başkalarını suçlayarak kavramayı ve sorunların suçlanan odakların yok edilmesi yoluyla çözümlenmesini önerdiği görülmektedir (Robins ve ark., 1997). İşte bu bağlamda Yahudiler Alman halkının tüm talihsizliklerinin ve geri kalmışlıklarının aslî nedeni olarak kabul edildi. Yahudilere yönelik bu olumsuz tutum o kadar güçlü ve yaygındı ki, Hitler'in yakın çalışma arkadaşlarından baş emir subayı General Wilhelm defalarca Almanya'nın maruz kaldığı talihsizliklerinin Reich'ı yok etmek için büyük bir komplo hazırlamış olan gizli ajanlardan kaynaklandığını iddia etmişti. Wilhelm, dünya masonluğunu Yahudilerin bir eseri olarak görmüş ve bu örgütün tüm ulusların Almanya'ya karşı birleşmesini teşvik etmek hedefi için çalıştığını ileri sürmüştü (Cloudflare, 1984: 65). Ayrıca General Wilhelm, Yahudi halkının gizli liderlerinin Fransa ve İngiltere'nin istihbarat servislerinin yardımıyla Almanlara karşı faaliyette bulunduğuna ve Yahudilerin bu konuda büyük bir ihanet içinde olduğunu ileri sürüyordu (Cloudflare, 1984: 66).

I. Dünya Savaşı sonrasında Alman toplumunda, Yahudi liderlerin 'Aryan' ırkını yok etmek için büyük bir küresel komplo düzenledikleri inancı iyice yerleşiklik kazanmıştı. Bu komplonun uygulanması için bir grup Yahudinin kapitalist Dünya'ya önderlik ettiği ve yol gösterdiğine, bir diğer Yahudi grubun ise uluslararası Sosyalistlerin ve Bolşeviklerin operasyonlarına önderlik etmesi için seçildiğine inanılmaktaydı. Bu komplo teorilerini benimseyenler iddialarını kanıtlayacak en önemli belge olarak 'Siyon Liderlerinin Protokolleri'ni gösteriyorlardı. Adolf Hitler de bu komplo teorilerine inanmakla birlikte Yahudilerin sadece Almanya'yı değil tüm dünyayı ele geçirmek için bir komplo hazırlığında olduklarını ileri sürüyordu. Hitler, bu komploya boşa çıkarma hedefine yönelik planı dâhilinde Nazi Partisi'ni kurarak bu oluşumu dünyayı fethetmek için bir araç olarak kullandı (Pipes, 1999: 6). Böyle bir amacı gerçekleştirmek için

Naziler, çeşitli propaganda teknikleri yoluyla büyük bir kaygı ve güvensizlik ortamı yaratarak tüm tarihi krizleri ve sorunları Yahudi halkının omuzlarına yüklemişlerdir. Bu propaganda içinde Yahudiler dünyanın en yozlaşmış milleti olarak tanıtılırken en yüce ve en iyi ulusun da Alman ulusu olduğu vurgulanıyordu. Nazi propaganda sorumlusu Joseph Goebbels'in propaganda stratejisi de Alman milletinin asıl düşmanının Yahudiler olduğunun her gün tekrar tekrar söylenmesiydi (Cloudflare, 1984: 66).

Rusya'daki komplo teorileri için Lenin ve Stalin gibi liderlerin bazı açıklamalarına ve düşüncelerine başvurabiliriz. Lenin, kapitalist ülkelerin egemen olduğu diğer bölgelerin doğal kaynaklarına el koymalarını bir kapitalist komplo olarak görmüş ve bunu 'dünyaya hakim olma komplosu' olarak adlandırmıştır (Pipes, 1999: 6). Stalin'in de komplo temelli birçok düşüncesi vardı. Örneğin ABD Başkanı Franklin Roosevelt'in ölümü sonrasında Roosevelt'in eşine yazdığı taziye mektubunda birkaç satırlık baş sağlığı dileğinden sonra Stalin Roosevelt'in zehirlendiğine ve doğal bir ölümle ölmediğine dikkat çekmekte, Bayan Roosevelt'in bu konuda yapmak istediği herhangi bir araştırmaya yardımcı olmaya hazır olduğunu beyan etmekteydi (Rubin ve ark., 1997). Bu tür inandırıcı komplo açıklamaları peşinde koşan Stalin'in kendisi de düşmanlarına karşı birçok gerçek komploya başvurmuştur: "*Kimseye, kendime bile güvenmiyorum*" diyen Stalin paranoyak zihniyetiyle siyasi muhalifleri ve rakiplerini ortadan kaldırmaya çalışarak binlerce insanın ölümüne neden olmuştur (Pipes, 1992).

Doğu Avrupa'da ise komplo teorileri hayli yaygındır ve bu zihniyetin bu bölge toplumlarında var olmasının sebeplerinden biri de bölge halkının tarihsel olarak Rusya ve Almanya gibi iki büyük imparatorluğun arasında sıkışmış olmasıdır. Sonu gelmeyen kargaşa ve karışıklıklar bu toplumları böylesi bir zihniyete sürüklemiş gibidir. Bölge halkları bu iki büyük gücün rekabetinden son derece olumsuz etkilenmiş ve onların sınır tanımayan eylem ve komploları sonucunda hiç bir zaman kendi kaderleri üzerinde tam bir kontrole sahip olamamışlardır. Böylesi koşulların her türlü komplo teorisinin üretilmesi ve yayılması için uygun bir zemin sağlıyor olması da şaşırtıcı değildir. Örneğin Romanya halkı güçlü bir komplo zihniyetine sahiptir; şüphe ve güvensizlik toplumdaki geleneklerle geniş ölçüde iç içedir. Romanyalılar olaylara bakışlarında ve

ürettikleri açıklamalarda sıklıkla komplocuların ve gizli ellerin varlığını ileri sürerler (Zonis ve Joseph, 1994: 446-447).

1.3. Ortadoğu'da Komplo Teorileri

Bazı komplo teorisi uzmanları Ortadoğu'da komplo teorilerine başka bölgelere kıyasla daha fazla rastlanıldığını ve bunlara daha yüksek oranlarda inanıldığını ileri sürmektedir. Bu uzmanlardan bazıları Ortadoğu'yu doğru anlamak için bu bölgede komplo teorilerini bilmenin elzem olduğunu, zira bunların Ortadoğu'nun toplumunu anlamakta kilit rol oynayan fenomenler olarak en özel ailesel sohbetlerinden en yüksek ve en mühim siyasi olaylara kadar insanların tüm yaşamını kapsadığını ileri sürmektedir (Pipes, 1998: 1).

Ortadoğu'da komplo ve gizli eller korkusu yaygındır. Pek çok eserde, kitapta, söylevde ve siyasi eylemde bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Ortadoğu halklarının hayatındaki komplo teorileri Arap-İsrail savaşı gibi geniş çaplı siyasal olaylardan insanların özel meselelerine kadar çeşitlenen bir nitelik arz etmektedir. Zonis ve Joseph (1994) gibi uzmanlara göre, Ortadoğulular açısından birçok siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal engel ve başarısızlıkların nedenleri küresel kapitalizm, Siyonizm ve Bolşevizm gibi komplo merkezleridir. Bu araştırmacılara göre, komploya dayalı bu açıklamaların bir kısmı Körfez Savaşı'ndan sonra daha da popüler hale gelmiş ve Irak'ın Kuveyt'e saldırısı bölge halkları tarafından şu şekilde yorumlanmıştır: Söz konusu saldırı, Emperyalizm-Siyonizm tarafından gerçekleştirilen ve en donanımlı Arap askeri gücü olan Irak silahlı kuvvetlerini yok etmek, İsrail'in Filistin halkının mücadeleye devam etme motivasyonunu zayıflatmak, Suudi kraliyet ailesini devirmek ve Basra Körfezi'ni ABD emperyalizminin egemenliğine sürüklemek için hayata geçirilen bir komplodur (Zonis ve Joseph, 1994: 45).

Daha öncede belirttiğimiz gibi, Siyonistler ve emperyalist ülkeler çoğunlukla Ortadoğu'daki en etkili komplocular olarak görülmüşlerdir. Bunun temel nedeni, söz konusu odakların Ortadoğu ülkelerine yönelik özel ilgileri ve hedefleridir. Siyonistler ve emperyalist odaklarla ilişkilendirilen ülkelerin (örn., İsrail, ABD, İngiltere, Fransa vd.)

bölgedeki birçok ekonomik ve toplumsal olaya kendi çıkarları (enerji kaynakları, güvenlik vb.) üzerinden dahil olmaları çoğu komplo teorisinin ana aktörleri olarak görülmelerini beraberinde getirmiş gibidir. Bu faktöre ek olarak Ortadoğu ülkelerinde asırlar boyu baskın olan otoriter siyasi yapı gibi diğer faktörlerin de komplo teorilerinin gelişmesi ve yayılmasında önemli etkisinin bulunduğu söylenebilir. 20. yüzyıl boyunca ülkelerin ve büyük güçlerin müdahaleleri ve 'gerçek komplo'ları, Ortadoğu bölgesinde o kadar sıktır ki, bu güçlere yönelik şüphe ve korkuların tamamen gerçekdışı ve irrasyonel olduğunu ileri sürmek de zorlaşmaktadır. Nitekim bu tür müdahaleler sonrasında komplo teorilerinin üretimi ve yaygınlık kazanması da artmaktadır (Pipes, 1998: 103). Bu durum sanki bir kısır döngü yaratıyor gibidir: İnkar edilmesi olanaksız görünen dış kaynaklı müdahaleler Ortadoğu ülkelerinin yönetimleri nezdinde açık ya da örtülü karşı tepkiler üretmekte, genellikle otokratik rejimlerle idare edilen bu toplumlar da bu gelişmeleri kavrayabilmek için komplo teorilerine yönelmekten başka seçeneğe sahip olamamaktadır.

Ortadoğu'daki komplo teorisine inanma eğilimini daha iyi anlamak için bölgedeki bazı ülkelerden örnekler verilebilir: Örneğin Mısırlılar entrika ve komploların ana merkezi olarak algıladıkları İngilizlere karşı hiç de olumlu bir bakış açısına sahip değildir. Mısırlı bir yazarın 1951 yılındaki sözleri bu güvensizliği iyi yansıtmaktadır: 'Bilmeyerek hata yapan bir İngiliz yoktur, çünkü her şeyi bilerek ve düşünerek yapar, sizinle milliyetçilik ilkelerine göre savaşır, ticaret prensiplerine göre sizden çalar, sizi kapitalizm ilkelerine göre sömürür ve kendi ilkelerine göre gururunuzu tehdit ederler' (akt., Pipes, 1992: 25).

Mısırlıların komplocu olarak gördüğü başka ülkeler de vardır. Komplo teorilerinin yayılmasına neden olan diğer tarihsel olaylar arasında Napolyon'un Mısır'a saldırısı, Siyonist komplolar ve ABD'nin müdahaleci politikalarını sayabiliriz. Örneğin Mısır'da bazı araştırmacılar turizm faaliyetlerini bir 'komplo teorisi' mantığı üzerinden incelemişler ve Mısır'da halkın turizm faaliyetlerinin yolsuzluğun ve fuhşun yaygınlaşması, AIDS hastalığı ve istihbarat servisleri için bilgi toplanması gibi üç gizli amaç daha güttüğüne inandığını saptamışlardır (akt., Zonis ve Joseph, 1994: 46).

Irak basın ve medyası da komplo teoriler ile dolup taşmaktadır. Bu ülkenin medyasında emperyalist komplo, Siyonist rejim tehlikesi, Batı sömürgeciliği, devrime ihanet, düşmanlar, hainler, paralı askerler, yabancı uşakları, komplocular vb. gibi terimler ve kelimeler son derece sık kullanılmaktadır (Pipes, 1992). Komplo teorilerine Saddam Hüseyin'in söz ve eylemlerinde de sıkça rastlanılmaktaydı. Örneğin, bir Amerikalı yetkiliye göre Saddam, Kuveyt'in Irak'ın ekonomik sistemini yıkmak ve çökertmek için bir plan uygulamaya çalıştığı iddiasıyla Kuveyt'e saldırısını haklı çıkarmaya çalışmıştır. Nitekim Irak rejiminin liderleri iddialarına Washington'un Irak'a verdiği desteğin kesilmesini bir kanıt olarak gösteriyorlardı (Pipes, 1998: 25). Saddam'ın bakış açısından da Siyonizm komplonun ana odaklarından biridir. Ona göre Ortadoğu bölgesinde meydana gelen her olumsuz ve çirkin olay, Siyonizm'in gizli elleri ve şeytani hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan Saddam Hüseyin'in komplo zihniyeti ve komplo teorilerine duyarlılığı, ona gerçek komplolar tasarlaması için elverişli bir ortam da yaratmıştır. Örneğin 1979'da Saddam Hüseyin Baas partisini rakip ve potansiyel düşmanlardan temizlemek için bahane ararken, 'Partimizde bir hain var!' diyerek partinin yirmi üyesini öldürterek saf dışı bıraktığı bilinmektedir. Saddam Hüseyin'in, kendi kurguladığı komplo eylemlerinde araba kazası veya uçak kazası gibi çeşitli bu yöntemlerle bir dizi üst düzey devlet görevlisini öldürttüğü bilinmektedir (Pipes, 1992).

Bir diğer Ortadoğu ülkesi olan Suriye'de de halkın ve siyasi liderlerinin zihinlerinde ve konuşmalarında, komplo teorilerinin izlerine rastlayabiliriz. Örneğin Suriye lideri Hafız Esad'ın kendisi de yakın çalışma arkadaşları da komplolara inanmaya yatkındı ve açıklamalarında komplo teorileriyle ilgili birçok kelime ve terim kullanmaktaydılar (Pipes, 1998: 104). Örneğin, Hafız Esad'ın bakanlarından biri olan Mustafa Talas Sovyetler Birliği'nin komplocular tarafından çökertildiğini ileri sürüyordu (Pipes, 1992).

Komplo teorilerinin örneklerine bir başka Ortadoğu ülkesi olan Libya'nın lideri Muammer Kaddafi'nin eylem ve açıklamalarında da rastlanabilmektedir. 2011 yılında isyancılar tarafından öldürülen Kaddafi'ye göre batılı komplocular bazı ülkelerde liderleri parayla satın alıp iktidara getirerek komplocu yöntemlerle halkları

yönetmişlerdir. Kaddafi, komünistlerin ve Müslüman Kardeşler örgütünün Libya devrimine karşı gizli anlaşmalar yoluyla komplo kurduklarına inanıyordu (Pipes, 1998: 104). Aynı zamanda Kaddafi'nin kendisi de siyasi gücünü yeniden geri kazanmak için komplo teorilerine başvuruyordu. Libya lideri, bazı siyahi Amerikalılar gibi, AIDS virüsünün CIA tarafından yaratıldığına inanmaktaydı ve AIDS'in Afrika maymunlarından insanlara bulaştığına ilişkin iddiaları reddediyordu. Ona göre CIA örgütünün AIDS aşısı vardı, ama bunu Afrika halkına sunmuyorlardı (Pipes, 1998: 104). Ortadoğu'nun diğer ülkelerinde de komplo temelli açıklamalar için çok sayıda örnek ve kanıt verilebilir (daha fazla bilgi için bkz., Robins ve Post, 1997: 59-57).

1.3.1. İran Toplumunda Komplo Teorisinin Yeri ve Önemi

Yukarıda da belirtildiği gibi, komplo teorileri ve bunlara inanma eğilimi bu tez çalışmasında odaklanılacak olan İran toplumuna özgü bir olgu değildir. Yukarıda farklı coğrafyalardaki ülke ve toplumlardan verilen örnekler komplo teorilerinin sayısal ve kıyaslamalı bir analizinin hiç de kolay olmayabileceğine işaret etmektedir. Yine de bazı uzmanlar genelde Ortadoğu'da dünyanın diğer bölgelerinden, özelde ise İran'da diğer Ortadoğu ülkelerinden daha fazla komplo teorisine rastlanıldığına inanmaktadır (Abrahamian, 1993: 112; Pipes, 1998: 76).

İran toplumuna atfedilen bu eğilim ile ilgili hem yabancı hem de İranlı araştırmacılar tarafından birçok farklı açıklama ve yorumlar yapılmıştır ve bunlardan bazılarını kısaca gözden geçireceğiz. Ervand Abrahamian (1990), 'İran'da Komplo Zihniyeti Kültürü' çalışmasında İran'daki bu zihniyeti Richard Hofstadter'in (1952) 'Amerika Siyasetinde Paranoyak Tarz' başlıklı makalesinden ödünç aldığı bir kavram yoluyla 'Paranoyak tarz' olarak adlandırır. Komplolara inanma eğilimini İran'ın ana akım siyasi kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak gören Abrahamian (1990: 102-103) şöyle bir tanımlama sunmaktadır:

> *Görünen şu ki İran, yabancı güçler tarafından hep denetlenen, hatta siyasilerin üstlendikleri rol veya söyledikleri sözlerin bile yabancılar tarafından belirlendiği bir sinema sahnesidir. Sanki her şey yabancı güçlerin avuçlarında ve tüm detayların farkındalar ve sahnedeki tüm*

> *gelişmeler onların emrinde gerçekleşiyor. Siyaset sahnesinde yer alan aktörler, yani İranlılar, kukla gibi arkadan izlenir ve sahne dışı güçler tarafından yönetilir ve kontrol edilirler. Dolayısıyla siyaset arenasında sanki hiç bir olay ve gelişme bağımsız ve hür iradeyle yapılmamaktadır; her şeyin arkasında dış güçlerin mutlak bir rolü vardır.*

Abrahamian'a göre, komplo teorisi ya da kendi deyimiyle 'Paranoyak düşünce tarzı' zihinsel bir bozukluğun işareti olmayıp aslında iki ana faktörün sonucudur: Bunlardan ilki tarihsel faktör, yani büyük güçlerin 19. yüzyıldan itibaren müdahalesi; ikincisi ise İran'ın sosyal sınıf yapısından kaynaklanan istibdat yöneticiliğiyle ilgili sosyolojik faktördür. Abrahamian (1990: 102-103), bu nedenlerden dolayı, insanların dış müdahalenin bir sonucu olarak kritik tarihsel anlarda küçük ve büyük olay ve olayları görmelerine ve siyasi aktörlere güvensizlik ile bakmalarına ve onları büyük güçlerin herhangi bir gücü olmayan ajanları olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Öte yandan, devlet ile toplum arasındaki eski ve derin bir uçurum ve soğukluğun bulunması da komplo inancını halk arasında yoğunlaştıran bir faktördür. Abrahamian, İran toplumunda komplo teorilerinin çoğalıp yaygınlaşmasının arkasındaki bazı faktörleri tanımlamakta belirli bir düzeye kadar başarılı olmasına rağmen bu faktörleri açıklamak için çağdaş siyasi kültür ve tarihten kabul edilebilir nitelikte kanıtlar ve örnekler aktaramamış, hayli geniş bir tarihsel süreçten sadece Mohammad Reza Şah ve Fardoust gibi siyasi şahsiyetlerden birkaç örnek vermekle yetinmiştir.

Ahmad Ashraf, İran'ın toplumunun komplo teorilerine yatkınlığını açıklamak için 'Komplo illüzyonu' terimini kullanmayı tercih etmiştir. Abrahamian'dan farklı olarak Ashraf, bu düşünce ve yorumlama tarzından patolojiye dayanan bir çıkarım yapar ve olguya bireysel ve kolektif bir akıl hastalığı olarak yaklaşır. Ashraf'a (1997) göre, 'Komplo illüzyonu' hastalığına 'yakalanan' birisi, tüm büyük siyasi olayların ve tarihi olayların seyrinin, dış politikanın ve onunla ilgili tehlikeli siyasi, ekonomik ve hatta dini örgütlerin gizli ve güçlü ellerinde olduğuna inanır. Ashraf, tüm devrimlerin, isyanların, savaşların, geri kalmışlığın, ekonomik ve siyasi bağımlılıkların, hanedanların ve devletlerin çöküşünün, siyasi suikastların ve hatta tarım ürünlerinin yokluğunun, düşen kur değerlerinin, kıtlıkların ve depremlerin komplo sonucu sayıldığını ileri sürüyor ve şunu ekliyor: Ülkenin tüm soyluları, perde arkasından ve dış güçlerin ipleriyle kuklalar ve peri masalları aktörleri gibi hareket ederler ve kendi iradeleri yoktur (Ashraf, 1997).

Ashraf, İran'daki komplo teorisi zihniyetinin son üç Kaçar (ya da Gacar) devletinin sultanları ve Pehlevi döneminde sömürgeci güçlerin gerçek komplolarından etkilenerek güçlendiğini söylerken, diğer yandan komplo teorilerine inancın izlerinin antik çağa kadar takip edilebileceğini ileri sürmektedir. Yazara göre bu zihniyetin kökeni İran mitolojisindeki 'Hayır ve Şer' arasındaki o bitmek tükenmek bilmeyen mücadeleye dayanmaktadır. Böylelikle Ashraf (2000) komplo teorisinin oluşumunda iki siyasi ve kültürel faktörler kategorisi arasında ayrım yapar: Siyasi faktörleri içeren ilk kategori şunları kapsar: 1) Yarı-sömürge koşullarında büyük güçlerin gerçek komploları, 2) yabancı rakipler ve ülkenin güvenlik aygıtları tarafından siyasi amaçlarla ve ülkenin devlet adamlarını karalamak için kurulan komplolar, 3) ifade özgürlüğünün bulunmaması ve farklı fikir ve görüşlerin özgür ve sağlıklı bir şekilde ele alınmaması, 4) İran'ın çağdaş siyasi kültüründe siyasi ve ideolojik hoşgörü eksikliği. Kültürel kategori ise aşağıdakileri içermektedir: 1) İslam öncesi dönemden beri İran dinlerinde önemli olan 'İkicilik/Seneviyyet/Düalizm' inancı, 2) kadere ve insan müdahalesinin kapsamı dışındaki güçlere inanç, 3) İranlıların siyasi ve sosyal konular da dahil olmak üzere çeşitli konulardaki edebi-şiirsel nitelik de taşıyan abartma eğilimi. Ashraf (1997), makalesinin sonunda, İran toplumunun komplo teorisine yatkınlığının temel nedeninin bu toplumda diğer insanların siyasi fikirlerine karşı sergilenen entelektüel hoşgörüsüzlük, fikir ve kanaatlerin rekabetine saygı duymayan siyasi kültür olabileceğini sonucuna ulaşır.

Ashraf'ın İran toplumunun komplo teorilerine inanma eğilimini bu ülkede etkili olan birtakım reel siyasi olaylara bağlaması doğru bir yaklaşım olmakla birlikte, yazarın ayrıştırdığı kültürel faktörlerle ilgili dikkate alınması gereken bazı hususlar da bulunmaktadır. Örneğin, Ashraf İran'da komplo teorilerine inanma eğiliminin 1907'den itibaren dış güçlerin rekabeti ve müdahalesi ile başladığına inanmakta ve bu konuda birçok delil ve örnek de ileri sürmektedir. Dolayısıyla yazar 19. yüzyıldan önce, eski İran'da böyle bir durumun var olmadığını ima etmektedir. Öte yandan, yazarın 'kader/alınyazısı' inancı gibi kadim inançları komplo teorilerine inanma yatkınlığı için çok önemli bir faktör olarak görmesi kabul edilmesi kolay olmayan bir iddiadır. Ayrıca yazar ileri sürdüğü kültürel unsurlara makul örnekler ve deliller sunmamış ve bu kadim inanışlar ile çağdaş zamanlardaki komplo teorisinin ortaya çıkışı arasında bağlantıyı net

biçimde kuramamıştır. Kaldı ki 'İkicilik/Seneviyyet/Düalizm' gibi bazı kültürel inançların toplumların tarihsel hafızasındaki öneminin zaman geçtikçe ve nesillerin değişmesiyle birlikte azalabildiği de bir gerçektir. Zaman içinde insanların zihinleri ve dikkat odakları toplumun yönetim biçimi ve yabancı güçlerin varlığı gibi daha nesnel olgulara yönelebilmektedir.

Bir başka İranlı araştırmacı Mahdi Bazargan (1985) ise komplo teorilerine inancı İranlıların meşrutiyetin başlangıcından İran İslam Devrimi'ne kadar geçen süreç içinde ön planda olan zihinsel meşguliyetlerinden biri olarak görmektedir. Yazar bu inancı İranlıların ülkenin çeşitli meselelerinde kendilerini sorumlu tutmamalarıyla, çektikleri sıkıntı ve sorunların asıl sebebinin yabancıların olduğuna ve dolayısıyla kendilerinin dış güçler tarafından alınan kararların etkisi altında kaldıklarına inanmalarıyla açıklamıştır (Bazargan, 1985: 94). Bazargan, komplo teorisinin iki yönü olduğunu düşünür ve bu bağlamda 'Yabancı hayranlığı' ve 'Yabancı düşmanlığı' olmak üzere iki terim kullanır. Bazargan, yabancı hayranlığının ülke işlerinde kendini etkisiz ve sorumsuz görmek anlamına; yabancı düşmanlığının ise sorun ve eksiklikleri yabancılara atfetmek anlamına geldiğine inanmaktadır (Bazargan, 1985: 94). Yazara göre İranlılar yabancıları tüm gelişmelerin ve olayların kaynağı olarak görmektedir. Bazargan, komplo inançlarının neden olduğu şüphe ve korkunun ortaya çıkmasıyla olumlu faaliyetlerin de bozulduğunu ileri sürmektedir (Bazargan, 1985: 95-96). Bazargan'a (1985: 95-96) göre, böyle bir durumda vatana ihanet ve başkalarını hain sayıp suçlama eğilimi siyasi kültürün bir parçası haline gelmekte ve bunun nihai sonucu olarak da (tam da düşmanların istediği şey gerçekleşerek) egemenlik ve milli birlik zarar görmektedir. Bazergan'a göre, son 250 yılda sömürgeci güçler bir yandan diğer ülkelere yavaş yavaş egemen olurken, diğer yandan da kendilerini farklı boyutlarda güçlendirdiler. Böylece Asya ve Afrika halkları arasında kendilerine karşı bir hayal kırıklığı oluşmuş ve bu halklar sömürgeci güçleri tüm işlerinde etkin olarak görmüşlerdir. Hatta 'evde bir çocuk ağlasa bile bunu İngilizlerin provokasyonu olarak algılamışlardır' (Bazargan, 1985: 99-98).

Seyyed Hasan Taghizadeh, komplo inancını melankoli vebası gibi bir hastalığa benzeterek şöyle demiştir: "Ülkemizde genel bir illüzyon hastalığı, birçok insanı

etkilemiştir, nitekim genel bir tıbbi hastalıktan hiç farklı görünmüyor; tıpkı İngilizlerin cinler ve perilerin tüm meselelere karıştığına dair genel bir inancının bulunması gibi." (Taghizadeh, 1996). İddiasını kanıtlamak için ilgili örnekleri ise şu şekilde aktarmıştır: "Yediden yetmişe tüm güncel işlerin akıbetini, hatta kişilerin kaderini, memurların terfisini, meclise vekil seçimini, belediye meclisini, ilkokullarda öğretmen atamasını, muhtarlıkların belirlenmesini bile İngilizlerin iradesine bağlıyorlar." (Taghizadeh, 1996). 1949 yılının ağustos ayında Millet Meclisinde yaptığı son konuşmada Taghizadeh, görüşünü farklı bir şekilde tekrar sunmuş ve komplo teorisini ölümcül bir veba gibi oldukça aşağılık ve son derece tehlikeli bir sıfat kullanarak nitelemiştir. Taghizadeh, konuşmasına şöyle devam etmiştir: "Yabancıların işleri ve onların aldatıcı etkisine batıl inanç ve iradelerine gönüllü ve amaçsız teslimiyet ve cin korkusu veya her şeye kadir bir perinin lütfunu umarak kabul etmek, yabancıların kulluğunu ve köleliğini kabul etmekten farklı bir şey değildir." Yirmi yıl sonra yani 1969'da aynı sözleri 'Dünya Takvimi'nde farklı bir biçimde tekrarlamıştır (Daha fazla bilgi içi bkz. Tolouei, 1990: 222-221). Taghizadeh'in İran'da komplo inançlarına yaptığı göndermelerde dikkat çeken ana tema bu düşünce tarzının kendi deyimiyle "bir hastalık" olması ve farklı zamanlarda tekrarladığı bu görüşünün nedenlerini ve örneklerini yaygınlaştırmasıdır.

Mahdi Malekzadeh, İranlılar arasında yaygın olan komplo teorisi olgusunu sert bir dille ele almış ve bu düşünce tarzını kınarken şöyle yazmıştır: "Korkak ve karaktersiz insanlar, ülkenin ve milletin kaderinin sadece yabancı devletlerin istek ve arzularına bağlı olduğunu düşünmekle kalmaz, aynı zamanda küçük ve kişisel işlerin ıslahının bile yine onların arzularına bağlı olduğunu veya yabancı yetkililerin buna karşı çıktığını varsayarlar." (Malekzadeh, 1984: 372). Malekzadeh, komploya ilişkin genel kanıtını şu şekilde ifade etmiştir: "(komplo inancı olan) insanlar, bu ülkenin tüm yönetim sisteminin yabancıların, özellikle İngilizlerin elinde olduğuna, devlet çarkının görünmez bir şekilde parmaklarının üzerinde hareket ettiğine ve tüm görevlilerin yabancı yetkililerin anlaşmasıyla işe alındıklarına inanırlar." (Malekzadeh, 1984: 371). Malekzadeh, bu düşünceyi savunanları kendi deyimiyle "korkak ve karaktersiz insanlar" olarak ifade etmek ile yetinmiş ancak böyle önemli bir sosyal olgunun kökeninin ve İranlılar arasında yayılmasının temellerine ve faktörlerine atıfta bulunmamıştır. Ahmad

Ashraf gibi Sadegh Zibakalam da komplo teorisinden "İran'ın Tuhaf Özelliklerinden Biri Olan Komplo İllüzyonu" başlığı altında bahsetmiştir. Sadegh Zibakalam'a göre komplo illüzyonu siyasi, sosyal ve ekonomik olayların görünen tarafıyla yetinmeyip yabancı ellerin ve gizemli politikaların işlere karıştığına veya onların varlığına inanmaktan ibarettir (Zibakalam, 1997: 29-30). Zibakalam, bu olguyu üçüncü dünya ülkelerine özgü kronik bir hastalık olarak görmekte ve bu durumun o ülke insanlarının gerçeği anlamalarını engellediğini belirtmiştir. Zibakalam açısından komplonun ortaya çıkmasının nedenleri arasında şunlar yer almaktadır: Birincisi, İran'da iki sömürgeci güç olan İngiltere ve Çarlık Rusya'sının etkisi; ikincisi, sosyal bilimler dâhil olmak üzere beşerî bilimlerde araştırma ve keşif ruhunun olmaması; üçüncüsü ise toplumda sansürün varlığı (Zibakalam, 1997: 29-30; daha fazla bilgi almak için bkz. Zibakalam, 1996: 23-32).

İran toplumundaki komplo teorilerine inanç olgusunu tartışan yabancı uzmanlar arasında Marvin Zonis, Graham Fuller ve Daniel Pipes'den bahsedilebilir. Çalışmanın önceki kısımlarında da bahsedildiği gibi Zonis, İran dâhil olmak üzere Orta Doğu toplumlarında bazı olayları ve olayların nedenlerini açıklamak için komployu bir model olarak görmüştür. 1971'de yayınladığı "İran'ın Siyasi Beyinleri/Elitleri" adlı kitabında İranlı aktif siyasiler (eski Pehlevi saltanatı mensupları) arasında ampirik araştırmalar yaparak bu insanların genellikle şüphe, karamsarlık, kendini beğenmişlik, güvensizlik, benmerkezcilik ve özellikle de hepsinin birbirlerinden şüphe ederek paranoyadan muzdarip olduklarını ileri sürmüştür. Marvin, araştırma sonuçlarını ve bulgularını tüm İran toplumuna genellemeye çalışmıştır. Zonis, komplo inancının kökenini tarihte ve sosyal ilişkilerde değil, İranlıların özellikle çocukluk döneminde gelişen psikolojik özelliklerinde aramıştır (Zonis, 2015). Zonis, Joseph ile birlikte 1994 yılında daha önce yukarıda Orta Doğu kapsamında bahsedilen "Orta Doğu'da Komplo İnancı" başlıklı araştırmasında komplo teorisi olgusunu daha derinden incelemiştir. Yirminci yüzyılda Orta Doğu'da komplo teorilerine inancın yaygınlaşmasının nedenleri arasında psikolojik faktörlerin yanı sıra Müslümanların küresel olarak gerilemesi, Avrupa düşünce tarzının Orta Doğu'daki etkisi, egemen otoriter siyasi sistemler ve Orta Doğu'da çok sayıda yabancı gücün gerçek komplolarının varlığı sayılabileceğini ifade etmişlerdir (Zonis ve Joseph, 1994: 5). Zonis ve Joseph'in komplo inancının ortaya

çıkmasında gruplar arası faktörlere kıyasla psikolojik faktörlere daha fazla vurgu yapmaları, onların açıklama modellerinin en zayıf tarafı olabilir. Zonis, büyük güçlerin rekabetlerini, müdahalelerini ve onların gerçek komplolarını da komplo nedenleri arasında saymasına rağmen bu noktadan hareketle Kral'ın (Mohammad Reza Şah) yabancılara bağımlılığını ve O'ndaki yabancı korkusunun nasıl ortaya çıktığını da ele almıştır (Zonis, 1992: 301-376).

Graham Fuller, çağdaş İran siyasi kültüründe komplo teorisine 'komployа dayalı zihniyet' olarak atıfta bulunmuştur. Fuller'a göre komplo teorilerine başvurmak İran'ın özellikle uluslararası politika alanındaki pozisyonlarının birleştirilmesinin ve dış güçlerle ilişkilerinin düzenlenmesinin temelidir (Fuller, 1994: 26). Fuller'a göre olaylar, komployа dayalı zihniyet açısından nadiren göründükleri gibi anlaşılabilir, çünkü göründüğü gibi bir çıkarım elde edilir ise, o zaman kişinin çevresinde daha büyük ve gizli güçlerin varlığına dair cehaletinin olduğuna ve ayrıca bu bir aptallık veya duyarsızlık işareti olarak da algılanır (Fuller, 1994: 25). Fuller'a göre İran'ın siyasi kültüründeki bu düşünce tarzı, İranlıların kültür ve siyasetlerinde yabancıların rolüne karşı daha duyarlı olmalarına ve siyasi olayların kalbinde daima yabancıların gizli ellerini aramalarına neden olmuştur. İran'a yönelik olarak, 19. yüzyıldan bu yana İngiltere ve Rusya'nın, ayrıca son elli yılda da ABD'nin müdahale ve gerçek komploları bu coğrafyadaki komplocu zihniyeti tetikleyen ana etkenlerden biri olmuştur. Fuller (1994: 23-27), İran halkının diğer ülkelerin halklarına ilişkin farkındalığının artması ve yanı sıra büyük güçlerin müdahalesi olgusunun azaltılmasını komplocu zihniyetin zayıflatılması ve ortadan kaldırılması için önemli ön koşullar olarak görmüştür.

İran'ı dünyada komplo inancının en yüksek düzeyde olduğu ülke olarak değerlendiren Orta Doğu komplo teorisi uzmanlarından Daniel Pipes, eserlerinde bu komplo inancının genel bir resmini çizmeye ve okuyucularına deliller sunmaya çalışmıştır. Pipes'ın İran'daki komplo teorilerine inanma olgusu hakkında özel bir araştırması yoktur. Yazar bu konuya eserlerinde diğer Orta Doğu ülkelerine ilişkin değerlendirmeleri arasında yer yer değinmektedir. Pipes'ın İran'daki komplo teorilerine ilişkin görüşleri ile bu ülkede komplo inancının neden yüksek olduğuna yönelik açıklaması daha çok Ervand Abrahamian, Graham Fuller, Marvin Zonis gibi araştırmacıların açıklamalarına

dayanmaktadır. Dolayısıyla bu alanda kendine ait herhangi bir özgün açıklaması olmadığını söylemek mümkündür (Pipes, 1998: 76-77). Pipes, İran gibi ülkelerdeki komplo olgusunu son iki yüzyılın bir ürünü olarak görmektedir. Ona göre Yeniçağ'da komplo inancının yükselişi, ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, tarihî nedenlerden kaynaklanmıştır. Pipes, bu faktörleri açıklarken Orta Doğu'da Batılı güçlerin egemenliğine, Orta Doğu ülkelerindeki otoriter siyasi sistemlerin egemenliğinin devam etmesinin bu bölgedeki gerçek komploları körüklediğine, komploların çokluğuna ve çeşitliliğine işaret etmiştir. Yazar, bu konuda kültürel ve psikolojik nedenlerin rolünün oldukça sınırlı olduğunu ileri sürmüştür (Pipes, 1998: 76-77).

Komplo teorilerinin İran'daki toplumsal kültürün bir bileşeni olduğunu öne süren İranlı ve yabancı uzmanların görüşleri özetlenirse geniş bir düzeyde böyle bir inancın varlığının inkâr edilemez olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu olgunun şiddeti ya da zayıflığının nedenleri ve fiillerin oluşumu hakkında İranlılar arasında çok çeşitli örnekler, kanıtlar, sonuçlar ve sonuçlar üzerinden ileri sürülen çeşitli görüşler vardır. İran siyasi tarihinde komplo inançlarının ortaya çıkması ve yaygınlaşmasına ilişkin bu yorumların çoğunluğunun ortak paydası, siyasi kültürde komplo inançlarının ortaya çıkması ve yaygınlaşmasına neden olan faktörlerin vurgulanması ve önceliklendirilmesidir. Başka bir deyişle komplo teorilerinin yaygınlaşmasının en önemli nedenleri olarak dış güçlerin siyasi ve tarihsel müdahaleleri, dış ülkelerden gelen gerçek komplolar ve diğer yandan İran'ın siyasi yönetim yapısı görülmektedir.

1.3.1.1. İran'daki Komplo Teorilerinden Örnekler

Meşrutiyet'ten İslam Devrimi'ne kadar olan tarihsel süreçte İran'daki siyasi gelişmeler sahnesinde başka grup ve merkezlerin yanı sıra en fazla varlık ve etkiye İngiltere, Rusya ve ABD gibi ülkeler ve büyük güçler sahip olmuş; doğal olarak bu ülkeler de İran komplo teorilerinin baş aktörleri olarak rol oynamıştır.

İran'da yabancı güçlere atfedilen komplo teorileri arasında İran'daki İngiliz siyasetinin "gizli el"i ve İngiliz "sinsi tilki"sinin rolüne olan inanç en köklü, derin ve geniş olanıdır. Söz konusu dönemin siyasi kültüründe İran'daki tüm olayların arkasında İngiltere'nin

bulunduğu ve tam kontrole sahip olduğu fikri vardı. İran kamuoyunda İngiltere, "Machiavelli'nin öğütlerinin efendisi" olarak bilinmiş ve İngilizlerin uluslararası örümcek ağının merkezinde olduğuna ve dünyadaki tüm olayların İngiliz politikasının, planlarının ve önlemlerinin ürünü olduğuna inanılmıştır (Fuller, 1994: 34-33). İncelenen dönemdeki bu düşünce tarzı o kadar yaygındır ki bazıları bunu 'İngiliz korkusu' anlamına gelen "Anglophobia" adını verdikleri bir hastalığa benzeterek bahsetmiştir (Tolouei, 1990: 5).

İngiltere'ye atfedilen komplo teorilerinden yola çıkılarak 19. yüzyılın başlarındaki İran-Rus Savaşı'ndan iç ayaklanmalara, yeni dinlerin ortaya çıkmasına, Meşrutiyet Devrimi'ne, Pehlevi hanedanının kurulmasına, 15 Haziran olaylarına ve İslam Devrimi'nin gerçekleşmesine kadar sol ve sağ hareketlerin tümü ve İran'daki tüm önemli gelişmeler İngilizlere atfedilmiştir. Bu tür komplo teorilerinden hareketle İngiltere, "pamukla kafa keser" gibi 'sinsi bir tilki' rolünde dünya siyaset sahnesine çıkmıştır. İngiltere'nin gizli gücü gizemli ve mucizevidir; dolayısıyla İngiliz siyasetinin, "kaba Ruslar" ve "saf ve kurnaz Amerikalılar"ı bile parmağında oynattığına inanılmıştır.

Ahmad Ashraf'a (2000) göre İngiliz kaynaklı komplo teorilerinin büyük bir kısmı, görünüşte İngiltere'nin çıkarlarına karşı hareket eden millî politikacılarına yöneliktir ancak gerçekte onların da kuklalar gibi ipleri İngiliz siyasetinin gizemli ellerindedir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'ye karşı durmak üzere Taghizadeh önderliğinde Berlin'de kurulan İran Millî Komitesinin liderleri, İran ile İngiltere arasında 1919 Anlaşması'na karşı çıkan liderler, Tudeh Partisi'nin (İran'da solcu komünistler hareketi) liderleri, 1951'de İngilizler de dâhil olmakla birlikte İran Petrol Şirketi ile çatışan, İngiltere'ye en büyük darbeyi vuran petrol millîleştirme hareketinin liderleri, 15 Khordad/4 Haziran ayaklanmasının ve İslam Devrimi zaferinin liderleri ve hatta Pehlevi rejimine karşı savaşan gerilla örgütlerinin hepsi 'Londra'da Thames Nehri'nin sularından sulanmış' yani İngiltere tarafından yönetilmiştir (Ashraf, 2000).

Toplum ve tarih incelendiğinde İngiltere'nin rolüne ilişkin bu komplocu düşünce tarzının İranlıların zihniyetinde yaygın olarak bulunduğu ve İngiliz siyasetinin gizemli

ve gizli elinin her gelişme ve olayın arkasında yer aldığının kabul edildiği görülür. Bu tür düşünce, İranlılar arasında ister Kaçar dönemi ister Pehlevi dönemi olsun, tarihin farklı aşamalarıyla ilgili olarak mevcuttur. Örneğin, Pehlevi dönemi olaylarına ve Pehlevi kralları da dâhil olmak üzere saray mensuplarının düşüncelerine, konuşmalarına ve siyasi çalışmalarına değinilecek olursa İran'da ve dünyada yaşanan birçok olayın İngilizlerin sinsi politikalarına atfedildiği görülebilir. Pehlevi rejiminin birinci kralı Reza Şah bile öz oğlu Mohammad Reza'nın İngilizlerle gizli bir ilişkisi olabileceğinden şüphelenmiştir (Taghizadeh, 1989: 363-362). Mohammad Reza Şah'ın İngilizlere yönelik paranoyak düşüncesinin ve komplo inancının ağırlığı, çağdaş siyasi tarihte ortaya çıkmıştır. Örneğin, Şah, dönemin başbakanı Mohammad Mosaddegh'ı İngiliz ajanı olarak adlandırmış, bunun yanı sıra petrol endüstrisinin millîleştirilmesini İngiltere yanlısı bir hareket olarak nitelendirmiştir (Asadollah-e Alam, 1993: 43). 1963 yılının Şubat olaylarında Şah, Gom şehrine (İran'daki din işlerinin yürütüldüğü merkezî şehir) giderek orada bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Tudeh Partisi'nden yüz kat daha hain olan ve 'kara irtica' olarak adlandırdığı din adamlarından bahsederek bu kişilerin İngiltere'ye bağlı olduklarını iddia ederek onları kınamıştır. Mohammad Reza Şah, kansere yakalandığında da İngilizlere olan şüphesi ve güvensizliği nedeniyle olası bir suikastı önlemek için doktorlarını Fransızlardan seçmiştir (Shawcross, 1990: 302).

İngiliz kaynaklı komplo teorileri İran'ın çeşitli olayları sırasında da su yüzüne çıkmıştır. Örneğin, 16 Mart 1961'de önde gelen devlet insanı Razm-Ara'nın öldürülmesi gazetelere geniş ölçüde yansımış ve bu konuda birçok farklı yorum yapılmıştır. Sağcı Tolou gazetesinde öne çıkartılan komplo teorilerinden birinde bir yandan Razm-Ara'nın İngiltere'ye bağımlılığı vurgulanmış, diğer yandan Razm-Ara'nın İran petrol şirketi üzerine müzakerelerde İngilizlerden daha elverişli ve daha iyi koşullar talep ettiği için bu taleplerden rahatsız olan İngilizlerce bu şekilde saf dışı bırakıldığı iddia edilmiştir (Shawcross, 1990: 39). Bu gibi komplo teorilerinin bir diğeri İran'ın güneyinde bulunan eski ve yıpranmış petrol rafinerisi olan Abadan rafinerisi ile ilgilidir. İran Başbakanı Mosaddegh, 1950'li yılların başında bu rafineri nedeniyle ülkeyi ekonomik açıdan zarara uğrattığı için İngilizler tarafından yönetilmekle suçlanmıştır. Bir iddiaya göre İngilizler kendilerine yüksek miktarda tazminat ödenmesini talep edebilmek için petrolün millîleştirilmesine zemin hazırlamıştır (Shawcross, 1990: 271).

Din adamlarının İngiltere'ye bağlıymış gibi görülmeleri de İngilizlere atfedilen komplo teorisi örneklerinden biridir. 1930'larda yayımlanan Komünist, Pan-Farsizm, Shahed, Pan-Iranizm, Bakhtar-e Emroz, Dad, Nabard ve Atash gibi gazetelerde bu tür açıklamalara sıklıkla rastlamak mümkündür. İngiltere'nin gizli elinin rolüne ilişkin bu inanç İran İslam Devrimi sırasında daha da keskin bir şekilde artmıştır. İngilizlerle ilişkilendirilen komplo teorilerinin diğer örnekleri bu çalışmada ilerleyen kısımlarda farklı konularla birlikte ele alınacaktır.

Bu kısımda İranlıların zihninde Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği'ne atfedilen komplo teorisi örneklerinden bahsedilecektir. Bu örneklerde bu kez Ruslar ana komplocu rolünü oynamaktadır. Bu tür komplo teorilerinde Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği'nin İran'a müdahalelerine, komplolarına ve sömürgeci emellerine yönelik inançlar ön plandadır. Çağdaş İran siyasi tarihinde Ruslarla ilişkili komplo teorilerinin temeli esas olarak aşağıdakilere dayanmaktadır: Birincisi Büyük Petro'nun vasiyeti; ikincisi Abolghasem Lahouti'nin hatıraları; üçüncüsü, komünizm tehlikesi. Öncelikle, Büyük Petro'nun vasiyetinin 1795'te Paris'teki Polonyalı göçmenler tarafından Polonya'da sömürge emelleri peşinde koşan Çarlık Rusya'sına karşı Fransız kamuoyunu uyandırmak ve kendilerine müttefikler yaratmak için kullanılan sahte bir kâğıt parçasından başka bir şey olmadığını söylemek gerekir. Bu belgeye göre Rusya'nın gizli politikası her zaman iki amacı hedeflemelidir: Avrupa'ya hâkim olmak ve İran'a hâkim olarak Basra Körfezi'nin sıcak sularına erişim sağlamak. 19. yüzyılın sonlarında bu sahte belge, Avrupa'da İngiliz yazarlar, İranlı öğrenciler ve İran'daki İngiltere Büyükelçiliği aracılığıyla halk arasında yayılmış ve Rus komplosu inancının İran'a hâkim olmasına neden olmuştur (Ashraf, 2000).

Ekim 1917'de Rus Devrimi, ardından Rus ve İngiliz ülkeleri arasında İran ile ilgili 1907 ve 1915 anlaşmalarının iptali ve ayrıca Rus İmparatorluğu'nun tüm ayrıcalıklarını iptal eden 1921 İran-Sovyet Antlaşması'nın imzalanmasıyla İran'da Konsolosluk Yargı Özgürlüğü Hakkı da dâhil olmak üzere ayrıcalıklar (kapitülasyonlar) iptal edilmiştir. Böylece İranlıların Rus karşıtı duyguları bir süreliğine sakinleşmiştir ancak sonraki yıllarda Stalin'in ve İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle birlikte gerçek Rus yönelimli

komploları yaşayan İranlılar arasında Büyük Petro'nun vasiyetine dayanan komplo inancı yeniden dirilmiştir.

Ruslara ilişkin komplo teorilerinin İran'da yayılmasının temelini oluşturan nedenlerin başında1951-1953 yıllarında petrol endüstrisinin millîleştirilmesi ve Tudeh Partisi'nin İran'daki yoğun faaliyeti ile birlikte gündeme getirilen Abolghasem Lahouti'nin sahte hatıralarıyla birlikte Büyük Petro'nun vasiyetinin insanların zihninde canlanması gelmektedir. Komünizm tehdidi ve Sovyet etkisine karşı koyma gerekliliği de Ruslara ilişkin komplo teorilerinin İranlılar arasında yayılmasına temel teşkil eden durumlardan biridir. Kimilerine göre Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkeler, bu komplo teorisinin yayılmasını İran'daki etki ve hâkimiyet üsleri için bir propaganda taktiği olarak kullanmıştır. Böylece bir dizi yanıltıcı propaganda etkinlikleri yoluyla rakipleri olan Sovyetler Birliği'yle hem rekabet etmiş hem de kendi depolarındaki eskimiş ve hurdaya ayrılmış silahları İran'a yüksek fiyatlara satmışlardır (Rubin, 1984: 187).

Bu propaganda ve komplo teorileri bir yandan saray mensuplarının Sovyetler Birliği'nden korkmasını sağlarken diğer yandan Batılı ülkelere olan yakınlıklarını artırmıştır. Bunun sonucunda saray mensupları, iç ve dış siyasi olay ve gelişmeleri yorumlarken özellikle kriz ve güvensizlik zamanlarında dikkatlerini komünistlere ve Sovyet işgali tehlikesine çevirmişlerdir. Şah, İngiltere'ye yönelik güçlü şüphesinin yanı sıra Amerika'ya ve Sovyet ülkelerine yönelik şüphelerini de dile getirmiştir. Bir keresinde dönemin başbakanı Alam, Şah'a kendi görüşüne göre ABD ile Sovyetler Birliği arasında Orta Doğu konusunda bir anlaşmaya varıldığını hatırlattığında Şah şöyle demiştir: "Keşke petrol ve ticaret üzerinde anlaşmış olsalar, belki bizi alışveriş konusu yapmışlardır." (Asadollah-e Alam, 1993: 103). Dönemin İran Kara Kuvvetleri Komutanı Fardoust da Rusların ve İngilizlerin birlikte İran'da devrim krizini körükleme çabalarını paylaştığına inananlar arasındadır (Ashraf, 2000).

Amerika Birleşik Devletleri, İran'ın çağdaş siyasi tarihinde kendisine komplo teorileri atfedilen büyük dış güçlerden bir diğeridir. İran'ın iç işlerinde 'Amerikalıların gizli eli'nin ve çeşitli olay ve gelişmelerdeki kurnazlıklarının İngiltere kadar etkili

olmadığına inanılır. Çünkü o dönemde yani 20. yüzyılın başlarında Amerika'nın müdahale, nüfuz ve gerçek komplo sicili İngiltere'ninkinden daha temizdir. Bir yanda Orta Doğu'daki Amerika etkisinin genişlemesi, diğer yanda bölgedeki İngiliz gücünün azalmasıyla aynı zamana denk gelen 20. yüzyılın sonlarında Amerika Büyükelçiliğinin İran'ın iç işlerine karışmaya başladığı iddiaları başka komplo teorilerinin çıkmasına neden olmuştur. Bu tür komplocu açıklamalar daha çok petrol endüstrisinin millîleştirilmesinden, dönemin başbakanı Mosaddegh'ın liderliğinden ve döneminin krizlerinden başlayıp 28 Ağustos 1953 darbesiyle devam etmiş, komplo teorilerinin bir kısmı bu kez İngilizlerin gizli elinden Amerika Büyükelçiliği'nin gizli eline doğru yer değiştirmiştir. Geçmişten günümüze geldikçe İran'da ABD kaynaklı komplo teorileri daha çeşitli ve yaygın hâle gelmiş, özellikle İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle halkın belirli kesimlerindeki yaygınlıkları zirveye ulaşmıştır.

ABD kaynaklı komplo teorilerinin en bariz örneklerinden biri ABD'nin İran İslam Devrimi'ndeki rolüdür. Bu komplo inancında İslam Devrimi'nin Carter tarafından İran'ın güney topraklarındaki Sovyet ilerleyişine karşı yeşil bir sınır oluşturmak ve Büyük Petro'nun vasiyetini uygulamak için Sovyetlerin komplosunu etkisiz hâle getirmek amacıyla tasarlandığı ve uygulandığı ileri sürülmektedir. Bu tür komplo teorilerine inananların öne sürdüğü diğer iddialar arasında Pehlevi rejiminin OPEC petrolünün fiyatı konusunda Orta Doğu'daki Amerikan politikalarıyla uyumlu olmadığı, özellikle de petrol fiyatını artırmadaki rolü nedeniyle ABD'nin Şah'ı istemediği yer almaktadır (Shawcross, 1990: 183). Bazı monarşistler, rejimin son yıllarında İran'ın sanayileşme yolunda hızla ilerlediğini ve dünyanın en büyük beş ülkesini yakalamayı başardığını iddia etmektedir. Onlara göre, deyim yerinde ise, İran, "yutabileceğinden daha büyük bir lokma almış"tı. ABD dâhil Batı, Orta Doğu'da pazar alanlarını tehlikede görmüş ve Asya'da ikinci bir Japonya'nın ortaya çıkmasını önlemek için Sovyetler Birliği ile birlikte Pehlevi rejimini devirmiştir (Zibakalam, 1996: 24). Bu konudaki bir diğer komplo teorisi ise Şah ile Sovyetler Birliği'nin çok iyi ilişkileri olduğu için Orta Doğu'da komünizmin etkisine karşı koymada ABD için İran'ın güvenilir bir destekçi ve ortak olamayacağıdır. Amerika, kökten dinci İslam'ı komünizmin potansiyel düşmanı olarak bildiği için İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Şah'ın devrilmesi için muhaliflere gerekli araçları sağlamıştır (Zonis ve Joseph, 1994: 446).

İran'daki komplo teorilerini konu alan eserlerde inandırıcı komplo açıklamalarına temel oluşturan odaklardan bir diğeri de Yahudiler ve Siyonizm'dir. İsrail'in Orta Doğu'daki özel konumu göz önüne alındığında genelde bu bölge ülkelerinin ve özelde İran'ın tarihi ve çağdaş siyasi kültüründe bazı devlet insanları ve yöneticileri bir şekilde İsrail ile bağlantılı olmak yönünde suçlamalara maruz kalmaktadır. Bu suçlamalar arasında Yahudi olmak ve Siyonizm ile ilişkili olmak yer almaktadır. Örneğin, Reza Şah döneminde kabinenin bazı önemli üyelerinin atalarının ve babalarının yeni Müslüman olmuş Yahudiler olduğuna dair söylentiler vardır. Sir Reeder Bullard, notlarında ve mektuplarında Mohammad Ali Foroughi kabinesinin en az beş bakanının Yahudi kökenli olduğunu ileri sürmüştür. Bu tür inançlar Reza Şah döneminde o kadar güçlü olmuştur ki Alman hükümeti, önerilen İran büyükelçilerinden birini hiçbir gerekçe göstermeden kabul etmeyi reddedince söz konusu kişinin Yahudiliğe mensup olduğu söylentisi yayılmıştır (Motazed, 1997: 32).

Yahudiler ve Siyonizm içerikli bir komplo teorisine göre İran eski başbakanı Mossadegh köken olarak İsfahan Yahudilerinden biridir. Bu iddiayı kanıtlamak için bazı gazeteler Mossadegh'ın Yahudi olduğunun bir işareti olarak kartal burunlu bir profilini sergileyen fotoğrafını yayınlamıştır. İslam Devrimi olayları sırasında, daha sonradan "Kara Cuma" olarak adlandırılan 17 Şehrivar/8 Eylül günü yapılan halk katliamı, İsrail askerî komandolarına atfedilmiştir (Ashraf, 2000). Benzer şekilde Şah da 1976'da İran'da insan hakları ihlalleri nedeniyle sorgulandığında bu eylemi Siyonizm'e bağlamış, tüm kitle iletişim araçlarının Yahudilerin kontrolü altında olduğunu ve Filistinlilere yaptığı yardımlardan dolayı kendisinden de intikam alınmak istendiğini söylemiştir (Abrahamian, 1993: 99).

Çoğu ülkede Masonluk örgütlerinden gizlilikleri nedeniyle şüphelenilmektedir. Bazıları bu örgütün üçüncü dünya ülkeleri üzerinde sömürge yönetiminin bir aracı olduğuna inanmaktadır. Masonlar, Nazi Almanya'sında ve sosyalist ülkelerde kendilerine duyulan derin şüpheler nedeniyle yok edilmiştir. Hofstadter'a göre Amerika'da 19. yüzyılda Mason komplolarına yönelik şüpheler son derece yaygındır (Hofstadter, 1996: 3-14). Dolayısıyla, Masonlara şüpheyle bakan ve onları komplocu olarak görenler yalnızca İranlılar değildir.

İran'ın siyasi ve sosyal gelişme ve olaylarında Masonların rolü ile ilgili olarak abartılı fikirler çokça dile getirilmiş ve çok fazla güç ve büyüklüğe sahip oldukları gösterilmiştir. Kimilerine göre bunun çeşitli nedenleri vardı: Birincisi; İran'da yönetim organının bileşiminde yer alan ve toplumun önde gelen liderlerinden olan Masonların oranının yüksek olmasıdır. İkincisi; bazı İranlı Masonlar, yabancılarla ilişkilerini aşırı derecede abartmış bulunmaktadır. Üçüncüsü ise Masonların büyük bir kısmı İngiltere Büyükelçiliği tarafından atanmaktadır (bkz., Sheykh-ol Eslami, 1990: 289-284). Böylece Masonların yabancı ülkelere bağlılıkları, çıkar arayışları ve kamuoyunda yabancılarla bağlantıyı teşvik etmeleri İran'ın çağdaş siyasi tarihinde kendileri hakkında çeşitli komplo teorilerinin yayılmasına neden olmuştur (Milani, 2021: 137). Örneğin, dönemin başbakanı Alam, Mohammad Reza Şah ile konuşmalarında 1963 yılındaki 5 Haziran ayaklanmasında kimlerin rolü olabileceğini sormuştur. Şah, cevabında İngilizlerin rolünü vurgularken Masonların komplosuna işaret etmiştir. Alam ise İngilizlerin bu olaydaki rolünü reddederken Masonların etkisini onaylamıştır (Asadollah-e Alam, 1993: 404).

1.4. Komplo Teorisi Yorumlaması ve Varsayımlarının Temelleri

Bu kısımda komplo teorilerine inanan kişilerin zihninde komplo inançlarına dayalı çıkarım ve açıklamaların nasıl yapıldığı; bu teorilere inanmayan kişiler ile aradaki farkların neler olduğu sorularına cevap aranmıştır. Söz konusu farklılıkları ortaya koymak amacıyla aşağıdaki karşılaştırma tablosu hazırlanmıştır:

Tablo 1. *Komplo Teorilere İnananlar ile İnanmayanların Varsayımlarındaki Farklıklar*

Komplo Teorilerine İnananlar	Komplo Teorilerine İnanmayanlar
Kanıt parçaları toplar ve katı bir şekilde onları savunur.	Kanıtları dikkatle inceler ve güvenilir olmayan kanıtlara dayanmaz.
Asla eleştirel olarak değerlendirilemeyecek açıklamalarla meşgul olur (çürütülemez teoriler).	Yalnızca eleştirel olarak değerlendirebildiğini kabul eder.
Anında ve hızlı açıklamalar sunan seçeneklere eğilimlidir.	Çözülmemiş açıklamalarla uzun zaman harcamaya isteklidir.
Hiçbir şeyin tesadüf olmadığı şeklinde senaryolar yaratır.	Kaza, tesadüf ve insan hatasının rolünü kabul eder.
Teorisini ve fikrini geçersiz kılacak herhangi bir kanıta boyun eğmez.	Bütün açık kanıtları kabul eder.
Çoğu zaman dağınık kanıtlar ortaya koyar ve onları gerektiğinden fazla abartır.	Her şeyi gerektiği kadar açıklamaya özen gösterir.

Komployа inananlar, komplo inançlarına dayanan yorum ve çıkarımlarında bir dizi varsayım kullanır ve açıklamalarını bunlara dayalı olarak sunarlar. Pipes (1998), komplo teorilere inananlar için beş temel varsayımdan bahsetmiştir: A) Komplo, tarihin itici ve yürütücü faktörüdür; B) Amaç güç kazanmaktır; C) Çıkar elde etmek, gizli el olduğuna bir işarettir; D) Hiçbir şey tesadüfen ortaya çıkmaz; ve E) Görünüşler aldatıcıdır (1998: 257-258).

1.5. İnsanlar Neden Komplo Teorilerine Yönelir?

Komplolara inananlar, kendi çevrelerinde ve dünyada meydana gelen olaylar ve bunlar hakkında yaptıkları yorum ve açıklamalarda tek bir faktöre yani komployа vurgu yapar ve olayların komplolar ve komploculardan kaynaklandığı düşünürler. "Komplo'lara inanlar kimlerdir?" sorusuna verilecek yanıt, psikolojik, konumsal ve gruplar arası ilişkiler olmak üzere üç açıdan incelenebilir.

1.5.1. Psikolojik Açıdan

Komplo teorilerine birçok önemli alanda, örneğin politik ve sosyal söylemlerde rastlanmaktadır. Öte yandan literatür incelendiğinde komplo teorilerinin neden ve sonuçları üzerine koordineli bir bilimsel yönelimle ancak son on yılda gidildiğini söylemek mümkündür. Psikoloji alanındaki dergilerde komplo teorilerinin nedenlerini ele alan araştırmalar son on yılda ciddi bir şekilde artmıştır. 2007'den önce de bir dizi çalışmanın olduğunu ve ilginç bulgular elde edildiğini söylemek mümkündür. Abalakina-Paap ve arkadaşları tarafından (1999) üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada iki ölçüm (komplo teorilerine inanma ve komplo teorilerine yönelik tutumlar) alınmıştır. Bulgular komplo inançlarının güçsüzlük, düşmanlık, otoriterlik ve dezavantajlı olma duygularıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Diğer bir araştırma, Butler ve arkadaşları tarafından (1995) Oliver Stone'un Kennedy suikastının örtbas edilmesini içeren ve komplo teorilerini konu alan "JFK" filmi üzerinden yürütülmüştür. Çalışmanın bulgularında kişilerin filmi izledikten sonra anketlere verdikleri yanıtlarda filmi izlemeyen gruba kıyasla ciddi şekilde öfke ve umutsuzluk duygularına kapıldığı ve sunulan komplo teorilerine inanmaya daha fazla meyilli olduğu tespit edilmiştir. Bir başka araştırmada (Goertzel, 1994) ise katılımcıların kendilerine sunulan bir dizi komplo teorisinin (birbirini doğrulayan ve ilişkili komplo teoriler ve birbirini doğrulayaman ilişkisiz komplo teoriler) ilişkili komplo teorilere inandığı, ilişkisiz komplo teorilere ise inanmadığı saptanmıştır. Goertzel, bu bulgudan yola çıkarak komplo teorilerine inanmanın birbirleriyle ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim araştırmacıya göre komplo inançları birbirleriyle yapışma-ilişkilenme özelliğine sahiptir.

Komplo teorileri monolojik (ileri sürülen her türlü komplo teorileri karşılıklı olarak birbirini destekleyip ve doğrulamaktadır) açıdan bakıldığında çekici görünebilir ancak bu teorilerin birçok sınırlılıkları da bulunmaktadır (Franks ve ark., 2013). Derinlemesine incelediğinde komplo teorileri her zaman karşılıklı olarak birbirlerini desteklememekte, hatta çoğu zaman birbirleriyle çelişmektedir. Wood ve arkadaşlarının (2012) yürüttükleri bir araştırmada karşılıklı olarak birbiriyle çelişen komplo teorilerinin (Örneğin, "ABD kuvvetleri tarafından yapılan baskında Bin-Ladin öldürülmüştür")

savına inananlardan daha fazla onun hâlâ yaşadığına inananlar bulunmaktadır. Ya da Prenses Diana'nın öldüğüne inananlar gibi onun hala hayatta olduğuna inananlar da vardır. Böylece komplo teorilerinin açıklamasında monolojik bakış açısı yerini ve önemini kaybetmiş ve araştırmacılar genellikle diğer psikolojik faktörlerin daha etkili ve makul açıklamalar getirdiğini savunmuştur. Douglas ve arkadaşlarına (2017) göre insanların komplo teorilerine yönelmelerinin altında kendilerinin bile farkında olmadığı epistemik, varoluşsal ve konumsal bir dizi önemli motivasyon yatmaktadır. Bunlar aşağıda sırayla incelenmiştir.

1.5.1.1. Epistemik Motivasyonlar

Komplo teorilerine inanmak, insanlara çelişkili ve belirsiz durumlarda kendi inançlarını korumada ciddi olanaklar sağlamaktadır. Nitekim Van Prooijen ve Jostmann (2013), iki ayrı çalışmadan oluşan bir araştırmada konuyla ilgili ilginç bulgular elde etmiştir. Hem ABD'nin Irak'a saldırmasında petrol şirketlerinin rolü ile ilgili komplo teorisini içeren birinci çalışmada, hem de tanınmış Afrikalı bir muhalif liderin kazayla ölmesi üzerine bir komplo teorisini içeren ikinci çalışmada katılımcıların komplo teorilerine inancının belirsizlik koşullarında daha güçlü olduğu saptanmıştır. Bu inançlarda olayların etkisi de önemli rol oynamaktadır. Nitekim büyük ölçekli/mühim ve küçük ölçekli/önemsiz olaylar söz konusu iken sıradan açıklamalar yetersiz kaldığında komplo teorilerine inanma olasılığı daha güçlüdür (Leman ve Cinnirella, 2013). Komplo teorileri karmaşık ve belirsiz ortam ve durumlar ile ilgili en sade ve basit açıklamaları sağlamaktadır. Marchlewska ve arkadaşlarına (2018) göre ortada olaylarla ilgili eğer kesin ve anlaşılır bir açıklama yoksa insanlar komplo teorilere inanmakla bilişsel kapanış (cognitive closure) ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadır (ayrıca bkz., Leman ve Cinnirella, 2013).

Komplo teorilerine inanmada önemli etkenlerden biri de insanların dinî bağlılıklarıdır. Bunun altında yatan neden dinin temelinde "bilinmeze inancı" barındırmasıdır. Bu inanç, dindar insanları doğaüstü nedenlere inanmaya teşvik etmektedir. Dolayısıyla komplo teorileri, doğaüstü olaylara inananlar gibi, çevrelerinde sürekli bir anlam ve kalıp arayışında olan insanlarda daha güçlüdür (Bruder ve ark., 2013; ayrıca bkz. Franks ve ark., 2013). Drinkwater ve arkadaşları (2012), yaptıkları bir araştırmada bunu

destekleyen bulgular elde etmiş ve komplo inançları ile anormal şehir efsaneleri arasında ilişkiler bulunduğunu saptamışlardır.

İnsanlar kalıpları bir rasgelelik içinde algıladığında komplo teorilerine inanma olasılıkları daha yüksektir (Van Prooijen ve ark., 2018). Whitson ve Galinsky (2008) tarafından yürütülen bir araştırmada katılımcıların bir dizi ilgisiz ve rastgele uyaran arasında komploları algılamak ve batıl inançlar geliştirmek gibi yanıltıcı kalıpları algılama olasılıkları daha yüksek bulunmuştur. Komplo teorilerinin paranoyakça bir yanı da bulunmaktadır. Darwin ve arkadaşları (2011), paranoyak düşüncelere yatkınlığın komplo teorilerine inanmayla ilişkilerine odaklandıkları çalışmalarında lisans öğrencilerinden oluşan bir örneklemde paranoyak düşünme ölçümünde yüksek puan alanların komplo teorilerine inanma olasılıklarının daha yüksek olduğunu saptamışlardır. Bir dizi başka araştırmada ise komplolara inanmak ile güvensizlik, karamsarlık, düşmanlık, sinizm, otoriteye karşı gelme, dürtüsel uyumsuzluk ve düşük uyumluluğun yanı sıra paranoya arasında ilişkiler bulunduğu ileri sürülmüştür (Daha fazla bilgi için bkz., Swami ve ark., 2010). Parsons ve arkadaşları (1999), 35 Louisiana (Siyahların yoğun yaşadığı bir bölgedir) kilisesinin cemaat üyeleriyle ile yaptığı bir araştırmada çoğu komplo teorisinde devletin Afrika kökenli Amerikalılara yönelik komplolarına ilişkin güçlü bir inanç bulunduğunu tespit etmiştir. Komplolara olan inancı açıklamak için en önemli değişken, Afrika kökenli Amerikalıların yönetime katılımı olarak algılanmıştır: Afrika kökenli Amerikalıların siyasi süreci etkileyebileceğini düşünenlerin komplo teorilerine inanma olasılığı daha düşüktür. Bu bulgu, Afrika kökenli Amerikalıların devlet politikalarında daha fazla rol sahibi olduklarını düşünene kadar komplo teorilerine yönelik inançlarınn azalmayacağına işaret etmektedir. Abalakina-Paap ve arkadaşları tarafından (1999) lisans öğrencileriyle yürütülen bir araştırmada yüksek düzeyde otoriterlik ve güçsüzlük ile düşük öz saygının belirli komplolara olan inançlarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Imhoff ve Bruder tarafından (2014) yürütülen bir başka araştırmada komplo inancıyla sağ kanat otoriteryenliği arasında ilişki olduğu ileri sürülmüştür. Çalışmada belirli bir facia senaryosunda (Japonya'daki 2011 tsunamisinden sonra Fukushima nükleer reaktörünün hasar görmesi) komplo inancının siyasi davranış olguyla ilişkisi araştırılmış ve komplo zihniyetinin sosyal eylemi teşvik etmedeki rolü ortaya konulmuştur.

Swami ve arkadaşları (2011) tarafından komplocu zihniyetin bireysel farklılık bağıntılarına ilişkin iki farklı çalışmayı içeren bir araştırma yapılmıştır. Birinci çalışmada 7 Temmuz 2005 Londra bombalamaları (7/7 komplo teorisi) ile ilgili 817 İngiliz katılımcı anketi tamamlamıştır. Bulgularda 7/7 komplo teorilerine inananlarda daha yüksek düzeyde bir siyasi sinizm, demokratik ilkelere daha fazla destek, otoriteye karşı daha olumsuz tutumlar, daha düşük benlik saygısı ve daha düşük uyumluluk algılandığı saptanmıştır. İkinci çalışmada ise 281 Avusturyalı katılımcıya tamamen hayal ürünü olan bir komplo teorisi tanıtılmış ve bu katılımcıların daha önce incelenmemiş olan bir dizi bireysel farklılık ölçeğini de doldurmaları sağlanmıştır. Bulgular bu hayali komplo teorisine duyulan inancın, diğer gerçek dünya komplo teorilerine inanma ve paranormal inançlar ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu gösterdi. Swami ve arkadaşları (2013), daha sonra Ay'a iniş komplo teorisi üzerinden araştırma yapmaya yönelmişlerdir. Bulgularda Ay'a iniş ile ilgili komplo teorisine inanmanın komplocu bir dünya görüşünün benimsenmesi ve şizotipal eğilimlerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Mikušková (2017) tarafından yapılan bir araştırmada komplo teorilerine inanma düzeyleri yüksek olan öğretmen adaylarının rasyonel düşünebilme düzeylerinin daha düşük olduğu saptanmıştır. Son olarak bir dizi araştırmada komplo teorilerine inanmanın batıl ve temelsiz inançlara eğilim göstermeyle ilişkili olduğu (Laboto ve ark., 2014), yarı-dinsel zihniyet (Franks ve ark., 2013) ve hatta düşük seviyede zekâ ile bağlantılı olduğu ileri sürülmüştür (Stieger ve ark., 2013).

1.5.1.2. Varoluşsal Motivasyonlar

Yalom (1980), dört tür varoluşsal kaygı ileri sürüyor: A) Ölüm (Death): En belirgin ve en kolay anlaşılan varoluşsal kaygı kaynağıdır. Ölümün kaçınılmaz olduğunun farkında olmak ile var olmak arzumuz arasındaki gerilim ölüm kaygısı yaratır. B) Özgürlük (Freedom): daha az erişebilir olan ikinci varoluşsal kaygısıdır. Lakin alışılagelmiş tanımların aksine, Yalom özgürlüğü korkuyla ilişkilendirir. Aslında özgürlük, varoluşsal bir bakış açısından dış yapının eksikliğini ifade etmektedir. O'na göre, insanoğlu tüm eylem ve eylemsizliklerinden kendisi sorumludur, başka bir deyişle insan kendi

hayatının yazarıdır. Bu noktadan sonra özgürlüğün ürkütücü bir anlamı ortaya çıkmaktadır: Altımızda hiç bir zemin yoktur. Dolayısıyla bu temelsizlikle yüzleşmek, bir temel ve yapı istemek özgürlük kaygısını yaratmaktadır. C) İzolasyon (Isolation): Bu üçüncü varoluşsal kaygısı aslında birey ile diğer canlılar arasındaki kapanmaz uçurumla ilişkilidir. Başka bir deyişle yalnızlığın farkına varmak ile iletişime geçmeyi, sığınmayı, daha büyük bir bütünün parçası olmayı istemek arasındaki gerilim varoluşsal kaygıyı yaratır. D) Anlamsızlık (Meaninlessness): Sonuncu varoluşsal kaygı şöyle soruları üretir: Kendi dünyamızı kendimiz yaratmışsak, ölmek zorundaysak, sonunda herkes yalnızsa, o zaman hayatın anlamı nedir? Neden ve hangi amaç için yaşıyoruz? Hiç bir anlamı olmayan bir evrene konulmuş anlam arayan varlıklar olduğumuz hissinin yarattığı ikilem bir varoluşsal çatışma üretir (Yalom, 1980). Dolayısıyla sözü geçen bu varoluşsal kaygılar, insanoğlunun varlığının inkar edilemez nitelikteki içsel özellikleridir.

İnsanoğlunun en önemli ihtiyaçlarından biri olan var olma ihtiyacını giderebilmesi için komplo teorilerine yönelmesi bir tür içsel sığınak olarak kabul edilir (Parsons ve ark., 1999). Douglas ve arkadaşlarına (2017) göre insanların varoluşsal ihtiyaçları tehdit edildiğinde, bireyler bu ihtiyaçları karşılamak için komplo teorilerine yönelebilir. Bu tür iddiaları destekleyici bir dizi araştırmada komplo inançlarının güçsüzlük (Pratt, 2003; Abalakina-Paap ve ark., 1999), kaygı (Grzesiak-Feldman, 2013) ve varoluşsal kaygı (Newheiser ve ark., 2011) ile ilişkili olduğu ileri sürülmüştür. Komplo teorilerine inanç sosyopolitik durum ile de ilişkilidir. Nitekim istikrarsız bir sosyopolitik ortamda komplo teorilerine duyulan inancın düzeyi de artmaktadır (Uscinski ve Parent, 2014; ayrıca bkz., Van Prooijen ve Acker, 2015). Bunun yanı sıra komplo inançlarının ekonomik durum ile ilişkili olduğu saptanmıştır: Ekonomik krizlerde insanların komplo teorilerine inanma eğilimleri daha da artmaktadır (Parsons ve ark., 1999). İnsanların deneysel bir ortamda kontrol duyguları güçlendirildiğinde komplo teorilerine duydukları inançta azalmalar görülmesi (Van Prooijen ve Acker, 2015) kaygı temelli açıklamaları destekler niteliktedir.

1.5.1.3. Toplumsal Konum Açısından

Bazı bilim insanları, komplo teorilerine inananların demografik ve konumsal özelliklerini sorgulamaya başlayarak bir dizi araştırmaya yönelmiştir. Freeman ve Bental (2017), ABD'de Ulusal Tekrarlı Komorbidite Anketleri (NCS-R)[1], "Dünyada birçok şeyin ardında genellikle bir komplo yattığına inanırım" maddesini tamamlayan 5645 katılımcıdan toplanan verileri analiz ederek oldukça kapsamlı bulgular elde etmiştir. Bu araştırmada komplo teorilerine inananların erkek, düşük eğitimli, düşük gelirli, işsiz, bekâr, bir azınlık ya da etnik grup mensubu ve daha sınırlı sosyal ağlara sahip kişiler olduğunu saptamışlardır. Güney Afrika'da Hogg ve arkadaşları (2017) tarafından yapılan bir araştırmada da benzer bulgular elde edilmiştir; AIDS/HIV ile ilgili komplo teorilerine daha çok ergenler inanmaktadır. Diğer araştırmalar da düşük eğitim ile komplo inançları arasındaki ilişkiye işaret etmektedir (örn., Bogart ve Bird, 2003; Goertzel, 1994; Mancosu ve ark., 2017).

ABD'de Uscinski ve Parent (2014) tarafından yapılan bir araştırmada da benzer ilişkiler saptanmıştır. Bu çalışmanın bulgularına göre bireylerin komplo inançları eğitim düzeyi arttıkça azalmaktadır. Van Prooijen (2017) ise karmaşık ve kontrol gerektiren meselelerin komplo teorilerinde önerilenler türünden basit çözümlerine duyulan genel şüpheyi konuyla alakalı ek bir faktör olarak belirlemiştir. Bu araştırmaların hiçbirinde eğitim düzeyi ile komplo inançları arasındaki nedensel ilişkiye vurgu yapılmamıştır ancak eğitimin kendi başına insanlara komplo inançlarının karşısında direnme kabiliyeti sunduğu söylenmiştir. Craft ve arkadaşları (2017) tarafından yapılan araştırma, medya ve haber okuryazarlığının komplo inançlarını azalttığını kanıtlayarak bu duruma bir örnek teşkil etmiştir.

Bir dizi araştırmada ise bireylerin komplo inançlarıyla grup statüleri arasındaki ilişkilere vurgu yapılmıştır. Bunlara bakıldığında yüksek statülü grup üyelerinin düşük statülü grup üyelerine kıyasla komplo teorilerine daha az inandığı görülmüştür (örn.,

[1] NCS-R, ABD'de temsili ulusal örneklemler üzerinden düzenli olarak yürütülen ve zihinsel bozuklukların ne düzeyde yaygın olduğunu ve hangi başka faktörlerle ilişkileri bulunduğunu belirlemeye yönelik geniş kapsamlı taramalardır.

Abalakina-Paap ve ark., 1999; Goertzel, 1994). ABD'de Uscinski ve Parent (2014) tarafından yapılan araştırmada da benzer ilişkiler bulunmuştur. Siyahi Amerikalıların ABD'nin siyahlara komplo kurduğuna beyaz Amerikalılara kıyasla daha fazla inandığı tespit edilmiştir. Öte yandan, tarihsel açıdan bakıldığında dezavantajlı grup üyelerinin kendilerine avantajlı grup üyeleri tarafından komplo kurulduğuna inanması tümüyle de akıldışı bir inanç olarak görülemez (örn., Davis ve ark., 2018), çünkü dünya tarihi bu tür örneklerle doludur. Dolayısıyla konunun gruplar arası ilişkiler perspektifinden de ele alınması kaçınımaz görünmektedir.

1.5.2. Gruplar Arası İlişkiler Açısından

Komplo teorilerine gruplar arası perspektiften yaklaşıldığında bu temaya odaklanan çoğu teorinin dış grubu gizli ve kötü niyetli planlar ile iç gruba egemen olmayı amaçlayan bir düşman olarak gösterdiği anlaşılmaktadır (Kofta ve Sedek, 2005). Dış grup komplo teorilerinin ana aktörleri ya da kurucuları; iç grup ise bu teorilere inananlar olarak ayrışmaktadır. Uscinski ve Parent'ın (2014: 41-42) çalışmalarında görüldüğü üzere aşırı Cumhuriyetçiler, Demokratlara atfedilen komplo teorilerine ılımlı Cumhuriyetçilere kıyasla daha fazla inanmaktadır. Benzer sonuç aşırı Demokratların Cumhuriyetçi kaynaklı komplo teorilerine inanma olasılıkları için de geçerlidir. Bu kişiler ılımlı Demokratlara kıyasla bu tür teorilere daha fazla inanmaktadır. Bu sonuçlardan yola çıkılarak komplo teorilerine inanma olasılığının bireylerin kendi gruplarıyla ne düzeyde özdeşleşip özdeşleşmediğinin bir sonucu olduğu söylenebilir.

Birçok araştırmada komplo teorilerinin insanlarda olumlu bir benlik saygısı oluşturma ve korumaya yardımcı olabileceği kanıtlanmıştır (örn., Cichocka ve ark., 2016). Bazı çalışmalar ise komplo teorilerine duyulan inançların başkalarından farklı görünmek gibi bir sosyal psikolojik ihtiyaçla ilişkili olduğunu saptamıştır (Imhoff ve Lamberty, 2017; Lantian ve ark., 2017). Komplo teorilerine inanmak kimi insanların başkalarının sahip olmadığı önemli ve ender bilgilere sahip olarak kendilerini özel hissetmesine, bu yolla öz güven ve benlik saygılarını artırmasına yardımcı olmaktadır.

Douglas ve arkadaşları (2019), komplo teorilerini başka insanların çıkarlarına zarar verme amacı taşıyan, ahlaki çizgiden uzak ve genellikle barışçıl olmayan eylemleri kapsayan açıklamalar olarak tanımlamaktadırlar. Dikkat çekici bir tanımlama da Freeman ve Bentall (2017) tarafından ileri sürülmüştür. Bu araştırmacılara göre komplo teorileri olayları doğal ve bilinen olaylar olarak değil, kötü niyetli güçlerin gizli planları olarak açıklamaya yöneliktir. Dolayısıyla bunlarla yalnızca bir bölgede değil, dünyanın her bir köşesinde karşılaşmak mümkündür. Örneğin, bilinen komplo teorilerinden biri ABD'deki 11 Eylül saldırısının dış kaynaklı değil, iç kaynaklı olduğu iddiasıdır (bkz. Douglas ve ark., 2019; Hogg ve ark., 2017). Uscinski ve Parent (2014: 5-7) da bu konuda bir dizi dikkat çekici komplo teorisinden söz etmektedir. Örneğin, ABD'lilerin en az üçte biri 'Gerçek' (Truth) komplo teorisine inanmaktadır. Bu teorinin ana iddiası, George Bush'un başkan olduğu dönemde devletin 11 Eylül saldırısını ya doğrudan uyguladığı veya buna bilerek göz yumduğu şeklindedir. Diğer bir örnek ise "Doğum Yeri" (Birther) komplo teorisidir. Buna göre Barack Obama, ABD doğumlu olmamasına rağmen başkanlık koltuğunu gasp etmiştir. Bir diğer örnek ise olayın üzerinden onlarca yıl geçmesine rağmen ABD'lilerin yaklaşık %60 ila %80'inin Başkan Kennedy'nin derin devlet tarafından öldürüldüğüne ve bunun hükümet tarafından örtbas edildiğine inanıyor olmasıdır. Bunların yanı sıra birçok araştırma, komplo teorilerinin sağlık, siyaset ve çevre vb. alanlarda zararlı olabileceğini öngörmüştür. Örneğin, aşı karşıtı komplo teorilerinin insanların aşı olma olasılıklarını azalttığını gösteren bulgular vardır (örn. bkz. Jolley ve Douglas, 2014).

Komplo teorilerinin bazı olumlu sonuçları da olabilir. Bunlar kişilere sistemleri sorgulama fırsatı tanıyabilir ve dolayısıyla yönetimde şeffaflık sağlamayı beraberinde getirebilir (Clarke, 2002; Swami ve Coles, 2010). Bunu destekleyecek bir örnek Uscinski ve Parent (2014: 3-4) tarafından verilmektedir. Buna göre Amerika'nın bağımsızlığı, başka bir deyişle Britanya'dan ayrılışı aslında bir dizi komplo teorilerinin sonucudur, çünkü bu inançlar, ABD'nin ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal hareketlere yol açmıştır.

1.6. Dış Grup Tarafgirliği

Sosyal psikoloji çalışmalarında genellikle bireylerin üyesi oldukları gruplardan yana tarafgirlik sergileyen ve kendi grubunu kayıran davranışlarına odaklanıldığını görece daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmacılar, literatürde dış grup tarafgirliğini (out-grup favoritism) iç grup tarafgirliğine (in-grup favoritism) kıyasla daha düşük düzeyde ele almış olsa da bu durum gerçek hayatta dış grup tarafgirliği olgusuna çok az rastlanıldığı anlamına da gelmemelidir.

Sosyal psikolojide ilk araştırmalar dezavantajlı grup üyelerinin kendi gruplarına yönelik kalıpyargıları benimseyip içselleştirdikleri ve böylece ait oldukları gruplardan soğuyup nefret ettiklerine ilişkin bazı bulgular ortaya koymuştur (Jost Jost, Pelham ve Carvallo, 2002: 586; akt., Alparslan ve Kuşdil: 2020). Örneğin, Clark ve Clark (1947: 173) tarafından yapılan "oyuncak bebek" araştırması ABD'de 3-7 yaş arasındaki siyahi çocukların siyah ve beyaz oyuncaklara karşı tercihlerini incelemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular siyah çocukların beyaz bebekleri tercih ederken, siyah bebekleri tercih etmediklerini göstermiştir. Dolayısıyla siyah çocukların dış gruba yönelik olumlu tutumlara, ait oldukları gruplara karşı ise olumsuz tutumlara sahip olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu çalışmada siyah çocukların olumlu kalıpyargıları yalnızca beyaz bebeklerden yana kullandığı; siyahi bebeklere aynı pozitif ve olumlu kalıpyargıları atfetmedikleri gözlemlenmiştir.

Bilindiği üzere sosyal psikoloji'nin kuramları içerisinde dış grup tarafgirliğe doğrudan odaklanan kuram; Jost ve Banaji'nin ileri sürdüğü Sistemi Meşrulaştırma Kuramı (SM)'dır (Jost ve Banaji,1994). Sosyal bilimlerde sıkça sorulan bir soru vardır; insanlar neden kendilerinin yararına olmayan veya en çok zararına olan sistemi kabul edip ve desteklemektedir (Liviatan ve Jost, 2011: 231, akt., Alparslan ve Kuşdil, 2020: 81). Jost ve Banaji (1994) SMK'yı ileri sürerek bu soruların altında yatan nedenlerini açıklamaya çalışmışlardır. SMK'nın esas varsayımı, mevcut sistemin kişinin varolduğu veya ait olduğu bir sosyal grubun zararına olduğu zamanlarda bile onu meşrulaştırmak için motive olduğudur (Jost ve Banaji, 1994: 2).

John (2001: 92) göre SKK'da dış grup tarafgirliği olgusuyla bağlantılı değerlendirmeler düşük statülü gruplar açısından üç kavramla bağlantılı olarak ele alınır. Bunlar; iç grupla özdeşleşme düzeyi, dış grupla ilgili ya da ilgisiz boyutlarda karşılaştırmalar yapmak ve statü farklılıklarına yönelik meşruluk ve kalıcılık algılarıdır. SKK'da, düşük statülü iç grupları üyelerine tatmin edici bir sosyal kimlik sunmadığında, dezavantajlı grubun üyelerinin kendi gruplarından ayrılıp ihtiyaçlarını tatmin edecek yüksek statülü gruplara üye olmaya çalışacakları ileri sürülmüştür (Tajfel ve Turner, 1979: 43). Nitekim hem bir dizi deneysel araştırmada (örn., Boen ve Vanbeselaere, 2000: 54) hem de alan araştırmalarında (Martiny ve ark., 2011: 51) gruplarıyla düşük düzeyde özdeşleşenlerin bireysel hareketlilik gibi yöntemlere yönelerek dış grup tarafgirliği, gruplarıyla yüksek düzeyde özdeşleşenlerin ise sosyal rekabet gibi yöntemleri benimseyerek iç grup tarafgirliği sergiledikleri gözlemlenmiştir. İç gruplarıyla düşük düzeyde özdeşleşenlerin gruplarından hoşlanmadıkları ve gruplarına yönelik çelişik duygu ve düşüncelere, dış gruplara yönelik ise olumlu duygu ve düşüncelere sahip oldukları yönünde bulgular aktarılmıştır (örn., Pagliaro ve ark., 2012: 44).

1.6.1. Dış Grup Tarafgirliği ve Komplo Teorileri

Dış grup, komplo teorilerinin kurucuları; iç grup ise komplo teorilerine inananlar olarak ayrışmaktadır. Nitekim Kofta ve Sedek (2005), Komplo teorilerine gruplar arası çerçeveden bakıldığında bunların dış grubu gizli ve kötü niyetli planlar ile iç gruba egemen olmayı amaçlayan düşman olarak gösterdiği söylemektedir. Uscinski ve Parent'ın (2014: 41-42) çalışmalarında ileri sürüldüğü gibi komplo teorilerine inanma olasılıkları bireylerin kendi gruplarıyla ne düzeyde özdeşleştiklerinin de bir yansımasıdır. Uscinski ve Parent (2014: 43-44), çalışmalarında insanların bağlı oldukları din, siyasi parti ve milliyetlerine karşı olumlu hissetmeye ihtiyaç duyduğunu ifade ederler. Dolayısıyla, bireylerin kendi gruplarını değersiz ve tehdit altında hissettiği veya öyle bir kanaate vardığı koşullarda komplo teorilere inanma olasılıklarının artması kaçınılmazdır. Mashuri ve Zaduqisti (2014) tarafından yürütülen bir çalışmada Batı dünyası istihbaratının Endonezya'daki terör eylemlerini desteklediğini ve körüklediğini ileri süren komplo teorilerine olan inançla Batılıların İslam âlemine zulmettiğine dair inançların bağlantılı olduğu ortaya konulmuştur. Başka bir deyişle Endonezya ulusal

kimliğiyle yüksek düzeyde özdeşleşen kişiler, ABD'den (dış grup) gelen herhangi bir tehdit algısına karşı kendi iç grup yararlarını dikkate alarak korumaya ve savunmaya yönelmektedirler. Yida Zhai (2022) tarafından Çinli gençlerle yapılan araştırmada da benzer sonuçlarla karşılaşılmıştır. İçgrupla özdeşleşme kavramından yola çıkılan bu araştırmada Çin kültürüyle yüksek düzeyde özdeşleşmiş bireylerin COVID-19 ile ilgili ABD kaynaklı komplo teorilerine inanma olasılıklarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla komploların dış gruptan geleceğine inanma eğiliminin bireyin ait olduğu gruba haksız muamele edildiği hissini uyandıran yaşantılarla çoğalacağı söylenebilir. Bu durum komplo teorileri incelenirken gruplar arası ilişkiler konusuna da dikkat yöneltmek gereğini kanıtlar. Bahsi geçen çalışmalara göre dünyanın farklı ülkelerinde ve çeşitli kişi ve sosyal gruplar arasında paylaşılan komplo teorileri vardır ancak bu olgu daha çok kökten dinciler (Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman), aşırı milliyetçiler, sağcı muhafazakârlar, aşırı solcular, etnik ve ırksal azınlıklar, siyasi komplocu politikacılar arasında görülmektedir. Bu da, yoğun özdeşleşmelerle betimlenebilecek gruplarda dış grup ile bağlantılı komplo teorilerinin daha kolay yayılıp benimseceği şeklinde yorumlanabilir.

1.6.2. Dış Grup Tarafgirliği ve Sosyal Kimlik Kuramı

SKK, Tajfel ve Turner (1979) tarafından ileri sürülen bir kuramdır. Dönemin sosyal psikolojisindeki kriz de hesaba katılırsa SKK, âdeta disiplinin dertlerine bir ilaç işlevi görmüştür. Tajfel ve Turner (1979), SKK'da tüm sosyal davranışlara sosyal faktörler açısından yaklaşmaya yönelmiştir. SKK'nin temel varsayımı insanların yaşam boyu hep yüksek bir benlik saygısı peşinde olduğu yönündedir. SKK'nin üzerinde durduğu benlik kavramı "kişisel benlik" ve "sosyal benlik" olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Tajfel (1978: 63), sosyal kimliklerin kişinin benlik kavramının bir sosyal gruba veya gruplara aidiyet bilgisinden ve bu aidiyete duyulan değer ve psikolojik bağlılığın öneminden kaynaklanan kısmını temsil ettiğini öne sürmüştür.

Hogg ve Abrams (1998, 18-21), SKK'nin üç ana kavramı olduğunu hatırlatıyor: 1) Sosyal kategorizasyon: Birey kendini ve dış grubu toplumsal hayattaki bilinen kategoriler üzerinden sınıflandırır; 2) Sosyal karşılaştırma: Burada bireyin iç grubunu

diğer gruplarla kıyaslamasına dayanan bir değerlendirme söz konusudur. Başka bir deyişle insanlar kategorize ettikleri sosyal gruplar hakkında "iyi veya kötü" şeklinde yargıda bulunur. 3) Sosyal özdeşleşme: Burada bireyin iç grubuna geliştirdiği psikolojik bir bağlılık söz konusudur.

SKK, doğrudan dış grup tarafgirliği olgusu hakkında açıklamalar yapmamış olsa da iç grup tarafgirliği (Mullen ve ark., 1992) ve kimlik yönetim stratejileri (Alparslan ve Kuşdil, 2020; Güler, 2013) üzerine yapılan açıklamalarda bu olguyla bağlantılı, dolaylı da olsa bazı görüşler ileri sürülmüştür. SKK'nin dış grup tarafgirliğini üç tema üzerinden açıkladığı söylenebilir: Birincisi; düşük statülü gruplara bağlı bireylerin, benlik değerlerini olumsuz etkileyen gruplarıyla çok düşük seviyede özdeşleşceği veya hatta hiç özdeşleşmeyebileceği ileri sürülmektedir. İkincisi; düşük statülü grup üyelerinin statüko ile ilgili bütün sosyal karşılaştırmalarında yüksek statülü grupları genellikle olumlu değerlendirecekleri öngörülür. Üçüncü ve sonuncusu ise düşük statülü grup üyelerinin gruplar arası hiyerarşiyi hangi seviyede kalıcı ve meşru değerlendirdiğine odaklanılmaktadır (Rubin ve Hewstone, 2004; ayrıca bkz., Hogg ve Abrams, 1998: 15-21). Genel olarak bakıldığında, sosyal psikoloji kuramlarından iç grup tarafgirliği konusuna en fazla odaklanan kuramın SKK olduğu görülür. Dış grup tarafgirliği konusunda doğrudan bir kavramsallaştırma ileri sürmemiş olsa da bireylerin iç grupla düşük düzeyde özdeşleşmesi hatta iç gruba yönelik karışık ve birbiriyle çelişen düşüncelere sahip olması nedeniyle SKK stratejilerinden sosyal hareketlilik yöntemini seçmek ve uygulamak gibi değişkenlerin dış grup tarafgirliği ile bağlantılı olabileceği literatürde tartışılmaktadır (örn., Pagliaro, Alparone ve ark., 2012: 44).

Ellemers'a (1993: 50-52) göre eğer yüksek statülü bir gruba üye olmak için gerekli koşullar sağlanıyorsa bu tür gruba üyelik bir olumlu kimlik olarak kabul edilerek ait olunan düşük statülü iç grupla özdeşleşme düzeyi daha da azalacaktır. Başka bir deyişle düşük statülü grup üyeleri tarafından eğer gruplar arası sınırlar geçirgen algılanıyorsa kendilerini ait oldukları grup üyelerinden uzaklaştırarak yüksek statülü grubun üyeliğini kazanmak için iç grubun hedef ya da çıkarları görmezden gelinecektir.

1.7. Sosyal Temsillerin Tanımı

Sosya Temsiller Kuramı, Moscovici'nin 1950'lerde yaptığı bir araştırmadan doğmuştur. Moscovici'ye göre, bilimsel kavramlar sağduyuya dayalı bilgiler statüsüne kavuşup bireyler tarafından kavranmaya başladıklarında toplum içinde dolaşıma girerler. Serbest çağrışımı verkeze alan psikanaliz de Fransız toplumunda, farklı bir düşünce biçimine, Katolik mezhebinin bir ritüeli olarak bilinen itirafa dönüştürülerek sağduyusal bir forma kavuşmuştur. Bu haliyle psikanalizin 'sosyal temsili' konunun toplum içinde konuşulması ve paylaşılması için bir imkân doğurmuştur. Sosyal temsiller, temellerini bireylerin günlük konuşmaları ve iletişimlerinden alırlar; sonuç olarak insanlar bunlar aracılığıyla çeşitli açıklamalara erişme şansı elde ederler (Moscovici, 1981, akt., Hewstone, 1990: 315). Moscovici'ye (1984) göre kitle iletişim araçları ve günlük konuşmalar vasıtasıyla toplumsal gerçekler bireyler tarafından işlenir. Moscovici (1988), zaman içinde sosyal temsiller için ileri sürdüğü farklı bir varsayım sonucunda kuramı başka bir boyuta taşımıştır:

> *Aslında sosyal temsiller, dini inançlarımıza, siyasi ve günlük düşüncelerimize ve hatta nefes alıp verirken bile yarattığımız bağlantılara uyum sağlayan düşünce dizileriyle bağlantılıdır. Bireyleri ve nesneleri sınıflandırmamızı, yapılan davranışlarımızı açıklamamızı ve onları karşılaştırmamızı mümkün kılar. (s.214)*

İnsanlar birbirleriyle iletişim kurarak hem çevrelerinde vuku bulanlara anlam yüklemekte hem de ortak anlayışlar geliştirerek eylemlerini oluşturmaktadır. Tüm ideoloji, anlam ve kavramları sosyal temsiller olarak görmek mümkündür; zira bunlar ortak bir yaşantıdan kaynaklanmaktadır. Sosyal temsiller insanlar arasındaki iletişimde önemli bir rol üstlenmiştir. Sosyal temsil olmadan iletişimin var olması mümkün değildir. Nitekim sosyal temsiller iletişimi sağlamakla birlikte, iletişim aracılığıyla da üretilir, dönüştürülür ve değiştirilir. Moscovici (1984), sosyal temsilleri "sağduyu teorileri" olarak görmektedir çünkü kişiler başkalarıyla konuşmalarında bir nesne hakkında atıfta bulundukları ortak bilgileri birbirleriyle paylaşır ve böylece gerekirse bu bilgileri değiştirebilirler. Dolayısıyla sosyal temsiller kuramı (STK), sosyal gerçekliğin anlamlarının konum ve zamana bağlı olarak değişebileceğini de göstermektedir.

Sosyal gerçeklik, kişiler tarafından toplanan bilgilerin sıradan bir biçimi değil, inşa edilmiş bir olgudur (Moscovici, 1984). Herhangi bir topluma mensup insanlar sürekli biçimde muammaları çözmeye eğilimlidir ve aynı zamanda sosyal olarak bu muammaları kendilerini oluştururlar. Dolayısıyla her bir birey çevresinde var olan sosyal gerçekliği çözerken adeta birer "bilim insanı" gibi davranmaktadır (Heider, 1958). Moscovici'nin (1984) de belirttiği gibi bilim insanlarının sahip olduğu anlayışa benzer şekilde, sosyal psikolojinin bir varsayımı olarak "sıradan insan"lar da sosyal çevrelerinin gerçeklerine yönelik tepkiler sergiler (Moscovici, 1984). Diğer yandan sözü geçen sosyal gerçeklik, yalnızca sosyal bilimcilerin ilgi duyduğu ve üzerinde çalıştığı bir olgu değildir; günlük yaşam ve konuşmalarda toplumla iç içedir. Sosyal gerçekliğin araştırılması, hem bilim insanları hem de sıradan bireyler açısından oldukça önemlidir; dolayısıyla sosyal temsiller gerçeğe ulaşmak için sıradan insanların teorileri olarak görmek gerekir.

Konuşma ve açık eylemler, nesneler ve özneler arasındaki ilişkinin tanımlandığı bir çerçeve sağlar. Sosyal temsiller kuramında nesneler, sosyal olarak oluşturulmuş varlıklardır. Başka bir deyişle bir nesnenin bir grubun dünyasında yer alması (nesne hâline gelmesi) için sosyal olarak temsil edilmesi gerekir. Sosyal temsillerin psikolojik veya bilişsel bireysel kurgulardan ziyade kültürel olarak inşa edildiğinin açıklığa kavuşturulması önem taşımaktadır. Etkileşim tarafından üretilen en önemli sosyal ürün olan sosyal temsiller ilişkiseldir ve izole sosyal temsiller bulmak imkân haricindedir; ayrıca sosyal temsiller her zaman gelişir ve dönüşür (Arkonaç, 2019). Sosyal özneler yalnızca gerçekliği temsil etmekle yetinmeyip onu yorumlar, dönüştürür ve aynı zamanda onun tarafından dönüştürülür. Ayrıntılı nesne, topluluğun sahip olduğu nesnenin temsili sayesinde toplumsal gerçeklik hâline gelir. Bunun için özne ve nesne işlevsel olarak ayrı düşünülmez (Moscovici, 2001). Kısaca bir sosyal temsil, bir topluluğun ya da grubun nesnesini oluşturan unsurların, sözler ve açık eylemlerle ifade edilen düşünce ve duyguların tümüdür (Markova, 2000).

Sosyal temsillerin oluşması ve iletilmesi, etkileşimlerin kaydedildiği sosyal bağlam ve daha geniş sosyal alan içinde öznel, özneler arası ve özne ötesi boyutları içerir (Markova, 2000). Sosyal temsil, her zaman sosyal aktörlerin kendisine bağladığı

nesnelerin yerini alan temsil sürecinin bir ürünüdür (Moscovici, 2001). Bunu uygularken temsil, fiilen temsil ettiği nesneyi ikame eder ve dolayısıyla kendisine atıfta bulunan kişi veya grubun yerine nesnenin kendisi geçer (Moscovici, 2001). Nesnelere yalnızca temsiller vasıtasıyla ulaşılabilir; belirli sosyal aktörler için bu tür temsiller nesnelerdir (Abric, 1993).

Abric'in (1993) değindiği gibi STK, sosyal psikoloji disiplininin sınırlarını aşarak sosyal bilimler ile etkileşim içindedir. Moscovici, STK'yi ortaya atarak disiplinler üstü çalışmalara ilginin artmasını sağlamıştır. Ayrıca Moscovici, STK ile geçmişten bu yana süregelen pozitivist psikoloji yönelimini reddederek yeni ve farklı bir yaklaşım ileri sürmüştür (Markova, 2000). Bu nedenle birçok uzman tarafından da belirtildiği gibi STK, psikolojik etkenleri merkeze alan sosyal psikoloji anlayışına kapsamlı ve nitelikli alternatiflerden biridir (Gergen, 2012: 146). Sosyal psikoloji, 1970'lerin güven bunalımı krizinden Moscovici'nin ileri sürdüğü yaklaşımla kurtulmuştur.

Belli bir süreç içinde sosyal temsiller, kendiliğinden düşünceleri ve uygulamaları oluşturan ve üreten bir sisteme dönüşür. Dolayısıyla sosyal temsillerin üretici mi yoksa ürün mü olduğunun tespiti mümkün değildir. Moliner ve Tafani (1997), sosyal temsil oluşumu sürecinde sosyal ve kolektif ana bileşenlerin varlığından bahsetmiştir. Bu sürecin hayata geçmesi için insanların bir dizi sosyal nesneler ile karşılaşması ve bunun yanı sıra bu nesnelerin toplumsal etkinlikleri olmasının gerekliliklerini belirtmişlerdir. Bu karmaşık ve belirsiz dünyayı daha belirgin hâle getirmek için sosyal temsiller, çevremizle ilgili sosyal bilgileri tekrar oluşturarak kişilerin var olan sosyal çevreye uyumuna zemin hazırlamaktadır.

Sosyal temsiller, sosyal nesnelerin ve anlamların oluşturulduğu ve detaylandırıldığı sosyal iletişim ve söylem süreci olarak bilinir. Diğer yandan sosyal temsiller, başta ampirik araştırmalarda bir grup veya toplumdaki başka insanlarla paylaşılan bireysel bilgi, simge ve duygu yapıları şeklinde bireysel nitelikler olarak görülür (Wagner, 1995). Araştırmacılara toplum üyelerinin dünya hakkında çeşitli konularda benzer görüşlere "neden" ve "ne zaman" sahip oldukları sorularını sormalarına zemin hazırlar.

Bu nedenle sosyal temsillerin incelenmesi, bir toplumda yaşayan kişilerin ortak düşüncelerinin incelenebileceği bir çerçeve işlevi görür.

1.7.1. Sosyal Temsiller Kuramının Temel Kavramları

STK'nin ileri sürdüğü en önemli öneri, insanoğlunun sosyal çevresini, başka bir deyişle dünyayı tanımak ihtiyacını gidermek için bilinmeyeni ve yabancıyı bilinen ve tanıdık kılmaya çalıştığıdır. İnsanoğlu birbirleriyle iletişim kurmakla hem çevresinde vuku bulanlara anlam yüklemekte hem de ortak anlayışlar geliştirerek eylemlerini oluşturmaktadır. Tüm ideoloji, anlam ve kavramları sosyal temsiller olarak görmek mümkündür çünkü bunlar ortak bir yaşantıdan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla sosyal temsiller insanlar arasındaki iletişimde önemli bir rol üstlenmiştir. Sosyal temsil olmadan iletişimin var olması mümkün değildir. Nitekim sosyal temsiller iletişimi sağlamakla birlikte iletişim aracılığıyla üretilir, dönüştürülür ve değiştirilir. Moscovici (1984), sosyal temsilleri "sağduyu teorileri" olarak görmektedir çünkü kişiler başkalarıyla konuşmalarında bir nesne hakkında atıfta bulundukları ortak bilgileri birbirleriyle paylaşır ve böylece bu bilgileri değiştirebilirler. Dolayısıyla STK, sosyal gerçekliğin anlamlarının konum ve zamana bağlı olarak değişebileceğini de göstermektedir.

1.7.2. Demirleme ve Nesneleştirme

Moscovici (1984), sosyal temsilin çifte işleve sahip olduğunu öne sürmüştür. Sosyal temsil, çevrede bir düzen kurarak kişinin onu kontrol etmesine ve orada yön bulabilmesine izin verir. Bunun yanı sıra grup üyelerine sosyal kategoriler, ortak kodlar, nesneleri adlandırma ve kategorize etme olanağı yaratarak iletişimi kolaylaştırır ve hızlandırır. Sosyal temsiller, nesneleştirme (objectifying) yöntemi ile yeni bilişsel unsurların var olan temsillere entegre edilmesiyle gelişir ve büyür. Demirleme (anchoring) ise yabancı ve yeni ortaya çıkan olguları mevcut kategoriler ile tanıdık hâle getirmektir (Moscovici, 1984). Elde edilen yeni bilgi uygun ise mevcut sosyal temsillerle bütünleştirilir ve temsil yeniden şekillendirilir. Öte yandan yabancı bir nesne hakkındaki yeni bilgiler, mevcut ögelerle ters olan çok fazla yeni bilgi nedeniyle ikinci

süreç olarak kategorizasyon şemasına uymadığında yeni bir sosyal temsil ortaya çıkar. Bu süreçte nesneleştirme yoluyla soyut fikirler veya kavramlar somutlaşır. Demirleme ve nesneleştirme süreçlerini sıralı bir düzende olmaktan çok aynı anda ilerleyen iç içe geçmiş süreçler olarak görmek daha uygundur (Moscovici, 2001). Örneğin, eskiden hakkında bilgi sahibi olunmayan kimi siyasi ve ekonomik terimler meydana gelen siyasi ve ekonomik buhranlar nedeniyle insanlara artık yabancı gelmemektedir.

Doise (1992, akt., Abric, 1996: 78-79), demirleme sürecine dair üç öneri ileri sürmüştür: 1) Fiilî uygulamalar ile ilgili kavramlar ve fiilî uygulamalarla ilgili genel bir bilgi arasında bir bağlantı olarak çalışılır. Böylece özel biçimi genele bağlayan psikolojik demirleme gerçekleşir. 2) Sosyal temsillerin toplumsal karşı durmalarla dayatılması gerçekleştirildiğinde sosyolojik demirleme söz konusu olur. 3) Sosyal temsiller, çoklu rollerin varlığında sosyal kimlik dinamikleri vasıtasıyla oluşturulduğunda psikososyal demirlemeden söz edilebilir.

Demirleme işlemiyle birlikte iki alt mekanizma çalışmaktadır. Birincisi isimlendirme, ikincisi ise sınıflandırmadır. İsimlendirme işleminde isimlendirilen nesneler veya olgular belirli sözcüklerde ve kültürel kimlik içinde yer alır (Paker, 1999). Sınıflandırma mekanizması, var olan yeni gerçek ve nesnenin belirli kurallar ve davranışlar dizisine yerleştirilmesine zemin hazırlar. Böylece bireyler için tanıdık ve alışılmadık olan kavramı tanıdık ve bilinen bir sınıfa yerleştirme ve belirli bir isimle işaretleme sağlanır ve bilinmeyen unsur, bilinen bağlamda anlam kazanarak temsil edilir (Öner, 2002).

Abric'e (1996) göre nesneleştirme işlemi soyut bir olgunun somut bir olguya dönüşmesi anlamına gelir. Bu işlemde ilk bağlamdan bilgi seçilir, sıralanır ve ayrıştırılır (Abric, 1996; Paker, 1999). Nesneleştirme, belirsiz ve bilinmeyen fenomen ve olgular için sembolik bir etiketlemeye atıfta bulunmaktadır ve nesneleştirilmiş bir varlığın tekrar üretilmesini gerekli kılar (Moscovici, 1984). Soyut bir olgunun somut bir olguya dönüşmesi için ikonik ve metafor tasvirler kullanılmaktadır (Wagner ve Hayes, 2005).

1.7.3. Sosyal Temsillerin İşlevleri

Yukarıda da belirtildiği gibi, sosyal temsillerin işleyişi ve önemi, tanıdık olmayan olguyu bilme ve tanıma ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Moscovici, 1988). Sosyal temsiller tüm yapılar (merkezî ve çevresel) ve süreçler (demirleme, nesneleştirme, isimlendirme ve sınıflandırma) içinde insanlar için anlam taşıyan olguları açıklama işlevi görür. Öner (2002), bu işlevi "bilgi aktarımı" olarak açıklamaktadır. Bilgi aktarımı; rahatsız edici, bilinmeyen veya belirsiz bilgileri dış dünyadan içeriye aktarımı işlemidir. Ardından o bilgiler bilinen ve tanıdık sınıflandırmalara yerleştirilir ve yabancı olgunun yeni bir bağlamsallaştırılmasını gerçekleştirilir.

Wagner ve Hayes (2005), sosyal temsillerin işleyiş metotlarına bağlı dikkat çekici sonuçlara varmıştır. Bunlardan biri, isimlendirme işlevidir. Bu işlev, sınıflandırma eyleminden önce olguya isimler vererek gereken tasvirleri sağlar. Açıklayıcı işlev, her şeyden önce bilginin "dolaysız ve doğrudan nedensel açıklaması"nı, ardından metafizik akıl ve düşünme tarzı için "süper açıklama"yı ve son olarak olgunun öğretisel gerekçesi olan "ideolojik zemin"i sağlar. Diğer bir işlev epistemik işlevdir. Bu işlev, insanların kendi hayat ve dünyalarına anlam verme fırsatına sahip olmasını sağlar. Böylece insanlar, ürettikleri temsil açısından çok daha az şüphe duyarlar. Diğer önemli işlevlerden biri olan değerlendirme işlevi ise, insanlar için belirli kimlikler oluşturarak eylemlerini buna göre ayarlamalarını sağlar. Son olarak eylemlere kılavuz olma işlevi, insanlara belirli kimi durumlarda eylemlerini yönlendirmeleri ve düzeltmelerini sağlayacak bir dizi reçeteler oluşturur. Bu işlevler, sosyal temsillerin işleyişinin temeli olan demirleme ve nesneleştirme sürecinde anlam kazanmaktadır. Sosyal temsiller, bireysel metodun yanı sıra makro seviyede de işlev görebilir.

1.8. Dış Grup Tarafgirliği ve Sosyal Temsiller Kuramı

Sosyal temsillere bir tür bilişsel işleyişin sonucu olarak bakıldığında bireysel tutum ve davranışların üzerinde herhangi bir etkilerinin olup olmadığı detaylıca düşünülmelidir. Sosyal temsiller, "eylemi yönlendirme" işlevine sahip olduğundan iletişim ve bir dizi sosyal eylemde yer alan süreçlere katkıda bulunmaktadır (Moscovici, 1961; akt.,

Guimelli, 1993: 86-87). Guimelli (1993), bazı durumlarda grupların ve kişilerin tutum ve davranışlarının yalnızca deneysel açılardan belirlenmediği, sosyal temsillerin de süreç üzerinde etkili olduğuna dair bir dizi deneysel çalışmayı ileri sürmektedir. Örneğin 77 öğrenciyle yürütülen çalışmada 'arkadaşlık' ve 'eşitlik' kavramlarıyla ilgili sunulan metinlerle ilişkili, aynı sosyal geçmişe sahip olan öğrencilerin tutumları benzerlerdi.

Moscovici ve Perez (1997), sosyal temsillerin belirli gruplara yönelik kalıp yargıları ve önyargıları etkileyip etkilemediğini anlamak amacıyla Çingenelerden oluşan bir örneklem ile araştırma yapmıştır. Bu araştırmaya yedi ülkeden sosyal ve beşeri bilimler alanında toplam 858 öğrenci katılmıştır ve ardından üç ayrı gruba ayrılmışlardır (A: çoğunluk grubu; B: hem çoğunluk hem de azınlıktan katılımcılar ve yalnızca azınlıklardan oluşan C grubu). Ardından bu tanımlamalara ek olarak, deneklere bu üç grup türünün her birini gösteren bir sembol sunuldu. Çeşitli hipotezleri sınamak için, belirli bir sosyal yapı tipini tercih eden bu denek gruplarının her birinin Çingeneler hakkında ifade ettiği kalıpyargıların sayıları incelendi. Sonuç olarak toplumda var olan kalıpyargıların ve önyargıların oluşturduğu sınıfların sosyal temsillerle ilişkili olduğu saptanmıştır (Echebarría, 1995). Çalışmanın katılımcılarının sosyal temsilin merkezî ögeleriyle uyumlu olan daha fazla ögeyi hatırladığı ve merkezî temsiller ile uyumlu düşünce tarzlarıyla daha fazla uyum sergilediği saptanmıştır. Sosyal temsiller, hafıza ve yargılama işlemlerinde belirleyici bir role sahiptir

1.9. Sosyal Kimlik ve Sosyal Temsiller Kuramları

Sosyal temsiller ve sosyal kimlik kuramları arasında oldukça dikkat çekici bağlar mevcuttur. Sosyal temsiller var olan toplumsal gerçekliğin yeniden oluşmasında bir aracı olarak sosyal kimliklerin inşa edilmesi amacıyla harekete geçirilir (Hilton ve ark., 1996). Sosyal kimlikler de sosyal temsillerin oluşmasında ve üretiminde önemli rol oynamaktadır.

Hopkins ve Reicher'e (1996) göre sosyal kimlik açısından bireyler, ait oldukları gruplar ve diğer sosyal varlıklara kendi tanımlarını ifade ederler; kendilerini her zaman olumlu

değerlendirmeye ve görmeye çalışırlar. Bu durumda görülmektedir ki sosyal kimliklerin içeriğini öncelikle sosyal temsiller oluşturmaktadır. Sosyal kimlik süreçleri üzerine sosyal temsillerin önemli ve dikkat çekici etkisi, grup içi ve grup dışı olguların oluşmasında kendini göstermektedir. Örneğin, grup dışı temsiller iç gruptaki algıların homojenliğini belirleme gücüne sahip olabilmektedir.

Sosyal temsiller ile sosyal kimlik arasındaki karşılıklı ilişkinin tersi de dikkate değerdir. Nitekim sosyal kimlikler, bireylerin grup üyeliklerinden doğan ürünlerdir; sosyal temsillerin ortaya atılması ve kullanılması açısından kişide benzer etkiler üretir (De Rosa, 1996). Cinirella (1996), sosyal temsillerin grup üyeleri arasındaki etkileşimlerden ortaya çıktığını, dolayısıyla o sosyal grupların normlarıyla ilişkili olduğunu söyler. Araştırmacılar, sosyal kimliklerdeki değişimlerin sosyal temsillerin değişimleriyle açıklanabileceğini gözlemlediği için iki kavram arasında doğrusal bir bağlantı ve ilişki olduğunu ileri sürer. Örneğin tarihin sosyal temsillerinin kişilerin ulusal kimliğini oluşturmada ve geliştirmede önem taşıdığına yönelik görüşler mevcuttur (Hilton ve ark., 1996). Grup uyumunu kolaylaştıran bu sosyal temsiller üyeler arasında paylaşılır (Hilton ve ark., 1996) ve çoğu zaman kitle iletişim araçları (örn., medya vb.) aracılığıyla yaygınlık kazanır (Moscovici, 1984).

1.10. İran'dan Avrupa'ya Göç

Son yirmi yılda dünyadaki uluslararası göçmenlerin sayısı önemli ölçüde artmıştır. Birleşmiş Milletler istatistikleri, 2015 yılında dünyada yaklaşık 244 milyon insanın doğum yeri dışında bir ülkede yaşadığını göstermektedir; bu da 2000 yılına göre %40'lık bir artış anlamına gelmektedir (UN population facts, 2015; aktaran Salavati ve Maleki, 2018). Uluslararası seviyede krizler çoğaldıkça Avrupa bütün bu krizlerden etkilenen toplumların göç etmek istediği bir merkez hâline gelmekte ve göç meselesi Avrupa'da da gündem olmaktadır. Birçok Avrupa ülkesinde mültecilerle ilgili meseleler o ülkelerin acil sorunları arasında yer almakta ve bu durum da söz konusu ülkelerdeki seçimlerin yönünü bile belirleyebilmektedir. Tüm bu gelişmeler, son yıllarda göç konusunu dünya çapında birçok araştırmacının ilgi odağı hâline getirmiştir. Milliyete

karşı ulus-ötesicilik (transnationalism) gibi terimlerin ortaya çıkması bu türden değişimlerin bir yansımasıdır.

Göç olgusuyla ilgili mevcut araştırmalar, daha çok göçün nedenini veya kolaylaştırıcı faktörlerini açıklamaya çalışmıştır. Bu çalışmaların en eskisi ekonomik faktörleri vurgulamıştır. Bunlara yanı sıra menşe ülkedeki itici faktörler ve maksat ülkedeki çekici faktörlerle açıklanmaya çalışılmıştır (Massey ve ark., 1993). Menşe ve maksat ülkesi arasındaki siyasi ve tarihsel bağlantılar gibi ekonomik olmayan faktörleri veya kolaylaştırıcıları vurgulayan başka araştırmalar da yapılmıştır (Portes ve Borocz 1989). Göç kültürü, daha sonra göç çalışmalarına dahil edilen diğer ekonomi-dışı faktörlerden biridir. Göç kültürünün kümülatif nedenleri teorisine göre bir topluluğun kültürel değerlerinde ve yaklaşımlarında o topluluğa ait insanlar arasında göçün yaygınlaşması sonucunda göç etme olasılığında artış görülmesi mümkün olabilmektedir (Massey ve ark., 1993).

Son yıllarda göç çalışmaları alanında 'Göç Etme İsteği' (Migration Aspiration) başlığı ile yeni bir kavram önerilmiştir. Göç olgusunun nedenlerinden ziyade onun sürecine odaklanılmıştır. Göç kararı, göç sürecinde oluşmamaktadır (Timmerman ve ark., 2011). Dolayısıyla göç; menşe ülkedeki siyasi, sosyal, ekonomik sorunlara veya doğal afetlere doğrudan bir tepki değildir. Bu karar büyük ölçüde menşe toplumun bilgi, algı ve değer sistemine bağlıdır (Carling, 2013). Başka bir deyişle göç etme isteği, menşe toplumun maksat ülkelere yönelik algılarına yakından bağlıdır. Göç etme ile göç isteği karıştırılmamalıdır. Göç isteği bir toplumda oldukça yaygın olabilir ancak yasal sorunlar veya maddi yetersizlik nedeniyle çok az insan göç etmeyi başarabilir. Dolayısıyla, göç isteği göç etme anlamına gelmemektedir ve bununla doğrudan bir ilişkisi de olmayabilir (Timmerman ve ark., 2011).

Son yıllarda Gallup Enstitüsü, şartlar uyarsa başka bir ülkeye göç etmek istediğini söyleyenlerin sayısını "Göç Etme İsteği" başlığı altında istatistikler şeklinde sunmuştur. Enstitünün açıklamasına göre 2013-2016 yılları arasında dünya çapında 700 milyon insan göç etmek istemiştir. Bu sayı, mevcut uluslararası göçmen sayısının yaklaşık üç katıdır (Esipova ve ark., 2017). Göç etme isteğinin yaygınlaşması göçün gerçek bir

kurtuluş şansı olarak düşünülmesiyle ilişkilidir. Bu olgu, "bir eylem olarak göç" yerine "bir olasılık olarak göç" şeklinde adlandırılabilir. Bu iki kavram arasındaki farkları ve bunların etkilerini daha iyi anlamak için maksat toplumlara veya ülkelere nasıl bakıldığını, başka bir deyişle onlara yönelik nasıl sosyal temsillere sahip olunduğunu öğrenmek faydalı olabilir.

Çeşitli istatistikler İran'da yüksek düzeyde bir göç etme isteğinin olduğunu göstermektedir. Sharif Üniversitesine bağlı Bilim, Teknoloji ve Teknik Planlama Enstitüsü tarafından yakın zamanda yapılan bir araştırma, 400.000 kişinin fiilen göç etme sürecinde olduğunu ancak bundan çok daha büyük sayıdaki kişinin (1.800.000) ise ülkeden göç etmek istediğini ortaya koymuştur (Salavati ve Maleki, 2018). Bu sayı yalnızca ülkeyi terk etmeyi ciddi biçimde düşünenleri içermektedir ve muhtemelen göç etme arzusu olan veya göç etmeyi bir olasılık olarak düşünen daha da fazla kişi bulunmaktadır.

İran'daki akademik çalışmalarda göç etme isteği konusu fazla ilgi görmeyen bir konu iken göç olgusunun tezahürlerine yönelik çalışmalar azımsanamayacak miktardadır. Günümüzde özellikle öğrencilerin göç konusu medyada da önemli bir gündem maddesidir. "Beyin göçü" ve "elit göçü" gibi terimler, medyada üniversite öğrencilerinin göçü ile ilgili en sık kullanılan ifadeler arasında yer almaktadır. Bazı araştırmacılar "gençlerin göçü" terimini kullanarak bu konuya odaklanmış ve bu göçlerin gelecek nesillerde İranlıların IQ düzeyini bile düşüreceğini ileri sürmüşlerdir (Zolfi Gol, 2004). Haberlerde ve medyada hemen her gün öğrencilerin göçüyle ilgili çelişkili istatistiklere de satlanmaktadır. Örneğin, 2013 yılında dönemin eğitim bakanı, ülkeden yılda 150.000 kişinin beyin göçü gerçekleştirdiğini açıklamıştır (IRNA, 17 Ocak 2013; akt., Zolfi Gol, 2004: 80). Bu haber o dönemde oldukça ses getirmiştir ancak birkaç yıl sonra dönemin eğitim bakanı tarafından ortaya atılan istatistiklerin 2009 yılında Uluslararası Para Fonu'ndan gelen ve gerçeği yansıtmayan bir rapora dayandığı açıklanmıştır. Yukarıda bahsedilen çelişkili içerikler, bu konuya karşı yüksek bir hassasiyetin olduğuna işaret etmenin yanı sıra bu konuda kaotik bir atmosferin ve yanlış bir anlayışın var olduğunu da göstermektedir.

Yine de İranlı öğrencilerin göçüne ilişkin mevcut istatistikler, üniversite mezunları arasındaki göç olgusunun vardığı boyuta dair bir fikir vermektedir. Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı ile Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatının 2011 yılındaki en son ortak istatistiklerine göre OECD'ye (Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü) bağlı ülkelerde yaşayan toplam 845.000 İranlıdan 424.000'i üniversite eğitimi görmüştür; bu sayı İran nüfusunda rastlanan üniversite eğitimli kişi sayısının neredeyse %50'sine karşılık gelmektedir (World migration in figures, 2013; aktaran Salavati ve Maleki, 2018).

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE UYGULAMA

Komplo teorilerine inanma eğilimi olgusuna yönelik çalışma ve teorik açıklamaların sosyal psikoloji literatüründe son yıllarda iyice yoğunlaştığı bilinmektedir. Bu konudaki çalışmaların çoğu kez Batılı araştırmacılar tarafından yine Batı ülkelerinden örneklemlerle incelendiği de gözlenmektedir. Yukarıdaki değerlendirmelerimizden de anlaşılacağı gibi, bu durum komplo teorilerinin toplumsal hayatın nerdeyse her alanında etkili olabildiği ülkelerde (özellikle de Ortadoğu ülkelerinde) olgunun nasıl bir tablo sergilediğini anlamakla ilgili bir kısıtlılığı da beraberinde getirmektedir. Sosyal psikolojinin olguyu tümüyle toplumsal, tarihsel ve siyasi yönleriyle ele alan 'sosyolojikleştirme' çabalarının karşısına bu kez bir 'psikolojikleştirme' eğilimiyle çıkıyor olması da yetersiz bir yaklaşım olarak değerlendirilmek zorundadır; çünkü bu tür bir indirgemeciliğin dünyanın geri kalanındaki insanların pejoratif tarzda algılanmasına (örn., 'güvensiz', 'paranoyak' vbg.) yol açması yüksek olasılıktır. Dolayısıyla, bu sorunun çözümü, olgunun hem toplumsal/kültürel hem de psikolojik yönleriyle bütüncül bir biçimde ele alınmasıdır; ki bu yaklaşım da bu tez çalışmasının çıkış noktasını oluşturmaktadır. Nicel ve nitel verilerin birlikte kullanımına dayalı bir 'karma desen' araştırması kapsamında, bu çalışmada nicel yaklaşımın temsilcisi olarak SKK'nın; nitel yaklaşım örneği olarak da STK'nın temel savları üzerinden bir analiz gerçekleştirilmesi ana amaç olmuştur. Bu analizde SKK'nın ulusal kimlikle özdeşleşme ve dış grup tarafgirlikleri gibi sosyal psikolojik dinamiklerin anlaşılmasına katkıda bulunması beklenirken, STK'dan ise toplumsal/kültürel bağlam içerinde şekillendikleri ileri sürülen sosyal temsillerin nasıl bir içerik ve düzene sahip olduklarının belirlenmesinde yararlanılacaktır. Böylece, bu çalışmanın örneklemini oluşturan İranlı üniversite öğrencilerinin komplo teorilerine inanma eğilimlerinin anlaşılmasında farklı analiz düzeylerine başvurulması da mümkün hale gelecektir.

Bu çalışmanın bir diğer özgün yanı da dış grup tarafgirliği kavramının komplo teorilerine inanma olgusuyla bağlantılı olarak, bildiğimiz kadarıyla, ilk kez ele alınıyor olmasıdır. Özellikle Ortadoğu ve Üçüncü Dünya ülkelerindeki gelişmiş ülkelere hayranlık ve yakınlık duyma şeklinde kendini gösterdiği bilinen bu tür bir tarafgirliğin, en azından komplo teorilerinden bazılarına (örn., hayran olunan ülkeleri aktör

konumunda görenlere) inanma eğilimini azaltabileceğini düşündük. Özellikle İran ve Türkiye gibi ülkelerde dönem dönem yoğunlaşan modernleşme çabaları kapsamında gözlenebilen bu hayranlık ve model alma eğilimlerinin söz konusu toplumların bazı kesimlerinde, özellikle de gençler arasında yaygın olabildiği bilinmektedir. Bu çalışmada, dış grup tarafgirliğini olabildiğini ölçme hedefi doğrultusunda Avrupa'ya göç etme isteğini dış grup tarafgirliğinin farklı tezahürleri olarak ele almaya yöneldik. Nitekim literatrürü de incelediğimizde görüyoruz ki yüksek dış grup tarafgirliği sergileyenlerin sürekli kendi ait oldukları sosyal gruba olumsuz bakarken dış grubu ise sürekli daha ileride ve gelişmiş algılamaktadır (Tajfel ve Turner, 1979). Dolayısıyla daha yüksek bir sosyal statü kazanmak amacıyla diğer sosyal gruplara üyelik arayışı içerisinde bulunmaktadır. Bu durumu SKK açısından da ele aldığımızda kimlik yönetim stratejileri vasıtasıyla açıklamak mümkün olacağını düşünüyoruz. Nitekim SKK' ye göre ait oldukları gruba yönelik olumsuz düşünce ve duygulara sahip olan bireylerin bireysel hareketlilik yöntemiyle sürekli özendikleri yüksek statülü grublara ait olmak peşinde olduklarını görmekteyiz (Alparslan ve Kusdil, 2020). Bu ele alışın eş zamanlı olarak 'beyin/elit göçü' olarak adlandırılan ve Üçüncü Dünya toplumlarını olumsuz etkilediği bilinen bir olguya dair de bilgi sağlayacağını öngördük.

İran'daki komplo teorilerinin ana aktörleri arasında yer alan Avrupa ülkelerine odaklanılan bu tez çalışmasında İran'daki güncel gündemde Avrupa'yla ilişkilendirilen iki olgu hakkındaki komplo teorilerine odaklanılmıştır. Bunlardan ilki siyasal-toplumsal özellikleri ön plana çıkan 'Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi' ile ilgili bir komplo teorisi; ikincisi ise COVID-19 salgınıyla bağlantılı olan komplo teorisidir. Söz konusu komplo teorilerinden ilki, ilk bakışta dünyada eğitim düzeyi ve benzeri insani hizmetlerin kalitesini 2030'a kadar yükseltmek gibi insancıl bir hedefler dizisine sahip gibi görünen bir uluslararası sözleşmenin aslında İran toplumunun dini ve milli değerlerini yozlaştırmak amacında olduğu iddiasını gütmektedir. İkinci komplo teorisi ise Bill Gates ve eşi Melinda Gates tarafından yönlendirilen ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde de nüfuz sahibi olan Pirbright Enstitüsü'nün laboratuvarda üretilen virüsler yoluyla tüm toplumların nüfuslarını azaltma hedefini güden çalışmalar yaptığı iddiasına dayanmaktadır. İran'da yaygın olarak tanınan, biri sağlık alanından, diğeri de siyasal/toplumsal/kültürel konularla ilişkili bu iki komplo teorisi vasıtasıyla İranlı

üniversite öğrencilerinin komplo teorilerine inanma yatkınlıklarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu incelemede ulusal kimlikle özdeşleşme ve dış grupla özdeşleşmelerin etkileri altında olduğu düşünülen göç etme isteğinin ve Avrupa'ya yönelik temsillerin sözü edilen komplo teorilerine inanma yatkınlıkları üzerinde etkili olacağı fikrine odaklanılmaktadır. Bu tez çalışmasının kapsadığı kavramları içeren model Şekil 1'de sunulmaktadır.

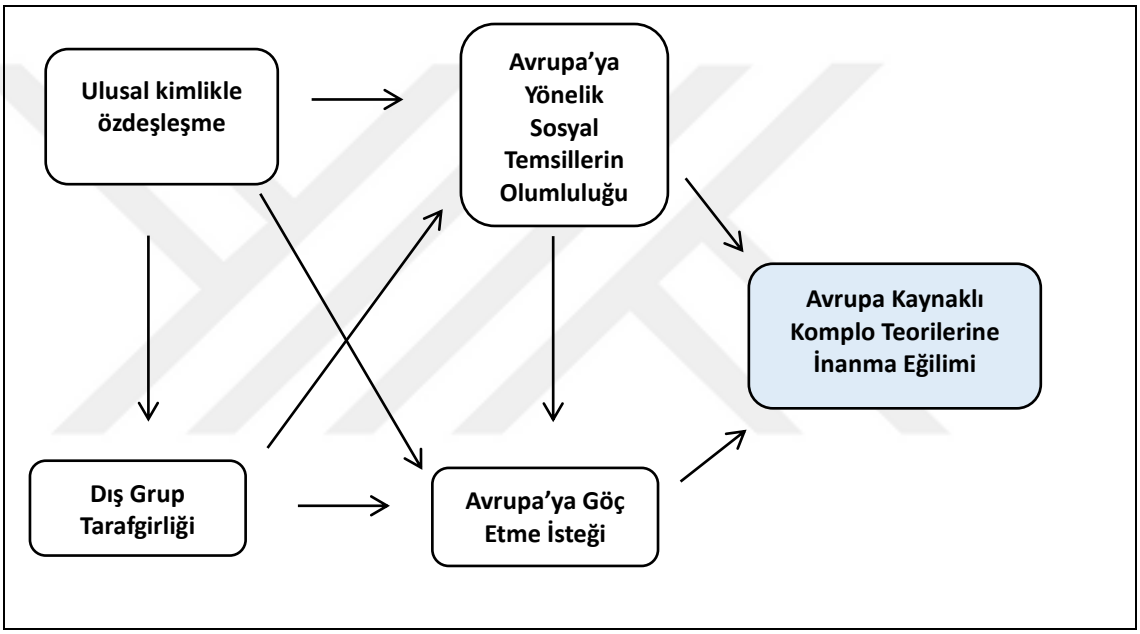

Şekil 1: Çalışmanın Kavramsal Modeli

2.1. Araştırma Hipotezleri ve Soruları

Bu alt başlıkta tez çalışmasındaki analizlere yol gösterecek olan SKK ve STK kapsamındaki açıklamalardan yola çıkılarak oluşturulmuş hipotez ve araştırma soruları açıklanmaktadır.

2.1.1. Sosyal Kimlik Kuramı Çerçevesiyle İlişkili Araştırma Hipotezleri ve Soruları

Birçok araştırmalarla kanıtlanmıştır ki komplo teorileriyle ait olunan ulusal kimlikle özdeşleşme düzeyi arasında anlamlı ilişkiler vardır. Nitekim yukarıda da tnıtıldığı üzere, Uscinski ve Parent'a (2014: 41-42) göre komplo teorilerine inanma olasılıkları bireylerin kendi gruplarıyla ne düzeyde özdeşleştiklerinin de bir yansımasıdır. Uscinski ve Parent (2014: 43-44) devamında diyorlar ki, insanlar aslında bağlı oldukları din, siyasi partiler ve milliyetlerine karşı olumlu hissetmeye çok ciddi bir ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla bireyler kendi gruplarını değersiz ve tehdit altında hissettiklerinde veya öyle bir algıya sahip olduklarında komplo teorilerine inanma olasılıklarının artması kaçınılmazdır. Örneğin Mashuri ve Zaduqisti (2014) tarafından yürütülen bir çalışmada, Batı dünyası istihbaratının Endonezya'da terör eylemlerini desteklediğini ve körüklediğini ileri süren komplo teorilerine duyulan inançla Batılıların İslam alemini mağdur ettiğine dair inançların bağlantılı olduğu ortaya konmuştur. Yida Zhai (2022) tarafından da Çinli gençlerle yapılan araştırmada da benzer sonuçlarla karşılaşıyoruz. Nitekim sosyal özdeşleşme kavramından yola çıkarak, Çin kültürüyle yüksek düzeyde özdeşleşmiş bireylerin ABD kaynaklı COVID-19 ile ilgili komplo teorilerine inanma olasılıkları daha yüksekti.

Tajfel ve Turner (1979) düşük statülü bireylerin bireysel hareketlilik stratejisi kullanmaya daha yatkın olduklarını, ayrımcılıklarla mücadelede bireysel stratejileri benimsediklerini ve hatta iç gruba karşı negatif düşünce ve tutumlara sahip olduklarını belirtmiştir. Bu tez çalışmasında bir diğer inceleyeceğimiz değişken ise İranlıların Avrupa ülkelerine göç etme istekleridir. Bu kavramdan yola çıkarak böyle bir çıkarımda bulunabiliriz ki, eğer İranlı gençler kendi ulusal kimlikleriyle özdeşleşememiş ise, o zaman iç gruba karşı olumsuz tutumlar sergilerken dış gruba ise olumlu yanaşacak, başka bir deyişle, dış grup tarafgirliği sergileyeceklerdir. Dolayısıyla bu bireylerin bireysel hareketlilik stratejisini uygulayarak göç etmeye yönelecekleri beklenmektedir. Aksine eğer İranlı gençler ulusal kimlikle yüksek düzeyde özdeşleşmişler ise o zaman dış grup olan Avrupa'ya karşı olumsuz tutumlar sergileme olasılıklarının artmasının yanı sıra göç etme isteklerinin de düşük olacağını öngörüyoruz.

Bu çalışmada ana değişkenimiz ise İranlıların Avrupa kaynaklı komplo teorilerine inanma olasılıklarıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere, çalışmada iki farklı alandan komplo teorileri seçilmiştir. Söz konusu komplo teorilerinin İran halkınca yaygın olarak bilinenler olmasını sağlamak için de İranlı gençlerin daha fazla aktif oldukları sosyal medya mecralarından (Instagram, Telegram, Twitter ve Facebook) örneklere odaklandık. Komplo teorilerinden birincisi son dönem dünyanın da yakından takip ettiği COVID-19 salgını ile ilgilidir. Burada salgın ile alakalı olarak İran'da sık sık dile getirilen bir komplo teorisinin içeriğini tanıtan bir metin hazırlanmıştır. Diğer komplo teorisinin ise siyasi/tarihi çağrışımları olmasına özen gösterdik. Seçilen ikinci komplo teorisi son dönemler de '2030' ismi ile bilinen ve Avrupa ile imzalanması hedeflenen kalkınma sözleşmesi ile ilgilidir. Dolayısıyla ulusal kimlikle özdeşleşme yüksek olan İranlıların bu iki Avrupa kaynaklı komplo teorisine inanmasını ve onaylamasını bekliyoruz. Öte yandan, dış grup tarafgirliği yüksek olan İranlıların bu sözü geçen Avrupa kaynaklı komplo teorilerine inanmayacağını düşünüyoruz.

Yukarıdaki hedefler doğrultusunda ilk olarak araştırmanın temel değişkenleri olan iç (ulusal kimlikle özdeşleşme) ve dış grup (Avrupa'ya göç etme isteği) tarafgirlikleri arasındaki ilişkiye odaklanılacaktır. SKK kapsamındaki çalışmalara görece az rastlanan İran bağlamında söz konusu kuramın beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığının belirlenmesi önemli ve gerekli bir ilk adım olarak görülmüştür. İki değişken arasında ilişkiye dair temel hipotez şudur:

H1: İranlı üniversite öğrencilerinin dış grup tarafgirliği puanları ile ulusal kimlikle özdeşleşme puanları arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

Sonraki aşamada ise, ulusal kimlikle özdeşleşme ve araştırmanın diğer değişkenleri (bir dış grup tarafgirliği formu olarak Avrupa'ya göç etme isteği ve komplo teorilerine inanma eğilimi) arasındaki ilişkiler sınanacaktır. Bu sınamalar için oluşturulan dair hipotezler şunlardır:

H2: İranlı üniversite öğrencilerinin ulusal kimlikle özdeşleşme puanları ile Avrupa'ya göç etme isteği puanları arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

H3: İranlı üniversite öğrencilerinin ulusal kimlikle özdeşleşme puanları Avrupa kaynaklı komplo teorilerine inanma puanları arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

Ardından, dış grup tarafgirliği (Avrupa'ya göç etme isteği) ve araştırmanın diğer değişkenleri (Avrupa'ya göç etme isteği ve komplo teorilerine inanma eğilimi) arasındaki ilişkiler sınanacaktır. Bu sınamalar için geliştirilmiş olan hipotezler şunlardır:

H4: İranlı üniversite öğrencilerinin dış grup tarafgirliği puanları ile Avrupa'ya göç etme isteği puanları arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

H5: İranlı üniversite öğrencilerinin dış grup tarafgirliği puanları ile Avrupa kaynaklı komplo teorilerine inanma puanları arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

Bu çalışmanın 'komplo teorilerine inanma eğilimi'ne odaklanıyor olmasından hareketle, katılımcılar, kendilerine sunulan iki komplo teorisine duydukları inanç düzeyi üzerinden yüksek ve düşük inanç düzeyleri gruplarına ayırılarak araştırmanın diğer ana değişkenleri (ulusal kimlikle özdeşleşme ve dış grup tarafgirlikleri ve Avrupa'ya göç etme isteği) üzerinden kıyaslanacaktır. Komplo teorilerine inanma eğilimleri yüksek ve düşük olan gruplar üzerinden yapılacak kıyaslamalar için hazırlanan hipotezler şunlardır:

H6: Komplo teorilerine inanma eğilimleri yüksek olan İranlı üniversite öğrencilerinin ulusal kimlikle özdeşleşme puanları komplo teorilerine inanma eğilimleri düşük olanlara kıyasla daha yüksektir.

H7: Komplo teorilerine inanma eğilimleri yüksek olan İranlı üniversite öğrencilerinin dış grup tarafgirliği puanları komplo teorilerine inanma eğilimleri düşük olanlara kıyasla daha düşüktür.

H8: Komplo teorilerine inanma eğilimleri yüksek olan İranlı üniversite öğrencilerinin Avrupa'ya Göç Etme İsteği puanları komplo teorilerine inanma eğilimleri düşük olanlara kıyasla daha düşüktür.

Yukarıdaki hipotezlere ek olarak aşağudaki araştırma sorusu vasıtasıyla İranlı üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerinin komplo teorilerine inanma eğilimleriyle bağlantılarının neler olduğunun incelenmesi amaçlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, komplo teorilerine inanma yatkınlıklarının yaş, cinsiyet, eğitim gibi bazı temel değişkenler açısından güçlü farklılıklar sergiledikleri bilinmektedir. Literatürde İran'dan örneklemler kullanılarak yapılmış olan herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı için, bu tür demografikler ile ilgili bir betimleme şansına erişmenin sonraki çalışmalar için fayda sağlayacağı umulmuştur.

Araştırma Sorusu 1: Komplo teorilerine inanma düzeyi demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılaşma göstermekte midir?

2.2. Sosyal Temsiller Kuramı Çerçevesinden Araştırma Hipotezleri ve Soruları

Wagner ve Hayes (2005) sosyal temsilleri var olan gerçekliği yansıtacak araçlar olarak tanımlarlar ve dolayısıyla bu temsillerin kişilerin bilişsel ve ideolojik yapılarıyla tutarlı anlamlar oluşturduğunu ileri sürerler. Abric'in (1987) 'kişinin temsil sistemi, kimliğini savunmak ve yaşatmak için temel bir etkendir' tarzındaki açıklamalarından yola çıkarak; Wagner ve Hayes (2005), kişilerin kimliği için sosyal temsillerin önemli ve hassas rolüne atıfta bulunmuştur. Sosyal temsiller, insanların siyasi fikirlerine, milli, dini inançlarına ve sosyal bağlamda oluşturdukları zihinsel ilişkilere tutarlılık kazandıran düşüncelerin içeriği ile bağlantılıdır. Nitekim bunlar, belirli bir dizi toplumsal gruplarda açıkça ve sözlü olarak ifade edilen duygu ve fikirlerin toplamıdır (Wagner vd., 1999; akt., Cirhinlioğlu vd., 2006). Moscovici'ye göre bir sosyal nesnenin oluşması sosyal temsiller tarafından ifade edilmektedir (Moscovici, 2000: 37). Moscovici'nin fikirlerini dikkatlice incelediğimizde göreceğiz ki sosyal temsiller aslında ortak yaşantılar ve ortaklaşa deneyimler vasıtasıyla oluşmaktadır (Moscovici, 2000: 37). Moscovici'nin STK'yı ileri sürmesinden bugüne cinsellik (örn., Sah, 2011),

delilik (örn., Narter, 2004), mülteciler (örn., Özdemir ve Öner-Özkan, 2016), yoksulluk (örn., Galli ve Fasanelli, 1994), yöneticilik sektörü (örn., Minibaş ve ark., 2011), sağlık sektörü (örn., Narter, 2004), hukuk (örn., Aktaş ve ark., 2004) vb. gibi nice olgunun sosyal temsillerine odaklanan çok sayıda araştırma yapılmıştır.

Öte yandan, literatürde Avrupa ülkelerine ya da genel olarak Avrupa'ya yönelik sosyal temsili ele alan bir çalışmaya henüz rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu araştırmada katılımcıların Avrupa ülkelerine yönelik sosyal temsillerinin ortaya çıkartılması ve bu temsillerin olumluluk düzeylerinin belirlenmesi amaç edinilmiştir. Bu çalışmadan sosyal temsillerin hem İranlı üniversitesi öğrencileri örneklemin genelinde hem de ulusal kimlikle özdeşleşme ve dış grup tarafgirlikleri ve komplo teorilerine inanma eğilimleri açısından ayrıştırılmış ikişerli gruplar üzerinden analizlere tabi tutulacaktır. Böyle genel örneklem ve üç alt kategori (1: Yüksek/düşük ulusal kimlikle özdeşleşme; 2: Yüksek/düşük dış grup tarafgirliği; ve 3: Yüksek/düşük komplo teorilerine inanma eğilimi) ayrışması kapsamında sosyal temsillerin içerik ve olumluluk düzeyleri açılarından nasıl farklılaştığı da saptanmış olacaktır. Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerin içerik ve olumluluk düzeylerinin analizleriyle ilgili hipotezler ve araştırma soruları ise şöyle belirlenmiştir:

H9: İranlı üniversite öğrencilerinin sosyal temsil olumluluk puanları ile ulusal kimlikle özdeşleşme puanları arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

H10: İranlı üniversite öğrencilerinin sosyal temsil olumluluk puanları ile dış grup tarafgirliği puanları arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

H11: İranlı üniversite öğrencilerinin sosyal temsil olumluluk puanları ile Avrupa'ya göç etme isteği puanları arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

H12: İranlı üniversite öğrencilerinin sosyal temsil olumluluk puanları ile komplo teorilerine inanma eğilimi puanları arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

H13: İç grupla özdeşleme düzeyleri yüksek olan grubun Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin olumluluk düzeyleri ulusal kimlikle düşük düzeyde özdeşleşen gruba kıyasla daha düşüktür.

H14: Dış grupla özdeşleme düzeyleri yüksek olan grubun Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin olumluluk düzeyleri düşük düzeydeki gruba kıyasla daha yüksektir.

H15: Komplo teorilerine inanma eğilimleri yüksek olan grubun Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin olumluluk düzeyleri, bu eğilimleri az olan gruba kıyasla daha düşüktür.

Son olarak, İranlı üniversite öğrencilerinin Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin yapısı prototip analizi yoluyla incelenecektir. Bu inceleme yoluyla örneklem genelinde (yani İranlı üniversite öğrencileri genelinde) Avrupa hakkındaki sosyal temsilin çekirdek ve çevresel öğelerinin neler olduğu saptanmış olacaktır. Ayrıca, aynı analiz örneklem içerisinden medyanlar yoluyla elde edilecek alt gruplar (yüksek/düşük ulusal kimlikle özdeşleşme ve yüksek/düşük dış grup tarafgirliği grupları) için de tekrarlanacaktır. Bu analizlere yol gösterecek araştırma sorusu ise şu şekilde oluşturulmuştur:

Araştırma Sorusu 2: Genel örneklemin, yüksek/düşük komplo teorilerine inanma eğilimi, yüksek/düşük ulusal kimlikle özdeşleşme ve yüksek/düşük dış grup tarafgirliği gruplarının Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin merkezi çekirdeğinde ve çevresinde yer alan temsil içerikleri ile çeşitlilik ve nadirlik indeksleri nasıldır?

3. YÖNTEM

3.1. Örneklem

Araştırma'ya İran'ın Tebriz şehrinde bulunan; Daneshgah-e Doleti-ye Tabriz/Tebriz Devlet Üniversitesi (72 öğrenci), Daneshgah-e Azad-e Eslami-ye Tabriz/Tebriz İslami Özel Üniversitesi (85 öğrenci) ve Daneshgah-e Payam-nur-e Tabriz/Tebriz Payamnur Üniversitesi'nde (55 öğrenci) öğrenim gören toplam 212 öğrenci, gönüllü olarak ve çevrimiçi olarak katılmışlardır. Katılımcılara "kolayda örnekleme" yöntemiyle ulaşılmıştır. Söz konusu örnekleme yöntemi düşük maliyetli olması ve zamandan tasarruf sağlaması açısından kullanışlı olduğu için tercih edilmektedir. Hedeflenen örneklem büyüklüğünün ilişkisel araştırmanın gerektirdiği analizleri gerçekleştirmeye yetecek kadar olmasına (yaklaşık N = 200) dikkat edilmiştir.

Tablo 2'de aktarılan demografik bilgilere göre, örneklemin %96'sı 18-25 yaş grubu aralığındadır ve cinsiyet açısından da eşit dağılmaktadır. Katılımcılar başta lisans olmak üzere (%53.4), yüksek lisans ve doktora öğrencilerinden oluşmaktadır. Katılımcıların hayatlarının çoğunu büyükşehirlerde geçirdiklerini görmekteyiz. Katılımcıların çoğunun yabancı dil bilgileri bulunmamakla birlikte (yaklaşık %60'ı), bilinen yabancı diller arasında İngilizce başta gelmektedir.

Tablo 2. *Demografik Bilgiler*

Değişken	Kategori	Frekans	%
Yaş	56-60	1	0.5
	51-55	1	0.5
	46-50	2	0.9
	41-45	6	2.8
	36-40	11	5.2
	31-35	16	7.5
	26-30	79	37.3
	18-25	96	45.3
	Toplam	212	100
Cinsiyet	Kadın	106	50.0
	Erkek	106	50.0
	Toplam	212	100

Tablo 2. *(Devam) Demografik Bilgiler*

Değişken	Kategori	Frekans	%
Eğitim Düzeyi	Lisans	114	53.8
	Yüksek Lisans	67	31.6
	Doktora	31	14.6
	Toplam	212	100
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	52	24.5
	2. Sınıf	59	27.8
	3. Sınıf	43	20.3
	4. Sınıf	40	18.9
	5. Sınıf	16	7.5
	6. Sınıf	2	0.9
	Toplam	212	100
Soru	**Cevap**	**N**	**%**
Yaşamınızı en çok nerde geçirdiniz?	Büyükşehir	170	80.2
	İlçe	36	17.0
	Köy	6	2.8
	Toplam	212	100
Avrupa da tanıdık veya akrabanız var mı?	Hayır	180	84.9
	Evet	32	15.1
	Toplam	212	100
Hangi yabancı dile hâkimsiniz?	Fransızca	5	2.4
	Rusça	2	0.9
	Almanca	4	1.9
	İspanyolca	4	1.9
	İngilizce	70	33.0
	Hiçbiri	127	59.9
	Toplam	212	100.0
Şimdiye kadar hiç Avrupa ya seyahat ettiniz mi?	Hayır	186	87.7
	Evet	26	12.3
	Toplam	212	100

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan ölçekler bir anket formuna yerleştirilerek internet ortamında katılımcılara sunulmuştur. Ayrıca katılımcılara araştırmaya başlamadan önce çalışmanın amacı, çalışmadan istedikleri zaman vazgeçebilecekleri ve sunulan bilgilerin anonimliğinin güvence altında olduğu ve sadece bilimsel amaçlar için kullanılacağı hakkında bilgilendirme yapılarak bir onam formu onaylatılmıştır. Anket formunda sırasıyla, Sosyal Temsil Bilgi Formu, Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği, Dış grup Tarafgirliği Ölçeği, Göç Etme İsteği Ölçeği ve Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır. Ankette yer alan ölçeklerin psikometrik özellikleri aşağıda sunulmaktadır. Araştırma, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etik

Kurulu'nun 30.09.2022 tarih ve 2022-11 sayılı oturumunda değerlendirilerek etik açıdan uygun bulunmuştur (bkz., EK 1).

3.2.1. Sosyal Temsil Bilgi Formu

Katılımcıların Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerine ilişkin bilgi Serbest Çağrışım (Free Associations) tekniği kullanılarak toplanmıştır (Lo Monaco, Piermattéo, Rateau, ve Tavani, 2017). Bu teknik katılımcıların sosyal temsil öğelerini uyaranı (bu çalışmada 'Avrupa') gördükten hemen sonra yazmalarını gerektirmektedir. Sonrasında araştırmacı aktarılan sosyal temsil öğelerinin sıra değerini yine bu aktarım sırası üzerinden nicelleştirmektedir (örn., ilk aktarılan öğe 1 değeri, ikinci aktarılan ise 2 değeri almaktadır).[2] Bu doğrultuda katılımcılara "Avrupa dendiğinde aklınıza gelen ilk 5 kelimeyi yazınız'' yönergesi verilerek temsil öğeleri toplanmıştır. Ardından, katılımcılardan yazdıkları her kelimeyi kendileri açısından taşıdıkları olumluluk değerine göre -3'ten +3'e kadar değişen ve orta noktası sıfır olan bir skala üzerinde derecelendirmeleri istenmiştir.

3.2.2. Avrupa Kaynaklı Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi

Bu çalışmada İranlı üniversite öğrencilerinin komplo teorilerine inanma eğilimlerini ölçmek amacıyla iki farklı konudaki komplo teorileri seçilmiştir. Birincisi son dönem dünyanın da yakından takip ettiği COVID salgını ile ilgilidir. Bu konuyla alakalı olarak İran'da gençlerin daha fazla aktif oldukları sosyal medya mecralarında (Instagram, Telegram, Twitter ve Facebook) sıklıkla rastlanan ve birbiriyle ilişkili bir dizi komplo teorisinden hareketle kısa bir metin hazırlanmıştır (bkz., EK 2). İkinci komplo teorisi ise İran toplumunun aşina olduğu bilinen bir siyasi gelişmeyle (2030 Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi) ilişkili olarak seçilmiştir (bkz., EK 3). Her metnin ardından katılımcılara "Yukarıda okuduğunuz açıklama sizce ne derece doğrudur?" sorusu

[2] Öte yandan, bir diğer sosyal temsil ölçüm tekniği olan hiyerarşik çağrışım (hierarchical evocations) tekniğinde katılımcılar önce temsil öğelerini akıllarına geldiği sırada aktarmakta, sonrasında da bunları tekrar inceleyip uyarana ilişkin önemleri açısından bir sıraya dizmektedir (Lo Monaco, Piermattéo, Rateau, ve Tavani, 2017).

sorulmuş ve kanaatlerini 5'li Likert tipi bir ölçek (1 = Tamamen yanlıştır; 5 = Kesinlikle doğrudur) üzerinde belirtmeleri istenmiştir.

3.2.3. Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği

Katılımcıların İran kimliği ile özdeşleşme düzeyleri Roccas (2003) tarafından geliştirilen ve Ceylan ve Özbal (2008: 96) tarafından da Türkçeye uyarlanan Etnik Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği ile ölçülmüştür. On maddelik bu ölçeğin maddeleri 5'li Likert tipi ölçekler (1 = Kesinlikle katılmıyorum; 5 = Kesinlikle katılıyorum) yoluyla değerlendirilmektedir. Orijinal çalışmada ölçeğin güvenirlik katsayıları .93 ve .88 olarak bulunmuştur (Roccas, 2003). Ölçeğin İngilizceden Türkçeye uyarlanan formunda ise güvenirlik katsayısı .88 olarak saptanmıştır (Ceylan ve Özbal, 2008: 95). Söz konusu ölçek bu tez çalışmasında yazar tarafından Farsçaya uyarlanıp kullanmıştır (bkz., EK 4). Ölçekten alınan puanların artması ulusal kimlikle özdeşleşmenin yüksekliği anlamına gelmektedir.

Açımlayıcı faktör analizi (AFA), teorik yapıyı oluşturan faktörlerin birbirleriyle olan ayrışımının test edilebilmesi amacıyla yapılan bir testtir (Worthington ve Whittaker, 2016). Açımlayıcı faktör analizlerinin yapılmasında dik döndürme yöntemlerinden olan Varimax yöntemi ile temel bileşenler analizi kullanılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013). AFA yapılmadan önce veri setinin ve örneklem büyüklüğünün uygun olması gerekmektedir. Veri setinin ve örneklem büyüklüğünün uygunluğunun test edilebilmesi için ise Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik testi uygulanmalıdır. KMO için önerilen alt sınır .70, Bartlett Testi için ise $p < 0.05$ noktasında anlamlı bulunmasıdır (Tavşancıl, 2014). Yapılan analiz sonucunda KMO değeri 0.976, Bartlett Küresellik testi ise $p = 0.00$ noktasında anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bu değerler, veri setinin ve örneklem büyüklüğünün AFA için yeterli olduğunu göstermektedir. Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği'nin faktör analizi sonucunda, özdeğeri 8.80 olan tek faktörlü yapının varyansın %87.95'lik bir kısmını açıklayabildiği tespit edilmiştir. Elde edilen bu değer, sosyal bilimlerde kabul edilen eşik değerin (%50) üstündedir (Leech vd., 2015). Ölçek maddelerinin tek faktörlü yapısının bileşenlerine ait faktör yük dağılımı Tablo 3'de gösterilmiştir. Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği madde yükleri

incelendiğinde, her faktörün 0.30 değerinin üzerinde olduğu ve dolayısıyla ölçekten madde çıkarılmasına gerek duyulmadığı tespit edilmiştir (Worthington ve Whittaker, 2016).

Tablo 3. *Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği Madde Yükleri*

Ölçek Maddeleri	Faktör
	1
3. İran kimliğini paylaşan herkesle kuvvetli bağlarım olduğunu hissediyorum.	.944
9. İranlılığa ilişkin övgü yapıldığında bana yapılmış gibi hissederim.	.940
2. Bazı kişiler İranlıları eleştirdiğinde, bu bana kişisel hakaret gibi gelir.	.940
6. İranlı birinin başarısını duyduğumda bundan gurur duyarım.	.939
10. İranlı olarak bilinmem, kimliğimin önemli bir parçasıdır.	.939
8. İranlıların oluşturduğu grubun bir üyesi olmak benim için önemlidir.	.937
4. İranlıların birine herhangi kötü bir şey olduğunda bana olmuş gibi hissederim.	.937
1. Kendimi ait hissettiğim İran kimliğinin başarıları, benim başarımdır.	.936
7. Diğer halkların İran kimliği hakkında ne düşündüğünü merak ederim.	.934
5. İranlılara ilişkin konuştuğumda genellikle ‘onlar’dan çok ‘biz’i kullanırım.	.932

3.2.4. Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği

Bu çalışmada İranlı üniversite öğrencilerinin dış grup tarafgirliğini ölçmek için Hu ve Chen (2016) tarafından Çin’de yürütülmüş bir çalışmada geliştirilmiş olan ölçek kullanılmıştır. On iki maddelik bu ölçek yüksek bir güvenirlik katsayısına (α = .90) sahiptir. Ölçek ‘Çin kültürü beni hayal kırıklığına uğratıyor’ gibi sorular içermektedir. Tüm maddeler, 5’li Likert tipi skalalar (1=Kesinlikle katılmıyorum; 5 = Kesinlikle katılıyorum) kullanılarak yanıtlamaktadır. Ölçekten alınan puanların artması dış grup tarafgirliğinin yüksekliği anlamına gelmektedir. Ölçek maddeleri bu tezin yazarı tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Ölçek maddeleri EK 5’de incelenebilir. Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği’ne yönelik olarak AFA yapılabilmesi için ilk olarak KMO ve Bartlett Testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda KMO değeri 0.964, Bartlett Küresellik testi ise p = 0.00 noktasında anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bu değerler, veri setinin ve örneklem büyüklüğünün AFA için yeterli olduğunu göstermektedir. Faktör analizi sonucunda Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği’nin özdeğeri 9.46 olan tek faktörlü yapıya sahip olduğu ve bu faktörün varyansın %86’lık kısmını açıkladığı tespit edilmiştir. Ölçek maddelerinin faktör yükleri Tablo 4’de gösterilmiştir. Madde yükleri

incelendiğinde, her faktörün 0.30 üzerinde olduğu ve dolayısıyla ölçekten madde çıkarılmasına gerek duyulmadığı tespit edilmiştir (Worthington ve Whittaker, 2016).

Tablo 4. *Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği Madde Yükleri*

Ölçek Maddeleri	Faktör
	1
1. Avrupa filmlerini İran filmlerinden daha fazla seviyorum.	.963
11. Avrupa da olduğu gibi keşke bizde de miladi takvim resmi takvim olarak kabul görse.	.956
4. İran ürünleri yerine Avrupa ürünleri satın aldığımda kendimi daha mutlu hissediyorum.	.954
10. İran mallarından Avrupa mallarına kıyasla daha çok memnunum. *	.941
3. İran yaşam tarzına Avrupa yaşam tarzından daha az hayranım.	.940
2. İran kültürü beni hayal kırıklığına uğratıyor.	.938
8. Avrupa konut tarzının İran tarzına tercih edildiğini düşünüyorum.	.929
5. Avrupa müzik sanatının İran müzik sanatından daha iyi olduğunu düşünüyorum.	.921
9. İran pop müziğini Avrupalı popüler şarkılardan daha çok seviyorum. *	.920
6. Bence İran TV programları Avrupalı olanlardan daha düşük seviyededir.	.905
7. Avrupa yemeklerinin İran yemeklerinden daha zevkli olduğunu hissediyorum.	.824

*Ters kodlu madde.

3.2.5. Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği

İranlı üniversite öğrencilerinin Avrupa'ya göç etme isteğini belirlemek amacıyla Janalizadeh ve arkadaşları (2013) tarafından gerçekleştirilen ve İranlıların Batı'ya göç etme isteğini belirlemeyi hedefleyen ölçekten yararlanılarak daha kısa bir ölçüm aracı geliştirilmiştir. Orjinal çalışmadaki dört boyuttan (Göç etme isteği, Hedef ülkenin cezbedici yönleri, Yaşanan ülkenin itici yönleri ve Yaşanan ülkenin cezbedici yönleri) biri olan "Göç etme isteği" boyutundan mevcut tez araştırmasının hedeflerine uygun olduğu düşünülen iki madde ("Zorluklar ve sıkıntılarla da karşılaşırsam bile Avrupa'ya gitmeyi tercih ederim", ve "İmkânlar ve koşullar müsait olursa bir Avrupa ülkesine gitmeyi tercih ederim) mevcut ölçüm aracı için seçilmiştir. Ayrıca, "Avrupa ülkelerinin yabancılar için yaşama/çalışma/öğrenim kabul kriterlerini düzenli olarak araştırırım" ve "Avrupa ülkelerinin iş ilanları düzenli olarak takip ederim" maddeleri de tez yazarı tarafından hazırlanarak bu ölçüm aracına eklenmiştir. Farsçaya çevrilen maddeler katılımcılar tarafından 5'li Likert tipi skalalar (1 = Kesinlikle katılmıyorum; 5 = Kesinlikle katılıyorum) üzerinden değerlendirilmiştir (Ölçek için bkz., EK 6). Ölçekten alınan puanların artması Avrupa'ya göç etme isteğinin yüksekliği anlamına gelmektedir.

Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği'ne yönelik olarak açımlayıcı faktör analizi yapılabilmesi için ilk olarak KMO ve Bartlett Testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda KMO değeri 0.875, Bartlett Küresellik testi ise p = 0.00 noktasında anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bu değerler, veri setinin ve örneklem büyüklüğünün AFA için yeterli olduğunu göstermektedir. Yapılan faktör analizi Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği'nin özdeğeri 3.67 olan tek faktörlü yapıya sahip olduğunu ve bu faktörün de toplam varyansın %91.80'lik bir kısmını açıklayabildiğini göstermiştir. Ölçek maddelerinin tek faktörlü yapısının bileşenlerine ait faktör yük dağılımı Tablo 5' de gösterilmiştir.

Tablo 5. *Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği Madde Yükleri*

Ölçek Maddeleri	Faktör
	1
1. Zorluklar ve sıkıntılarla da karşılaşsam bile Avrupa'ya gitmeyi tercih ederim.	.912
2. İmkânlar ve koşullar müsait olursa Avrupa'nın herhangi bir ülkesine gitmeyi tercih ederim.	.920
3. Avrupa ülkelerinin yabancılar için yaşama/çalışma kabul kriterlerini araştırırım.	.914
4. Avrupa ülkelerinin iş ilanları dikkatimi çeker.	.925

3.3. İşlem

Etik onay alınmasını takiben veri toplama işlemlerine başlanmıştır. Bu tez araştırmasında katılımcılara çeşitli yollardan (Sosyal medya araçları, üniversite panoları ve web sayfalarındaki ilanlar vb.) ulaşılmaya çalışılmıştır. Veriler o dönemde İran'da baş gösteren iç karışıklıklardan dolayı devletin tüm uluslararası internet ulaşımlarını kısıtlaması nedeniyle sadece İran kapsamında hizmet veren bir çevrimiçi veri toplama platformundan yararlanılarak (Porsal) toplanmıştır. Katılımcılara çalışmaya dair bilgilendirilmiş onam, demografik form ve ölçeklerden oluşan anket formları bu platform üzerinden sunulmuştur. Katılım için herhangi bir özendirici (para, ödül, ders puanı vb.) sağlanmamıştır. Çevrimiçi anket formları tamamen anonim olarak hazırlanmıştır. Veri toplama işlemleri 29.10.2022-01.12.2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

3.4. Analizlerin Yol Haritası

Araştırma'nın hipotezlerini uygun biçimde sınayabilecek veri analiz yöntemlerinin belirlenmesi ve yanı sıra analiz yöntemi için gerekli örneklem büyüklüğünün belirlenmesi araştırıcıların karşılaştıkları en önemli sorunlardan ikisidir. Yapılacak olan Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ve Açımlayıcı Faktör Analizleri (AFA) için katılımcı sayısı 200'den az olmaması gerekir (Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 2005). Ayrıca bazı temel değişkenler grup düzeylerinde (örn., Düşük Dış Grup Tarafgirliği ve Yüksek Dış Grup Tarafgirliği vb.) ayırılarak analizlere tabi tutulmuştur. Nitekim böylelikle gruplar arasında da kıyaslamaları değerlendirme fırsatını da elde edilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizleri

Bu araştırma kapsamında kullanılan Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği, Dış Grup Taragirliği Ölçeği, Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği'nin yapısal geçerliklerini belirlemek için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) işlemine başvurulmuştur. DFA, ölçek yapı geçerliliğinin kontrol edilmesi amacıyla yapılmaktadır (Aytaç ve Öngen. 2012). Karl Jöreskog tarafından geliştirilen DFA tekniği ölçek maddelerinin birbirleriyle uyumlu olup olmadığının anlaşılması için de kullanılmaktadır (Erkorkmaz ve ark. 2013).

DFA öncesinde değişkenlere yönelik olarak normallik varsayımının sağlanması gerekmektedir. Normallik varsayımının sağlanıp sağlanmadığı bu çalışmada çarpıklık ve basıklık değerleri üzerinden kontrol edilmiştir. Çarpıklık (Skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin +2 ve -2 sınırları içerisinde olması, dağılımın büyük ölçüde normale yakın olduğunu gösterir (George ve Mallery. 2010). Tablo 6'da sunulan çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında bunların +2 ve -2 değerlerinin arasında olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma ölçeklerinin normallik varsayımını karşıladığı söylenebilir.

Tablo 6. *Ölçeklere Ait Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) Değerleri*

Ölçek	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği	-.216	-1.835
Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği	.191	-1.880
Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği	-.228	-1.786
Avrupa Kaynaklı Komplo Teorilerine İnanma Ölçeği	.218	-1.781

4.1.1. Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

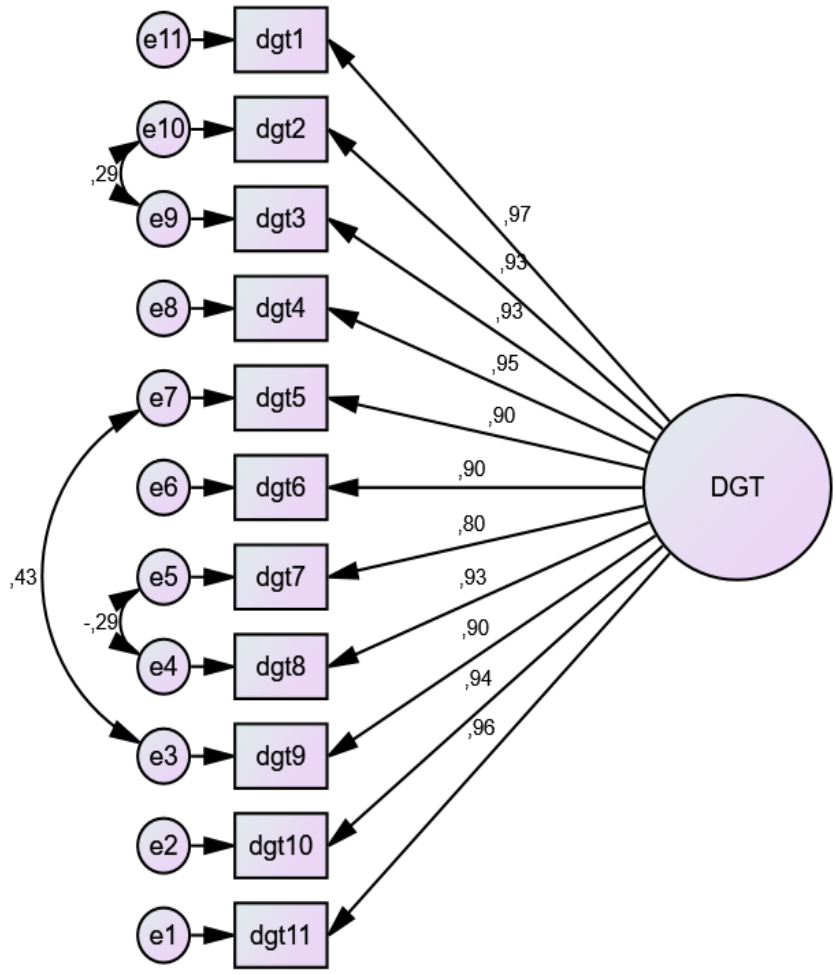

Şekil 2: Dış Grup Tarafgirliği (DGT) Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Diyagramı

Şekil 2'de Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Diyagramı gösterilmiştir. Diyagram üzerinde ölçek ismi "DGT", ölçek maddeleri ise sırasıyla "dgt" olarak kısaltılmıştır. Model üzerinde önerilen modifikasyon indeksleri dikkate alınarak,

e3-e7, e4-e5 ve e9-e10 arasında kovaryanslar oluşturulmuştur. Modele ait uyum iyiliği değerleri Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. *Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri*

	Mükemmel Uyum Değeri	Kabul Edilir Uyum Değeri	Çalışmada Elde Edilen Değer
CMIN/ DF (χ2/sd)	≤3	≤4-5	3.025
GFI (Goodness of Fit)	>0.90	0.85-0.89	.910
AGFI (Adjusted Goodness of Fit)	>0.90	0.85-0.89	.856
CFI (Comparative Fit Index)	>0.90	0.80-0.89	.978
NFI (Normed Fit Index)	0.94-0.90	0.85-0.90	.968
IFI (Incremental Fit Index)	0.94-0.90	0.85-0.90	.978
TLI (Tucker&Lewis Index)	0.94-0.90	0.85-0.90	.971
RMSEA	≤0.05	0.05-0.10	.098

Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği'nin doğrulayıcı faktör analizine yönelik oluşturulan modelin uyum iyiliği değerlerine bakıldığında, CMIN/df için 3.025, GFI için .910, AGFI için .856, CFI için .978, NFI için .968, IFI için .978, TLI için .971 ve RMSEA için .098 değerlerinin elde edildiği tespit edilmiştir. Elde edilen bu uyum iyiliği değerlerinin mükemmel ve kabul edilir uyum değerleri arasında sayıldığı görülmektedir (Barret, 2007; Byrne ve ark., 1989). Modele ait yol katsayıları ise Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. *Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği Yol Parametreleri*

			β	S.E.	C.R.	P
DIŞgrupT11	<---	DGT	.956			
DIŞgrupT10	<---	DGT	.938	.025	29.947	.000
DIŞgrupT9	<---	DGT	.899	.026	24.999	.000
DIŞgrupT8	<---	DGT	.931	.027	28.907	.000
DIŞgrupT7	<---	DGT	.801	.033	17.831	.000
DIŞgrupT6	<---	DGT	.898	.029	24.942	.000
DIŞgrupT5	<---	DGT	.900	.028	25.171	.000
DIŞgrupT4	<---	DGT	.950	.027	32.138	.000
DIŞgrupT3	<---	DGT	.934	.027	29.407	.000
DIŞgrupT2	<---	DGT	.930	.029	28.798	.000
DIŞgrupT1	<---	DGT	.965	.028	35.232	.000

Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği yol parametreleri incelendiğinde, ölçek maddelerinden gizil değişkene giden tüm yolların istatistiksel olarak $p < 0.001$ seviyesinde anlamlı

olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği'ne yönelik olarak yapılan DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri ve yol parametreleri ile ölçeğin bu araştırma kapsamında doğrulandığı ve kullanılmaya uygun olduğu tespit edilmiştir.

4.1.2. Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

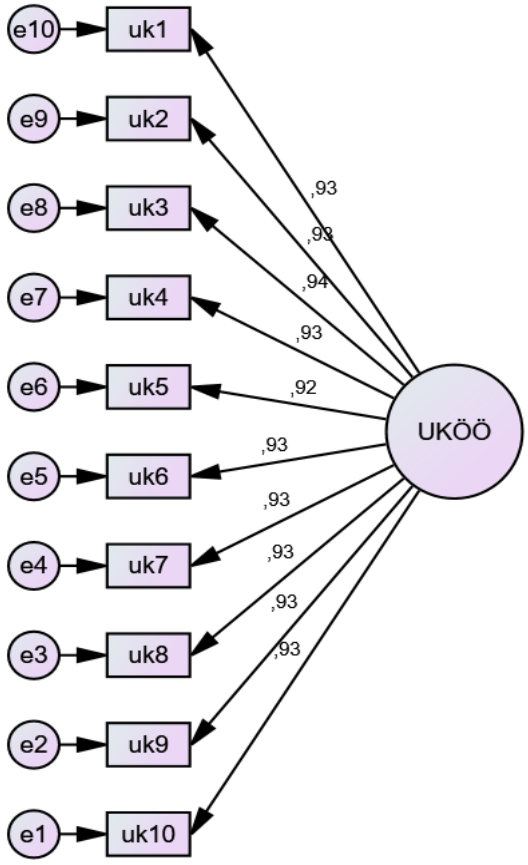

Şekil 3: Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği (UKÖÖ) Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Diyagramı

Şekil 3'te Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği DFA Yol Diyagramı gösterilmiştir. Diyagram üzerinde ölçek ismi "UKÖÖ", ölçek maddeleri ise sırasıyla "uk" olarak kısaltılmıştır. Modele ait uyum iyiliği değerleri Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. *Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri*

	Mükemmel Uyum Değeri	Kabul Edilir Uyum Değeri	Çalışmada Elde Edilen Değer
CMIN/ DF (χ2/sd)	≤3	≤4-5	1.386
GFI (Goodness of Fit)	>0.90	0.85-0.89	.956
AGFI (Adjusted Goodness of Fit)	>0.90	0.85-0.89	.930
CFI (Comparative Fit Index)	>0.90	0.80-0.89	.996
NFI (Normed Fit Index)	0.94-0.90	0.85-0.90	.986
IFI (Incremental Fit Index)	0.94-0.90	0.85-0.90	.996
TLI (Tucker&Lewis Index)	0.94-0.90	0.85-0.90	.995
RMSEA	≤0.05	0.05-0.10	.043

Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği'nin doğrulayıcı faktör analizine yönelik oluşturulan modelin uyum iyiliği değerlerine bakıldığında, CMIN/df için 1.386, GFI için .956, AGFI için .930, CFI için .996, NFI için .986, IFI için .996, TLI için .995 ve RMSEA için .043 değerlerinin elde edildiği tespit edilmiştir. Elde edilen bu uyum iyiliği değerlerinin mükemmel uyum değerleri arasında olduğu görülmektedir (Barret, 2007; Byrne ve ark., 1989). Modele ait yol katsayıları ise Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. *Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği Yol Parametreleri*

			β	S.E.	C.R.	P
İÇgrupT10	<---	UKÖÖ	.931			
İÇgrupT9	<---	UKÖÖ	.934	.038	26.273	.000
İÇgrupT8	<---	UKÖÖ	.930	.040	25.847	.000
İÇgrupT7	<---	UKÖÖ	.926	.041	25.442	.000
İÇgrupT6	<---	UKÖÖ	.932	.041	26.080	.000
İÇgrupT5	<---	UKÖÖ	.923	.041	25.150	.000
İÇgrupT4	<---	UKÖÖ	.930	.042	25.867	.000
İÇgrupT3	<---	UKÖÖ	.939	.041	26.791	.000
İÇgrupT2	<---	UKÖÖ	.934	.040	26.254	.000
İÇgrupT1	<---	UKÖÖ	.928	.041	25.625	.000

Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği yol parametreleri incelendiğinde, ölçek maddelerinden gizli değişkene giden tüm yolların istatistiksel olarak $p < 0.001$ seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği'ne yönelik olarak yapılan DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri ve yol

parametreleri ile ölçeğin yapı geçerliğinin bu araştırma kapsamında doğrulandığı ve kullanılmaya uygun olduğu tespit edilmiştir.

4.1.3. Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

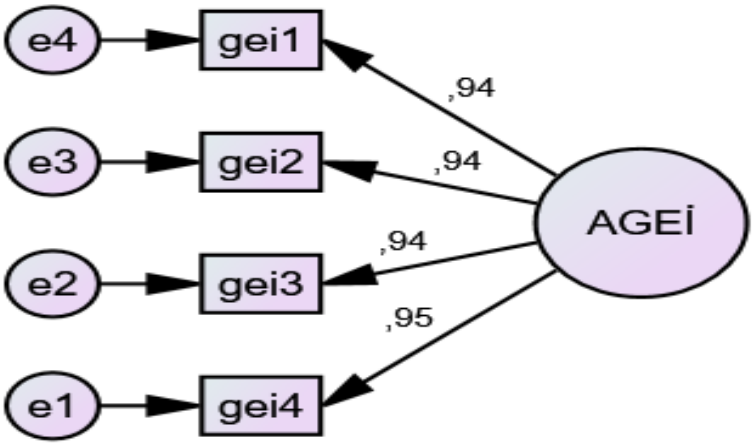

Şekil 4: Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği (AGEİ) Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Diyagramı

Şekil 4'te Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği DFA Yol Diyagramı gösterilmiştir. Diyagram üzerinde ölçek ismi "AGEİ", ölçek maddeleri ise sırasıyla "gei" olarak kısaltılmıştır. Modele ait uyum iyiliği değerleri Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11. *Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri*

	Mükemmel Uyum Değeri	Kabul Edilir Uyum Değeri	Çalışmada Elde Edilen Değer
CMIN/ DF (χ2/sd)	≤3	≤4-5	4.175
GFI (Goodness of Fit)	>0.90	0.85-0.89	.979
AGFI (Adjusted Goodness of Fit)	>0.90	0.85-0.89	.897
CFI (Comparative Fit Index)	>0.90	0.80-0.89	.994
NFI (Normed Fit Index)	0.94-0.90	0.85-0.90	.993
IFI (Incremental Fit Index)	0.94-0.90	0.85-0.90	.994
TLI (Tucker&Lewis Index)	0.94-0.90	0.85-0.90	.983
RMSEA	≤0.05	0.05-0.10	.083

Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği'nin DFA'ne yönelik oluşturulan modelin uyum iyiliği değerlerine bakıldığında, CMIN/df için 4.175, GFI için .979, AGFI için .897, CFI

için .994, NFI için .993, IFI için .994, TLI için .983 ve RMSEA için .083 değerlerinin elde edildiği tespit edilmiştir. Elde edilen bu uyum iyiliği değerlerinin mükemmel ve kabul edilebilir uyum değerleri arasında olduğu görülmektedir (Barret, 2007; Byrne ve ark., 1989). Modele ait yol katsayıları ise Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. *Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği Yol Parametreleri*

			B	S.E.	C.R.	P
GÖÇetmeİ4	<---	AGEİ	.951			
GÖÇetmeİ3	<---	AGEİ	.940	.035	28.894	.000
GÖÇetmeİ2	<---	AGEİ	.945	.035	29.600	.000
GÖÇetmeİ1	<---	AGEİ	.939	.034	28.816	.000

Yol parametreleri incelendiğinde, ölçek maddelerinden gizil değişkene giden tüm yolların istatistiksel olarak $p < 0.001$ seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği'ne yönelik olarak yapılan DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri ve yol parametreleri ile ölçeğin yapı geçerliğinin bu araştırma kapsamında doğrulandığı ve kullanılmaya uygun olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Komplo Teorileri

İran'daki güncel gündemde Avrupa'yla ilişkilendirilen iki olguyla bağlantılı komplo teorilerine odaklanılmıştır. Bunlardan ilki siyasal-toplumsal özellikleri ön plana çıkan 'Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi' ile ilgili bir komplo teorisi; ikincisi ise COVID-19 salgınıyla bağlantılı olan komplo teorisidir. Söz konusu komplo teorilerinden ilki, ilk bakışta dünyada eğitim düzeyi ve benzeri insani hizmetlerin kalitesini 2030'a kadar yükseltmek gibi insancıl bir hedefler dizisine sahip gibi görünen bir uluslararası sözleşmenin aslında İran toplumunun dini ve milli değerlerini yozlaştırmak amacında olduğu iddiasını gütmektedir. İkinci komplo teorisi ise Bill Gates ve eşi Melinda Gates tarafından yönlendirilen ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde de nüfuz sahibi olan Pirbright Enstitüsü'nün laboratuvarlarda yaratılan virüsler yoluyla tüm toplumların nüfuslarını azaltma hedefini güden çalışmalar yaptığı iddiasına dayanmaktadır. Nitekim bu iki komplo teori hem ortalama üzerinden hem de ayrı ayrı analize tabi tutulacaktır.

4.3. Güvenirlik Analizleri

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliğinin doğrulanmasından sonra güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Güvenilirlik analizi için Cronbach Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Bu katsayıların .70 ve üzerinde olması, kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 13. *Ölçeklere Ait Cronbach Alpha Değerleri*

Ölçek	Cronbach Alpha	Madde Sayısı
Dış Grup Tarafgirliği	.98	11
Ulusal Kimlikle Özdeşleşme	.99	10
Avrupa'ya Göç Etme İsteği	.97	4

Tablo 13'te ölçeklere ait Cronbach Alpha değerleri sunulmaktadır. Dış Grup Tarafgirliği ölçeği için Cronbach Alpha değeri .98, Ulusal Kimlikle Özdeşleşme ölçeği için .99, Avrupa'ya Göç Etme İsteği ölçeği için .97 olarak bulunmuştur. Araştırmada kullanılan iki komplo teorisine inanma eğilimi arasındaki korelasyon değeri ise .98'dir Elde edilen bu değerler, kullanılan ölçeklerin oldukça yüksek seviyede güvenilir olduğunu göstermektedir.

4.4. Sosyal Kimlik Çerçevesinden Korelasyon Analizleri

Araştırma örnekleminin araştırmanın ana değişkenleriyle ilgili hem genel hem de cinsiyet değişkenine göre ayrılmış ortalamaları Tablo 14'de sunulmaktadır. Hipotez sınamaları için araştırma değişkenlerinin birbirleriyle korelasyonları Pearson korelasyon analizi tekniğiyle hesaplanmış ve Tablo 14'de aktarılmıştır.

Tablo 14. *Araştırma Değişkenlerinin Cinsiyet ve Örneklem Genelindeki Ortalama ve Standart Sapmaları*

	Kadın (n = 106)		Erkek (n = 106)		Toplam (N = 212)	
	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS
Ulusal Kimlikle Özdeşleşme	2.94	1.33	2.95	1.39	2.94	1.35
Dış Grup Tarafgirliği	3.10	1.36	3.11	1.41	3.10	1.38
Avrupa'ya Göç Etme İsteği	3.27	1.51	3.18	1.39	3.22	1.45
Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi	2.90	1.68	3.07	1.64	2.98	1.66
Sosyal Temsil Olumluluk Puanı	6.18	.63	6.25	.60	6.21	.62

Not: Ort.: Ortalama; SS: Standart Sapma

Tablo 15. *Araştırma Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Matrisi*

Değişken	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Ulusal Kimlikle Özdeşleşme (1)	1					
Dış Grup Tarafgirliği (2)	-.98*	1				
Avrupa'ya Göç Etme İsteği (3)	-.94*	.95*	1			
COVID-19 Komplo Teorisine İnanma Eğilimi (4)	.92*	-.93*	-.93*	1		
2030 Komplo Teorisine İnanma Eğilimi (5)	.92*	-.92*	-.93*	.96*	1	
Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi Ortalaması (6)	.93*	-.93*	-.94*	.98*	.97*	1

* p > 0.001

Pearson Korelasyon analizlerinde istatistiksel anlamlılık değeri 0.05 olarak kabul edilmiştir. Korelasyon analizinde katsayıların 0 ile ±0.3 arası olması zayıf ilişkiyi, ±0.3 ile ±0.7 arasında olması orta şiddetli ilişkiyi ve ±0.7 ile ±1 arasında olması kuvvetli ilişkiyi göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Tablodan da görüleceği gibi tüm araştırma değişkenleri arasında hayli güçlü ilişkiler bulunmaktadır.

H_1: İranlı üniversite öğrencilerinin dış grup tarafgirliği puanları ile ulusal kimlikle özdeşleşme puanları arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

Ulusal Kimlikle Özdeşleşme ile Dış Grup Tarafgirliği arasında istatistiksel olarak anlamlı, negatif yönlü ve kuvvetli bir korelasyon tespit edilmiştir ($r = -.980$, $p < 0.01$). Yani, öğrencilerin İran kimliğiyle özdeşleşmeleri yükseldikçe dış grup tarafgirlikleri azalmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın ilk hipotezi desteklenmiştir.

H2: İranlı üniversite öğrencilerinin ulusal kimlikle özdeşleşme puanları ile Avrupa'ya göç etme isteği puanları arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

İranlı üniversite öğrencilerinin ulusal kimlikle özdeşleşme ile Avrupa'ya göç etme isteği puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı, negatif yönlü ve kuvvetli bir korelasyon tespit edilmiştir ($r = -.946$, $p < 0.01$). Bu bulgu, katılımcıların ulusal kimlikle özdeşleşme düzeyi arttıkça Avrupa'ya göç etme isteklerinin azaldığına işaret etmektedir. Dolayısıyla araştırmanın ikinci hipotezi desteklenmiştir.

H3: İranlı üniversite öğrencilerinin ulusal kimlikle özdeşleşme puanları Avrupa kaynaklı komplo teorilerine inanma puanları arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

İranlı üniversite öğrencilerinin ulusal kimlikle özdeşleşme ile Avrupa kaynaklı komplo teorilerine inanma puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve kuvvetli bir korelasyon tespit edilmiştir ($r = .932$, $p < 0.01$). Bu bulgu, ulusal kimlikle özdeşleşme arttıkça Avrupa kaynaklı komplo teorilerine inanma eğiliminin yükseldiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla araştırmanın üçüncü hipotezi desteklenmiştir.

H4: İranlı üniversite öğrencilerinin dış grup tarafgirliği puanları ile Avrupa'ya göç etme isteği puanları arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

Avrupa'ya Göç Etme İsteği ile Dış Grup Tarafgirliği arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve kuvvetli bir korelasyon tespit edilmiştir ($r = .955$, $p < 0.01$). Yani, yüksek düzey dış grup tarafgirliği sergileyenlerin Avrupa'ya göç etme isteğinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla araştırmanın dördüncü hipotezi desteklenmiştir.

H5: İranlı üniversite öğrencilerinin dış grup tarafgirliği puanları ile Avrupa kaynaklı komplo teorilerine inanma puanları arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

Avrupa Kaynaklı Komplo Teorilerine İnanma Düzeyi ile Dış Grup Tarafgirliği arasında istatistiksel olarak anlamlı, negatif yönlü ve güçlü bir korelasyon tespit edilmiştir ($r = -.936$, $p < 0.01$). Bu bulgu, dış grup tarafgirliği düzeyi arttıkça Avrupa kaynaklı komplo teorilerine inanma eğiliminin azaldığına işaret etmektedir. Dolayısıyla araştırmanın beşinci hipotezi desteklenmiştir.

Araştırmanın altıncı, yedinci ve sekizinci hipotezlerinin sınanması amacıyla fark analizleri uygulanmıştır. Medyan değerleri kullanılarak iki kategoriye ayrılan Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi Ortalaması değişkeni üzerinden yürütülen sınamalarda Bağımsız Örneklem T-Testi uygulanmıştır (Ortalama ve standart sapmalar için. bkz., Tablo16).

Tablo 16: *İç Grup Tarafgirliği, Dış Grup Tarafgirliği ve Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi Gruplarının Ortalama ve Standart Sapmaları*

	İç Grup Tarafgirliği (N = 212)				**Dış Grup Tarafgirliği (N = 212)**				**Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi (N = 212)**			
	Yüksek (n = 110)		**Düşük (n = 102)**		**Yüksek (n = 106)**		**Düşük (n = 106)**		**Yüksek (n = 93)**		**Düşük (n = 119)**	
	Kadın (n =54) Ort. (SS)	**Erkek (n = 56) Ort. (SS)**	**Kadın (n =53) Ort. (SS)**	**Erkek (n =57) Ort. (SS)**	**Kadın (n = 50) Ort. (SS)**	**Erkek (n =56) Ort. (SS)**	**Kadın (n =50) Ort. (SS)**	**Erkek (n =56) Ort. (SS)**	**Kadın (n =43) Ort. (SS)**	**Erkek (n =50) Ort. (SS)**	**Kadın (n =60) Ort. (SS)**	**Erkek (n =59) Ort. (SS)**
Ulusal Kimlikle Özdeşleşme	4.02 (0.87)	4.26 (0.65)	1.70 (0.16)	1.65 (0.15)	1.77 (0.32)	1.66 (0.17)	4.04 (0.91)	4.34 (0.50)	4.40 (0.24)	4.39 (0.39)	1.88 (0.56)	1.76 (0.51)
Dış Grup Tarafgirliği	2.03 (0.96)	1.81 (0.75)	4.35 (0.21)	4.41 (0.22)	4.36 (0.19)	4.41 (0.22)	1.94 (0.84)	1.71 (0.57)	1.64 (0.46)	1.65 (0.47)	4.18 (0.55)	4.32 (0.47)
Avrupa'ya Göç Etme İsteği	2.17 (1.23)	1.96 (0.91)	4.56 (0.36)	4.41 (0.25)	4.54 (0.36)	4.41 (0.26)	2.10 (1.20)	1.86 (0.76)	1.61 (0.47)	1.77 (0.61)	4.50 (0.51)	4.35 (0.47)
Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi	4.13 (1.37)	4.51 (1.02)	1.48 (0.35)	1.63 (0.44)	1.55 (0.44)	1.65 (0.44)	4.16 (1.40)	4.61 (0.90)	4.81 (0.36)	4.79 (0.51)	1.50 (0.35)	1.65 (0.44)
Sosyal Temsil Olumluluk Puanı	6.26 (0.66)	5.97 (0.72)	6.10 (0.60)	6.54 (0.24)	6.12 (0.56)	6.55 (0.24)	6.24 (.69)	5.95 (0.73)	6.36 (0.67)	5.93 (0.74)	6.05 (0.57)	6.53 (0.24)

Not:Ort.:Ortalama;SS:StandartSapma

H6: Komplo teorilerine inanma eğilimleri yüksek olan İranlı üniversite öğrencilerinin ulusal kimlikle özdeşleşme puanları komplo teorilerine inanma eğilimleri düşük olanlara kıyasla daha yüksektir.

Komplo teorilerine inanma düzeyinin ulusal kimlikle özdeşleşme değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir; t (198.40) = 40.588, η2 = 0.887, p = .001, p < .05. Komplo teorilerine yüksek düzeyde inanma eğilimi gösteren katılımcıların (Ort. = 4.39), düşük düzeyde inanma eğilimine sahip olan katılımcılara (Ort. = 1.82) kıyasla ulusal kimlikle anlamlı bir şekilde daha fazla özdeşleştiği bulunmuştur. Dolayısıyla altıncı hipotez desteklenmiştir.

H7: Komplo teorilerine inanma eğilimleri yüksek olan İranlı üniversite öğrencilerinin dış grup tarafgirliği puanları komplo teorilerine inanma eğilimleri düşük olanlara kıyasla daha düşüktür.

Komplo teorilerine inanma düzeyinin dış grup tarafgirliği değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklık gösterdiği tespit edilmiştir; t (197.52) = 37.68, η2 = 0.914, p = .001, p < .05. Komplo teorilerine yüksek düzeyde inanma eğilimi gösteren katılımcıların (Ort. = 2.11), düşük düzeyde inanma eğilimi gösteren katılımcılara (Ort. = 3.88) kıyasla anlamlı bir şekilde daha az dış grup tarafgirliği sergilediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla yedinci hipotez desteklenmiştir.

H8: Komplo teorilerine inanma eğilimleri yüksek olan İranlı üniversite öğrencilerinin Avrupa'ya Göç Etme İsteği puanları komplo teorilerine inanma eğilimleri düşük olanlara kıyasla daha düşüktür.

Komplo teorilerine inanma düzeyinin Avrupa'ya göç isteği değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklık gösterdiği tespit edilmiştir; t (185.34)= 37.49, η2 = 0.873, p = .001, p < .05. Komplo teorilerine yüksek düzeyde inanma eğilimi gösteren katılımcıların (Ort. = 1.69), düşük düzeyde inanma eğilimi gösteren

katılımcılara (Ort. = 4.42) kıyasla anlamlı bir şekilde daha az Avrupa'ya göç etme isteğine sahip oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla sekizinci hipotez desteklenmiştir.

Araştırma Sorusu 1: Komplo teorilerine inanma düzeyi, demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılaşma göstermekte midir?

Birinci araştırmanın sorusunun cevaplanabilmesi amacıyla fark analizleri gerçekleştirilmiştir. İki kategoriden oluşan değişkenlere yönelik fark analizleri için Bağımsız Örneklem T-Testi, ikiden fazla kategoriye sahip değişkenler için ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Fark analizlerindeki etki büyüklüğünün tespit edilebilmesi amacıyla Eta Kare (η^2) ve Kısmi Eta Kare (η_p^2) etki büyüklüğü sınıflandırması kullanılmıştır. 0.06 değerinden küçük olan etki büyüklükleri *zayıf,* 0.06 ve 0.14 arasında değer alan etki büyüklükleri *orta*, 0.14'ten büyük değer alan etki büyüklükleri ise *büyük* etki düzeyleri olarak sınıflandırılmaktadır (Cohen. 1988).

Tablo 17'de demografik değişkenlere göre komplo teorilerine inanma düzeyine ait ortalama, standart sapma ve istatistiksel anlamlılık değerleri sunulmaktadır. Bulgular, komplo teorilerine inanma eğilimi düzeyinin İranlı üniversite öğrencileri örnekleminde yaş değişkenine ($F = .642$, $\eta_p^2 = 0.022$, $p = .721$, $p > .05$), cinsiyet değişkenine ($t = .723$, $\eta^2 = 0.002$, $p = .470$, $p > .05$), eğitim düzeyine değişkenine ($F = 2.349$, $\eta_p^2 = 0.022$, $p = .098$, $p > .05$) ve kayıtlı bulunulan sınıf düzeyi değişkenine ($F = 2.041$, $\eta_p^2 = 0.047$, $p = .074$, $p > .05$) göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar sergilemediğini göstermektedir.

Tablo 17. *Komplo Teorilerine İnanma Düzeyine İlişkin Fark Analizleri*

		Komplo Teorilerine İnanma Düzeyi				
		Ort.	Ss.	t/F	η^2/ η_p^2	P
Yaş	56-60	5.00	0	.642	0.022	.721
	51-55	4.50	0			
	46-50	3.25	2.47			
	41-45	2.75	1.75			
	36-40	2.95	1.63			
	31-35	3.38	1.62			
	26-30	3.08	1.68			
	18-25	2.82	1.66			
Cinsiyet	Kadın	2.91	1.68	-.723	0.002	-.470
	Erkek	3.07	1.64			

Tablo 17. *(Devam) Komplo Teorilerine İnanma Düzeyine İlişkin Fark Analizleri*

		Komplo Teorilerine İnanma Düzeyi				
		Ort.	Ss.	t/F	η^2/ η_p^2	P
Eğitim Düzeyi	Lisans	3.12	1.69	2.349	0.022	.098
	Yüksek Lisans	3.03	1.70			
	Doktora	2.40	1.35			
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	2.76	1.74	2.041	0.047	.074
	2. Sınıf	2.70	1.55			
	3. Sınıf	2.94	1.63			
	4. Sınıf	3.39	1.69			
	5. Sınıf	3.91	1.56			
	6. Sınıf	3.00	1.41			
Yaşamınızı en çok nerde geçirdiniz?	Büyükşehir	2.66	1.58	19.457	0.157	.000*
	İlçe	4.38	1.19			
	Köy	3.83	1.83			
Avrupa'da tanıdık veya akrabanız var mı?	Hayır	3.11	1.69	2.984	0.030	.004*
	Evet	2.31	1.33			
Hangi yabancı dile hakimsiniz?	Fransızca	1.50	.35	4.115	0.091	.001*
	Rusça	2.00	1.41			
	Almanca	2.25	1.50			
	İspanyolca	1.38	.48			
	İngilizce	2.60	1.50			
	Hiçbiri	3.35	1.70			
Şimdiye kadar hiç Avrupa'ya seyahat ettiniz mi?	Hayır	3.12	1.67	3.670	0.042	.001*
	Evet	2.08	1.30			

* $p < .05$

Öte yandan, komplo teorilerine inanma düzeyinin en çok zaman geçirilen yaşam yeri değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (F = 19.457, $\eta_p^2 = 0.157$, $p < .05$). Yapılan Post-Hoc Bonferroni testi sonucunda (bkz., EK-7) en çok zaman geçirdikleri yeri "İlçe" olarak belirten katılımcıların komplo teorilerine inanma düzeylerinin, "Büyükşehir" belirtenlere göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca, komplo teorilerine inanma düzeyinin, Avrupa'da yaşayan tanıdık veya akrabaya sahip olma durumu değişkenine göre de istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (t = 2.984, $p < .05$, $\eta^2 = 0.030$). Avrupa'da tanıdığı olmayanların komplo teorilerine inanma düzeylerinin, tanıdığı olanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Komplo teorilerine inanma düzeyinin, hâkim olunan yabancı dil değişkenine göre de istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($F = 4.115$, $\eta_p^2 = 0.091$, $p < .05$). Yapılan Post-Hoc Bonferroni analizi sonucunda (bkz., EK-8), hiçbir yabancı dile hâkim olmayanların komplo teorilerine inanma düzeylerinin, İngilizce diline hâkim olanlara

göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Son olarak, komplo teorilerine inanma düzeyinin, Avrupa'ya seyahat etme durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (t = 3.670, η^2= 0.042, $p < .05$). Avrupa'ya hiç seyahat etmemiş olanların komplo teorilerine inanma düzeylerinin, seyahat etmiş olanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmektedir.

4.5. Komplo Eğilimini Yordayan Değişkenler

Bu kısımda araştırmada ele alınan iki komplo teorisine inanma eğilimlerini hangi değişkenlerin en güçlü biçimde yordadığını belirlemeye yönelik olarak gerçekleştirilen hiyerarşik çoklu regresyon analizlerinin bulguları aktarılacaktır. İlk sırada COVID-19 ile bağlantılı komplo teorisi, ikinci sırada 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi ile bağlantılı komplo teorisi, son olarak da bu iki teoriye inanma eğilimlerinin ortalaması üzerinden gerçekleştirilen hiyerarşik çoklu regresyon analizlerinin bulguları tanıtılacaktır. Üç ayrı regresyon analizinde de ilk aşamada, En Uzun Süre Yaşanan Yer, Avrupa'da Tanıdık veya Akraba Bulunması, Avrupa'ya Seyahat Etmiş Olunması ve Yabancı Dil Bilme değişkenleri; ikinci aşamada ise Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Düzeyi, Dış Grup Tarafgirliği, Göç Etme İsteği ve Sosyal Temsil Olumluluk Ortalaması değişkenleri 'Enter' tercihiyle regresyon denklemlerine dahil edilmişlerdir. İlk aşamada örneklem açısından önem taşıdığı bilinen değişkenlerin bir grup olarak analize dahil edilmelerinin hem bu değişkenlerin yordayıcı güçlerini saptamaya hem de ikinci aşamadaki sosyal psikolojik değişkenler üzerindeki etkilerini kontrol etmeye yarar sağlaması hedeflenmiştir. Söz konusu üç analizin sonuçları Tablo 18'de birlikte aktarılmakta, sonuçlar ise aşağıda ayrı başlıklar altında tanıtılmaktadır.

Tablo 18. *Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi Puanlarının Hiyerarşik Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları*

	COVID-19 Komplo Teorisi		2030 Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi Komplo Teorisi		İki Komplo Teorisine İnanma Eğilimlerinin Ortalaması	
	1.Aşama	2.Aşama	1.Aşama	2. Aşama	1.Aşama	2. Aşama
	ß	ß	ß	ß	ß	ß
En Uzun Süre Yaşanan Yer	.33**	.03	.33**	.04	.33**	.04

Avrupa'da Tanıdık veya Akraba Bulunması	-.02	.03	-.04	-.01	-.03	.01
Avrupa'ya Seyahat Etmiş Olunması	-.15*	-.01	-.17*	-.03	-.16*	-.02

Tablo 18. *(Devam) Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi Puanlarının Hiyerarşik Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları*

	COVID-19 Komplo Teorisi		2030 Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi Komplo Teorisi		İki Komplo Teorisine İnanma Eğilimlerinin Ortalaması	
	1.Aşama	2.Aşama	1.Aşama	2. Aşama	1.Aşama	2. Aşama
Yabancı Dil Bilme	.16*	-.03	.17*	-.01	.17*	-.02
İç Grupla Özdeşleşme Düzeyi		.23*		.43**		.34**
Dış Grup Tarafgirliği		-.20		.01		-.10
Avrupa'ya Göç Etme İsteği		-.52**		-.50**		-.52**
Sosyal Temsil Olumluluk Ortalaması		-.01		.03		.01
R^2	*.18*	*.89*	*.21*	*.89*	*.20*	*.19*
$R^2_{adj.}$	*.17*	*.88*	*.19*	*.88*	*.19*	*.90*
$F_{değeri}$	*11.679***	*231.060***	*13.648***	*198.454***	*12.984***	*239.646***

*p < .05; **p < .001

Not: En Uzun Süre Yaşanan Yer: 1 = Büyükşehir, 2 = İlçe, 3 = Köy; Avrupa'da Yakının Bulunması 1 = Hayır, 2 = Evet; Avrupa'ya seyahat etmiş olunması: 1 = Hayır, 2 = Evet; Yabancı dil bilme: 1 = Biliyor, 2 = Bilmiyor.

4.5.1. COVID-19 Komplo Teorisine İnanma Eğilimini Yordayan Değişkenler

Araştırmada ele alınan iki komplo teorisinden COVID-19 pandemisiyle bağlantılı olan komplo teorisine inanma eğilimlerini yordayan değişkenlerin neler olduğunun saptanması amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizinin sonuçları (bkz., Tablo 18) ana demografik değişkenlerden En Uzun Süre Yaşanan Yer, Avrupa'ya Seyahat Etmiş Olunması ve Yabancı Dil Bilme değişkenlerinin yordama güçleri bulunduğuna (sırasıyla *β*'lar: .33, -.15, 16) işaret etmektedir. Öte yandan, bu değişkenlerin yordama gücü ikinci aşamada sosyal psikolojik değişkenlerin regresyon denklemine dahil olması ile kaybolmaktadır. Sosyal psikolojik değişkenler arasında en güçlü yordayıcılar ise Avrupa'ya Göç Etme İsteği (β = -.52) ve ulusal kimlikle Özdeşleşme Düzeyi (β = .23) değişkenleridir. Dış Grup Tarafgirliği ve Sosyal Temsil Olumluluk Ortalaması değişkenlerinin yordayıcılık güçleri ise düşük ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Yine de, COVID-19 ile ilgili bu komplo teorisine inanma eğiliminin Dış Grup Tarafgirliği tarafından marjinal düzeyde de olsa yordanabileceği göz çarpmaktadır: Dış grup tarafgirliği arttıkça pandemi konusundaki bu komplo teorisine inanma eğilimi azalmaktadır (β =.20; p > .05). Ayrıca, iki aşamada denkleme ayrı ayrı dahil edilen

değişken gruplarının açıkladıkları varyans miktarı da önemli ölçüde farklıdır: Demografik değişken grubunun açıkladığı varyans %17 iken bu rakam sosyal psikolojik değişkenler grubunun önemini gösterecek biçimde, %88 gibi hayli yüksek bir düzeye tırmanmaktadır.

4.5.2. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi Komplo Teorisine İnanma Eğilimini Yordayan Değişkenler

2030 Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi ile bağlantılı komplo teorisine inanma eğilimini yordayan değişkenlerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen hiyerarşik çoklu regresyon analizinin yine Tablo 18'de aktarılmış olan sonuçları incelendiğinde, COVID-19 pandemisiyle bağlantılı komplo teorisine inanma eğilimlerine ilişkin analizin sonuçlarıyla ciddi benzerlikler görülmektedir. En önemli fark ise yukarıdaki analizde marjinal düzeyde de olsa bir yordayıcılığa sahip olduğu gözlenen dış grup tarafgirliği değişkeninin bu analizde neredeyse hiçbir gücünün olmamasıdır (β =.01, p > .05). Bu bulgu, dış grup tarafgirliğinin komplo teorisinin türüne göre de bir önem taşıyabileceği akla gelmektedir: İranlı üniversite öğrencilerinin sağlık konusundaki bir komploya inanma eğilimleri, toplumsal hayata müdahale kapsamında yorumlanabilecek olan bir sözleşmenin komplo ürünü olabileceğine duydukları inançtan görece daha yüksektir. Son olarak, bu analizde de sosyal psikolojik değişken grubunun demografik değişken grubuna kıyasla çok daha yüksek düzeyde bir varyans açıkladığı (%88) görülmektedir.

4.5.3. Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi Genel Ortalamasını Yordayan Değişkenler

Komplo Teorilerine İnanma Eğilimi genel ortalamasını hangi değişkenlerin güçlü şekilde yordadığının tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizin sonuçları da (bkz., Tablo 18) yukarıdaki iki analize çok benzerdir. Demografik değişkenler grubundan En Uzun Süre Yaşanan Yer, Avrupa'ya Seyahat Etmiş Olunması ve Yabancı Dil Bilme değişkenleri genel ortalama için de yordayıcıdır ve bunların yordama güçleri ikinci aşamada sosyal psikolojik değişkenlerin regresyon denklemine dahil olması ile yine azalmaktadır. Sosyal psikolojik değişkenler arasında Avrupa'ya

Göç Etme İsteği ve Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Düzeyi yine en güçlü yordayıcılar konumundadır. Komplo teorilerine inanma genel eğiliminde bu iki değişken grubunun açıkladıkları varyans önceki iki regresyon analizinden bir miktar daha fazladır; dolayısıyla, kullanılan modelin komplo teorilerine inanma konusundaki genel bireysel eğilimlerin anlaşılmasında da etkili olduğu söylenebilir.

4.6. Sosyal Temsillerin Olumluluk Düzeyiyle İlgili Korelasyon Analizleri

Sosyal temsillerin olumluluk düzeylerinin araştırmanın ana değişkeniyle olan ilişkilerini belirlemeye yönelik olarak oluşturulan hipotezlerin test edilmesi için Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Bu analizin sonuçları Tablo 19'da sunulmuştur.

Tablo 19. *Sosyal Temsil Unsurlarının Olumluluk Değerlerinin Diğer Değişkenlerle İlişkileri*

Ana Değişkenler	Sosyal Temsil Olumluluk Düzeyi
Ulusal Kimlikle Özdeşleşme	-.174**
Dış Grup Tarafgirliği	.173**
Avrupa'ya Göç Etme İsteği	.085*
Avrupa Kaynaklı Komplo Teorilerine İnanma Düzeyi	-.107*

* p > 0.05; ** p > 0.001

H9: İranlı üniversite öğrencilerinin sosyal temsil olumluluk puanları ile ulusal kimlikle özdeşleşme puanları arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

İranlı üniversite öğrencilerinin sosyal temsil olumluluk puanları ile ulusal kimlikle özdeşleşme arasında negatif yönlü ve anlamlı bir korelasyon tespit edilmiştir (r = -.174. p<0.01; bkz., Tablo 19). Yani, öğrencilerin İran kimliğiyle yüksek düzeyde özdeşleştikçe Avrupa'ya yönelik sosyal temsil olumluluk düzeyleri azalmaktadır. Her ne kadar elde edilen korelasyon katsayısı zayıf bir ilişkiye işaret etmiş olsa da araştırmanın dokuzuncu hipotezi desteklenmiştir.

H10: İranlı üniversite öğrencilerinin sosyal temsil olumluluk puanları ile dış grup tarafgirliği puanları arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

İranlı üniversite öğrencilerinin sosyal temsil olumluluk puanları ile dış grup tarafgirliği puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ancak zayıf bir korelasyon tespit edilmiştir (r= .173. p < 0.01; bkz., Tablo 19). Yani, öğrencilerin dış grup tarafgirlik düzeyleri yükseldikçe Avrupa'ya yönelik sosyal temsil olumluluk düzeyinin yükseleceğini işaret etmektedir. Dolayısıyla onuncu hipotez desteklenmiştir.

H11: İranlı üniversite öğrencilerinin sosyal temsil olumluluk puanları ile Avrupa'ya göç etme isteği puanları arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

Tablo 19'a göre İranlı üniversite öğrencilerinin sosyal temsil olumluluk puanları ile Avrupa'ya göç etme isteği arasında anlamlı bir korelasyon tespit edilememiştir (r = .085. p > 0.05). Dolayısıyla onbirinci hipotez desteklenmemiştir.

H12: İranlı üniversite öğrencilerinin sosyal temsil olumluluk puanları ile komplo teorilerine inanma eğilimi puanları arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon vardır.

Tablo 19' e göre İranlı üniversite öğrencilerinin sosyal temsil olumluluk puanları ile komplo teorilerine inanma eğilimleri arasında anlamlı bir korelasyon tespit edilmemiştir (r = -.107. p > 0.05). Dolayısıyla onikinci hipotez desteklenmemiştir.

Araştırmanın 13. 14. ve 15. Hipotezlerini test edilebilmesi amacıyla fark analizleri uygulanmıştır. İki kategoriden oluşan değişkenlere yönelik fark analizleri için Bağımsız Örneklem T-Testi uygulanmıştır. Sonuçlar aşağıda tanıtılmaktadır.

H13: Ulusal kimlikle özdeşleşme düzeyleri yüksek olan grubun Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin olumluluk düzeyleri ulusal kimlikle düşük düzeyde özdeşleşen gruba kıyasla daha düşüktür.

Ulusal kimlikle özdeşleşme düzeyinin Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerin olumluluk değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklık gösterdiği tespit edilmiştir; *t (210)*= 2.434. η2= 0.027. p < .05. İran ulusal kimliğiyle yüksek düzeyde

özdeşleşen katılımcıların (Ort.= 6.11), düşük düzeyde özdeşleşen katılımcılara (Ort. = 6.32) kıyasla Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin olumluluk düzeyleri daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, ulusal kimlikle yüksek düzeyde özdeşleşmiş katılımcıların Avrupa'ya bakışlarının düşük düzeyde özdeşleşmiş katılımcılara kıyasla daha olumsuz olacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla onüçüncü hipotez desteklenmiştir.

H14: Dış grupla özdeşleşme düzeyleri yüksek olan grubun Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin olumluluk düzeyleri düşük düzeydeki gruba kıyasla daha yüksektir.

Dış grupla özdeşleşme düzeyinin Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerin olumluluk değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklık gösterdiği tespit edilmiştir; $t(202) = -2.480$. $\eta 2 = 0.135$. $p < .05$. Yüksek düzeyde dış grupla özdeşleşen katılımcıların (Ort. = 6.32), düşük düzeyde özdeşleşen katılımcılara (Ort. = 6.11) kıyasla Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin olumluluk düzeyleri daha yüksektir. Dolayısıyla ondördüncü hipotez desteklenmiştir.

H15: Komplo teorilerine inanma eğilimleri yüksek olan grubun Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin olumluluk düzeyleri düşük gruba kıyasla daha düşüktür.

Komplo teorilerine yüksek ya da düşük düzeylerde inanan katılımcıların Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin olumluluk düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklık bulunmamaktadır; $t(210) = 1.713$. $p > .05$. Dolayısıyla onbeşinci hipotez desteklenmemiştir.

4.6.1. Avrupa'ya İlişkin Sosyal Temsillerin Çeşitlilik ve Nadirlik Analizlerinin Sonuçları

Araştırma Sorusu 2: Genel örneklemin, yüksek/düşük komplo teorilerine inanma eğilimi, yüksek/düşük ulusal kimlikle özdeşleşme ve yüksek/düşük dış grup tarafgirliği

gruplarının Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin merkezi çekirdeğinde ve çevresinde yer alan temsil içerikleri ile çeşitlilik ve nadirlik indeksleri nasıldır?

İkinci araştırma sorumuzun cevaplanması için genel örneklem, yüksek/düşük komplo teorilerine inanma eğilimi, yüksek/düşük ulusal kimlikle özdeşleşme ve yüksek/düşük dış grup tarafgirliği gruplarının temsil içeriklerinin çeşitlilik ve nadirliğini sınamak üzere, çeşitlilik endeksi (diversity index) ve nadirlik endeksi (rarity/hapax index) hesaplanmıştır. İlgili analizler, kelime matrisleri üzerinde sözbirimleştirme ve kategorizasyon yapılmadan önce ham veriler üzerinden gerçekleştirilmektedir (Rodrigues ve ark. 2015: 168). Katılımcıların yazarak aktardıkları temsiller imla ve yazım açısından düzeltildikten sonra, hedeflenen grupların söz konusu endeksler hesaplanmıştır. Elde edilen değerler Tablo 20'de genel örneklem ve hedef gruplar için ayrı ayrı sunulmuştur.

Tablo 20. *İranlı Üniversite Öğrencilerinin Avrupa'ya İlişkin Sosyal Temsillerinin Çeşitlilik ve Nadirlik Endeksleri*

		Ulusal Kimlikle Özdeşleşme		Dış Grup Tarafgirliği		Komplo Teorisine İnanma Eğilimi	
	Genel Örneklem	Yüksek	Düşük	Düşük	Yüksek	Yüksek	Düşük
Toplam kelime sayısı	1060	1060	1060	1060	1060	1060	1060
Farklı kelime sayısı	605	260	345	295	310	280	325
Bir kez kullanılmış kelime sayısı	477	215	262	252	225	210	267
Çeşitlilik indeksi	*.57*	*.24*	*.32*	*.27*	*.29*	*.26*	*.30*
Nadirlik indeksi	*.78*	*.82*	*.76*	*.85*	*.72*	*.75*	*.82*

Değerler incelendiğinde, genel örneklem dışındaki yüksek/düşük ulusal kimlikle özdeşleşme, yüksek/düşük dış grup tarafgirliği ve yüksek/düşük komploya inanma eğilimi gruplarına yönelik temsil çeşitlilik endekslerinin genelde düşük olduğu görülmüştür ($D_{\text{genel örneklem}} = .57$; $D_{\text{yüksek düzeyde ulusal kimlikle özdeşleşme}} = .24$, $D_{\text{düşük düzeyde ulusal kimlikle özdeşleşme}} = .32$; $D_{\text{yüksek dışgrup tarafgirliği}} = .29$; $D_{\text{düşük dışgrup tarafgirliği}} = .27$ ve $D_{\text{yüksek düzey komplo eğilimi}} = .26$; $D_{\text{düşük düzey komplo eğilimi}} = .30$). Bu sonuç söz konusu iki kavrama ait sosyal temsillerin önemli ölçüde yapılandırılmış olduğunu göstermiştir. Nadirlik endeksleri incelendiğinde, nadirlik endekslerin tüm gruplarda yüksek olduğu görülmüştür ($H_{\text{genel örneklem}} = .78$; $H_{\text{yüksek düzeyde ulusal kimlikle özdeşleşme}} = .82$; $H_{\text{düşük düzeyde ulusal}}$

$_{\text{kimlikle özdeşleşme}}$= .76; $H_{\text{düşük dışgrup tarafgirlik}}$ = .85; $H_{\text{yüksek dışgrup tarafgirlik}}$ = .72 ve $H_{\text{yüksek komplo eğilimi}}$ = .75; $H_{\text{düşük komplo eğilimi}}$ = .82). Nadirlik endekslerindeki görece daha yüksek değerler yüksek/düşük dış grup tarafgirliği ve yüksek/düşük komploya inanma eğilimi gruplarına yönelik temsillerin her ne kadar yapılandırılmış olsalar da yine de katılımcılar arasında çeşitlilik gösteren farklı temsil içeriklerine sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Shim, Lee, Valentin ve Hong, 2019: 4).

4.7. Avrupa'ya İlişkin Sosyal Temsillerin Prototip Analizi Sonuçları

İkinci araştırma sorumuzun cevaplanması ve genel örneklem, yüksek/düşük komplo teorilerine inanma eğilimi grupları, yüksek/düşük ulusal kimlikle özdeşleşme grupları, yüksek/düşük dış grup tarafgirliği grupları ve yüksek/düşük göç etme isteği gruplarına yönelik sosyal temsillerin belirlenmesi amacıyla öncelikle katılımcıların verdiği yanıtlara sözbirimleştirme ve kategorilendirme işlemleri uygulanmıştır. Sözbirimleştirme sürecinde sözcükler kökenine indirgenmekte ve sonrasında bu sözcükler belirli kategoriler altında birleştirilmektedir (Sarrica ve ark. 2016: 3). Örneğin, bu araştırmanın sosyal temsil verilerinde *sömürü*, *sömürmek*, *sömüren* gibi sıfatlar *sömürgecilik* olarak kodlanmıştır. Ayrıca anlamsal olarak benzer ya da eş anlamlı olan sözcükler tek bir kategori altında kodlanmıştır (örn., *türbansız hayat* ve *giyim özgürlüğü*, *başörtü serbestliği* sıfatı altında birleştirilmiştir).

Araştırmada elde edilen verilere IRAMUTEQ programı aracılığı ile prototip analizi (prototypical analysis) uygulanmıştır. Analiz, kelimelerin kullanım sıklığı ve önem sırası temel alınarak temsillerin yapısal dağılımını görsel olarak sunmaktadır (Monaco ve ark. 2016: 310). Genel örneklemin analizin sonuçları Şekil 4'de, düşük düzey dış grup tarafgirlik analiz sonuçları Şekil 5'de ve ise yüksek düzey dış grup tarafgirlik analiz sonuçları da Şekil 6'da sunulmuştur. Yüksek/düşük ulusal kimlikle özdeşleşme, yüksek/düşük komploya inanma eğilimi ve yüksek/düşük göç etme isteği gruplarına yönelik sosyal temsillerin analiz sonuçları dış grup tarafgirliği analizine hayli benzer oldukları için burada sunulmamaktadır.

Aşağıda sunulan şekiller (bkz., Şekil 4, 5 ve 6) bir sosyal temsilin yapısına uygun olarak hazırlanmıştır. Her şekildeki sol üst çeyrek alan merkezi çekirdeği (central core) tanımlar. Bu alanda en sık yazılan ve katılımcılar tarafından en önemli görülen özellikler yer almaktadır (Sarrica ve ark., 2016: 4-5). Sağ taraftaki üst ve alt çeyrek alanlar, çevresel unsurlardır (peripheral elements). Sağ üst çeyrek alandaki birinci çevresel alanda; katılımcılarca sıklıkla belirtilen, fakat önemli görülme düzeyi düşük öğeler yer alır. Sağ alt çeyrek alandaki öğeler hem sık belirtilmemiş hem de önemli görülme düzeyleri düşük olan öğeleri kapsar (Sarrica ve ark., 2016: 4-5). Sol alt çeyrek alan ise çelişen öğeler (contrast zone) alanıdır. Bu alandaki öğelere verilen önem düzeyi yüksek olmakla birlikte, bunlar düşük sıklıkta belirtilen öğelerdir (Sarrica ve ark., 2016: 4-5). Çelişen öğeler alanında azınlık konumundaki kişilerin görüşlerini de barındırması muhtemel olan, birbirinden farklı içerikler yer alır.

Genel örneklem prototip analiz sonuçlarına göre, temsilin merkezinde sırasıyla *huzur, bilim, doğa, İran'a müdahale, güçlü ekonomi, kültür, teknoloji, ahlaki yozlaşma, soykırım, başörtü serbestliği, cinsel serbestlik, komplo, ifade özgürlüğü, eşcinsellik ve iyi idarecilik* öğeleri bulunmaktadır. Bunların birbirleriyle çelişen yapıda olmaları genel örneklemin Avrupa'ya bakışının homojen olmadığına ve merkezi temsil içeriğinin bazı toplumsal kutuplaşmalardan etkilenmiş olabileceğine işaret etmektedir. Temsilin birinci çevresel alanında ise sırasıyla *sömürgecilik, ambargo, refah, gelişmişlik, eğlence, düşman, barış ve sorumluluk* öğeleri yer almaktadır (bkz., Şekil 4) ve bu öğelerde de bir çelişiklik bulunduğu (örn., 'düşman' ve 'sorumluluk') göze çapmaktadır.

Kutuplaşma olasılığıyla ilgili yukarıdaki yargımızın temelsiz olmadığı yüksek ve düşük dış grup tarafgirliği gruplarının ayrı ayrı gerçekleştirilen sosyal temsil analizi sonuçlarında da görülmektedir. Dış grup tarafgirliği düşük olan gruptaki katılımcılarının prototip analiz sonuçlarına göre, temsilin merkezinde sırasıyla *İran'a müdahale, ahlaki yozlaşma, soykırım, düşman, komplo, eşcinsellik ve doğa* öğeleri yer almaktadır. Bu öğelerden sadece biri ('doğa') Avrupa'ya yönelik olumlu sayılabilecek somut bir özelliğe (ya da gerçekliğe) ilişkin iken diğerleri hayli olumsuz tonlar taşımaktadır. Temsilin birinci çevresel alanında ise sırasıyla *sömürgecilik, ambargo, kurnazlık ve fuhuş* gibi yine olumsuz sayılabilecek öğeler bulunmaktadır (bkz. Şekil 5).

Yüksek düzey dış grup tarafgirliği olan gruptaki katılımcılarının prototip analiz sonuçları bu gruptaki İranlı öğrencilere ait temsilin merkezinde öğelerin sırasıyla *özgürlük, huzur, gelişmişlik, bilim, güçlü ekonomi, kültür, başörtü serbestliği, doğa ve ifade özgürlüğü* gibi çoğu olumlu sayılabilecek öğelerin yer aldığını göstermektedir. Bu grubun sosyal temsilinin birinci çevresel alanında ise sırasıyla *refah, ambargo, eğlence, barış, cinsel serbestlik ve teknoloji* bulunmaktadır (bkz., Şekil 5). Bu öğelerden sadece biri ('ambargo') Avrupa'ya ilişkin olumsuz ancak hayli somut bir siyasi ve ekonomik olaya ilişkindir.

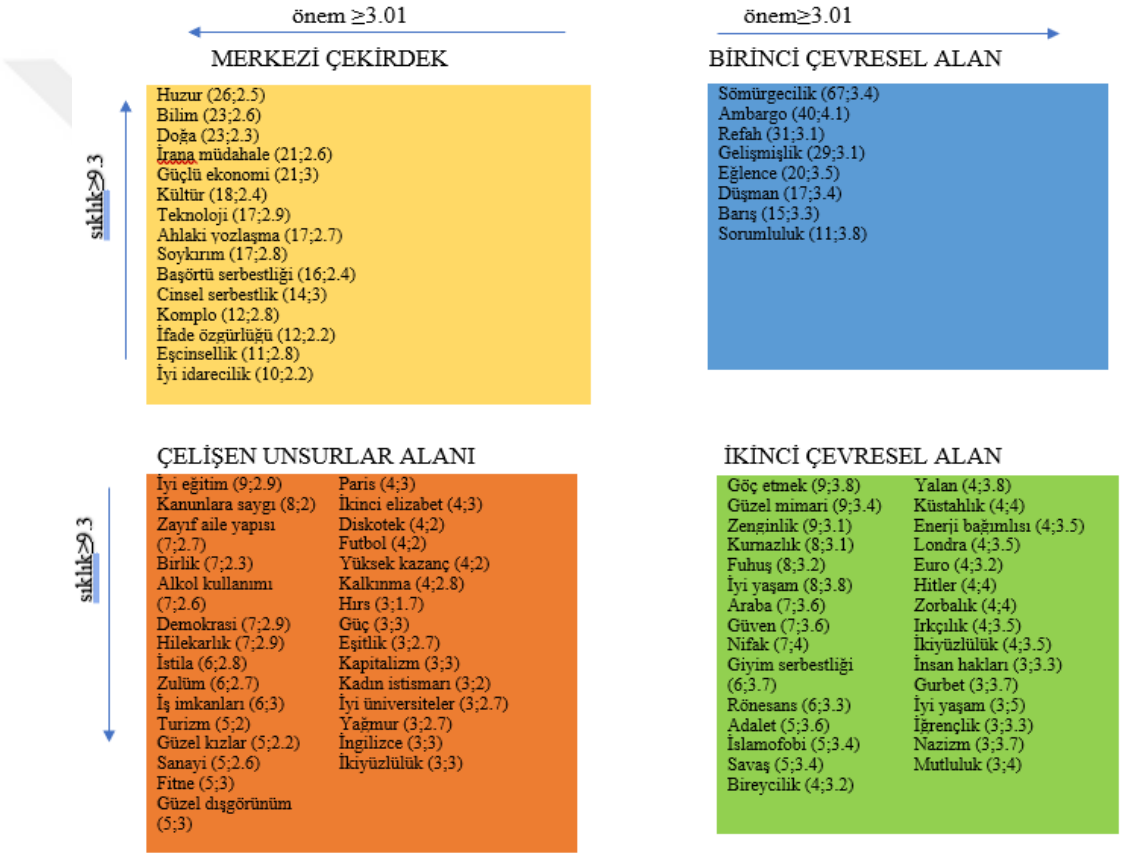

Şekil 5: Genel Örneklem Temsiline Yönelik Prototip Analizi Sonuçları

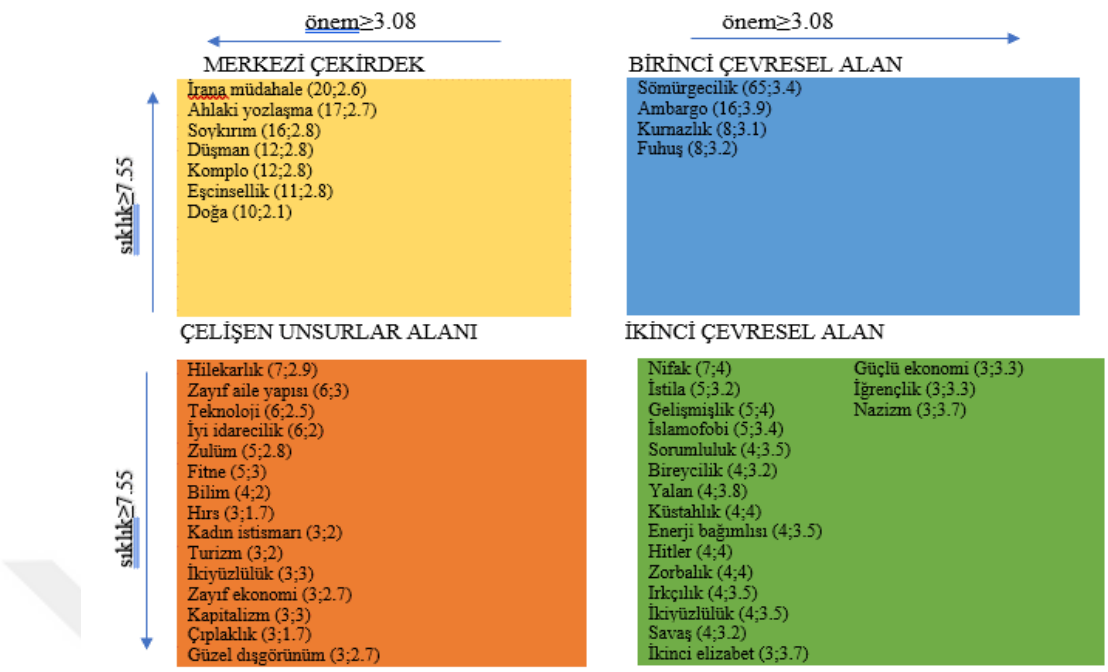

Şekil 6: Düşük Düzey Dış Grup Tarafgirliği Eğilimi Temsiline Yönelik Prototip Analizi Sonuçları

Şekil 7: Yüksek Düzey Dış Grup Tarafgirliği Eğilimi Temsiline Yönelik Prototip Analizi Sonuçları

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bilgi ve enformasyonun neredeyse sınır tanımaksızın yayıldığı ve paylaşıldığı çağımızda en önemli sorunlardan biri de paylaşılanların bir kısmının 'komplo teorisi' olarak adlandırılan 'açıklama ve anlamlandırma' girişimleri olmalarıdır. Hangi kişi ya da kuruluşlarca oluşturulup yayıldıklarını saptamanın genellikle çok güç olduğu bu 'teoriler'in resmi kişi ya da kuruluşlarca açıklanan 'teoriler'den çok daha fazla izleniliyor olmalarının özellikle belirli dönemlerde toplumsal sorunlarla başa çıkma önünde ciddi engeller yarattığı bilinmektedir. Örneğin, COVID-19 pandemisi sürecinde aşılarla bağlantılı komplo teorilerinin yaygınlaşması salgının yavaşlatılması açısından yaşamsal önem taşıyan aşılama kampanyalarının birçok ülkede zaafa uğramasına neden olmuştur. Dahası, bu tür açıklamalar kimi durumlarda toplumlar içinde ciddi ayrışmalara, hatta kutuplaşmalara da neden olabilmektedir. Böylesi sorunların önlenmesine yönelik bilimsel çalışmalar genellikle sosyoloji, siyaset bilimi ve psikoloji alanları içinde yürütülmektedir. Olguyu sosyolojik bakış açısıyla ele almak gruplar ve toplumsal sistemle bağlantılı faktörleri kavramayı mümkün kılarken siyaset bilimi yaklaşımı üzerinden ele almak da siyasal ve ideolojik yönelimlerin bu tür inançlarla bağını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Psikolojinin önemli bir alt dalı olan sosyal psikolojideki araştırmalar ise bu tür analizler içinde önemli bir yer tutmaktadır; çünkü diğer disiplinlerden farklı olarak sosyal psikoloji olguyu hem toplumsal, hem grup hem de birey düzeyinde ele almaya yönelmektedir. Dolayısıyla, etkili bir sosyal psikolojik analiz bireylerin komplo teorilerine inanma eğilimlerinin birey, grup ve toplumla ilgili hangi faktörlerin tesiri altında olduğunun belirlenmesinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu tez çalışmasında, böylesi bir derinliği sağlama hedefi güden iki büyük teorik perspektiften eş zamanlı olarak yararlanılarak bireylerin komplo teorilerine duydukları inancın düzeyinin sosyal psikolojik bir çerçevede incelenmesi ana amaç olarak belirlenmiştir. Mevcut çalışma 'komplo teorilerine inanç' konusunun bugüne kadar genellikle Batı ülkelerinde yapılmış araştırmalarda ele alınmış olması olgunun evrenselliğini anlamada bir sınırlılık yaratacağı kabulünden hareket etmiştir. Doğrudan İran toplumuna odaklanılan bu araştırma vasıtasıyla, Batılı literatürde komplo teorilerine duyulan yüksek düzeyde inanç üzerinden ayrıştırılan 'Orta Doğu

Toplumları'na ilişkin daha kapsamlı (ve daha nesnel) bilgiler edinilmesi de hedeflenmiştir.

Farklı gruplara aidiyet hisseden bireyler arasında duygu, düşünce ve davranışlar da kendilerini ait gördükleri toplumsal yapıdaki statülerine göre farklık gösterir. Kendini baskın statüde olan bir gruba ait hisseden kişiler kendilerini olumlu değerlendirir ve bu durumunun devam etmesi için uğraşır. Ancak kendini düşük statülü bir gruba ait hisseden kişiler ise kendilerini baskın statüdeki grupla karşılaştırdığında olumsuz düşüncelere kapılır. Dolayısıyla gruptaki üyeler böyle olumsuz duygu ve düşüncelerden korunmak ve kendilerini olumlu değerlendirmek amacıyla çeşitli bilişsel ve davranışsal tepkilerde bulunur. John (2001: 92), SKK'nın düşük statülü gruplarda dış grup tarafgirlik olgusuna yönelik acıkmalarını üçe ayırmıştır. Bunlar; ulusal kimlikle özdeşleşme düzeyi, dış grupla ilgili ve ilgisiz boyutlarda karşılaştırma yapma ve statü farklılıklarına yönelik meşruluk ve kalıcılık algıları şeklindedir. SKK'nın, bireylerin dünyayı çeşitli iç ve dış gruplara ayırma eğiliminde olduklarını ve ayrıca benlik kavramının kısmen herhangi bir sosyal gruba üyelikten kaynaklandığını ileri sürer (Tajfel ve Turner, 1986). Sosyal psikoloji nazarından, gruplar arası ilişkilerin psikolojik dinamikleri üyelerin ulusal kimlikle özdeşleşme sergilemelerine katkıda bulunabilir (Zhai ve ark. 2022).

İnsanlar, grup kimliğine dayalı olarak kendilerini başkalarından ayırma eğilimindedir. 'Biz' ve 'Onlar' arasındaki sosyal sınıflandırma, iç grup ve dış grup üyelerine yönelik bireysel tutumları etkileyebilir (Hogg, 2014). Bilindiği üzere, bireylerin bir ulusal kimlikle özdeşleşme eğilimi vardır (Tajfel ve Turner, 1986; Tajfel, 1974); dolayısıyla, ait oldukları gruplar hakkında daha olumlu değerlendirmeler yapma ve ait olduğu grupların yararları ile diğer grupların yararları arasındaki göreli farklılıkları pozitif olarak maksimize etme eğilimindedirler (Tajfel ve ark. 1971). Gruplar küçük çaplı, etnik, dini veya siyasi oluşumlardan büyük çaplı oluşumlara (ulus vbg.) kadar uzanabilir.

Bu araştırmanın temel amacı İranlı üniversite öğrencilerinin ulusal kimlikleriyle özdeşleşme düzeylerinin Avrupa kaynaklı komplo teorilerine inanma olasılıklarını ve

bunun da yine Avrupa'ya yönelik dış grup tarafgirliğiyle ilişkilerini incelemektir. Sosyal psikoloji alanın da gruplar arası ilişkileri ele alan çalışmalara da bakıldığında, dış gruplardan algılanan tehditler ulusal kimlikle özdeşleşmesine katkıda bulunur (örn., bkz.,Yida Zhai, 2022). Bu tez çalışması dış gruplardan (Avrupa) algılanan tehdidin, İranlı üniversite öğrencilerinin 2019 koronavirüs salgınına (COVID-19) ve siyasal-toplumsal 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi bağlantılı komplo teorilerine verdiği tepkilere odaklanmıştır. Ayrıca, bu araştırma Avrupa'ya göç etme isteğini bir dış grup tarafgirliği yansıması olarak ele alarak komplo teorilerine inanma eğilimlerini daha derinlemesine incelemiştir. Literatürde komplo teorilerine inanma yatkınlığının dış grup tarafgirliğiyle bağlantısına yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır.

Bu tez çalışmasının bir diğer özgün yanı da İranlı üniversite öğrencilerinin Avrupa ülkelerine yönelik sosyal temsillerinin bir 'karma desen' yaklaşımıyla incelenmesi olmuştur. Böylelikle, çalışma hem literatürdeki bir boşluğu doldurmaya hem de Ortadoğu'daki gençlerin Avrupa'ya bakışlarını betimlemeye yönelik bir girişim olmuştur. Bölge ülkelerinde sıklıkla rastlanılan ve 'beyin göçü' olarak adlandırılan olgunun ardındaki sosyal psikolojik dinamiklerin netleştirilmesine de katkıda bulunulması çalışmanın toplumsal fayda hedefleri arasında yer almıştır.

İlk olarak, SKK çerçevesinden yapılan sınamalar sonucunda İranlı üniversite öğrencilerinin İran ulusal kimliğiyle özdeşleşmeleri ve dış grup tarafgirliği arasında bir bağlantı bulunmuştur. Analiz sonuçları, İran ulusal kimliğiyle özdeşleşme düzeyi arttıkça İranlı üniversite öğrencilerinin dış grup tarafgirliği düzeyinde azalma; İran ulusal kimliğiyle özdeşleşme düzeyi azaldıkça öğrencilerin dış grup tarafgirliği düzeyinde artma gözlemlenmektedir. Elde edilen bu bulgular, İran ulusal kimliğiyle özdeşleşme arttıkça öz kültürünü koruma ve sürdürme talebinin de artacağını, İran ulusal kimliğiyle özdeşleşme azaldıkça da öz kültüründen uzak ve kopma eğiliminde olacağını düşündürmesi nedeniyle akla yatkın olacak bir niteliktedir. Literatürdeki araştırmalar da bu bulguları doğrulamaktadır. Nitekim Yida Zhai (2022) tarafından Çinli gençlerle yapılan araştırmada da benzer sonuçlarla karşılaşılmıştır. Sosyal özdeşleşme kavramından yola çıkılarak Çin kültürüyle yüksek düzeyde özdeşleşmiş bireylerin COVID-19 ile ilgili ABD kaynaklı komplo teorilerine inanma olasılıklarının

daha yüksek olduğu; Çin ulusal kimliğiyle düşük düzeyde özdeşleşmiş bireylerin ise ABD kaynaklı komplo teorilere inanma olasılıklarının düşük düzeyde olduğu saptanmıştır. Yani Çin ulusal kimliğiyle yüksek düzeyde özdeşleşen katılımcılar öz kültür ve medeniyetlerini (iç grup) koruma ve sürdürme eğilimi gösterirken Çin ulusal kimliğiyle düşük düzeyde özdeşleşen katılımcılar ise aynı eğilimi sergilememektedir.

Mevcut çalışmanın bulguları İran ulusal kimliğiyle özdeşleşme arttıkça Avrupa kaynaklı komplo teorilerine inanma eğiliminin yükseldiğine; özdeşleşme azaldıkça Avrupa kaynaklı komplo teorilerine inanma eğilimin de düştüğüne işaret etmektedir. Sonuçlara göre, İran ulusal kimliğiyle yüksek düzeyde özdeşleşmiş öğrencilerin kendi iç grubunu kayırma ve koruma talebinin de artacağını, İran ulusal kimliğiyle düşük düzeyde özdeşleşmiş öğrencilerin ise iç gruplarına yönelik kayırma sergilemeyeceğini düşündürmesi nedeniyle akla yatkın bir niteliktedir. Nitekim yıllar önce Bazargan, komplo teorisinin iki yönü olduğunu ileri sürmüş ve bu bağlamda 'Yabancı hayranlığı' ve 'Yabancı düşmanlığı' olmak üzere iki kavram ileri sürmüştü. Bazargan, yabancı hayranlığının ülke işlerinde kendini etkisiz ve sorumsuz görmek anlamına; yabancı düşmanlığının ise sorun ve eksiklikleri yabancılara atfetmek anlamına geldiğine inanmaktadır (Bazargan, 1985: 94). Literatürdeki araştırmalar da bu bulgularla benzerdir. Örneğin Uscinski ve Parent'ın (2014: 41-42) çalışmalarında görüldüğü üzere aşırı Cumhuriyetçiler, Demokrat kaynaklı komplo teorilerine ılımlı Cumhuriyetçilere kıyasla daha fazla inanmaktadır. Benzer sonuç aşırı Demokratların Cumhuriyetçi kaynaklı komplo teorilerine inanma olasılıkları için de geçerlidir. Bu sonuçlardan yola çıkılarak komplo teorilerine inanma olasılığının bireylerin kendi gruplarıyla ne düzeyde özdeşleştiklerinin bir sonucu olduğu söylenebilir.

Uscinski ve Parent (2014: 43-44), çalışmalarında insanların bağlı oldukları din, siyasi parti ve milliyetlerine karşı olumlu hissetmeye oldukça ihtiyaç duyduğunu ifade ederler. Aksi bir durumda bireylerin kendi gruplarını değersiz ve tehdit altında hissettiği veya öyle bir kanaate vardığında komplo teorilere inanma olasılıklarının artması kaçınılmaz olacaktır. Diğer yandan da Mashuri ve Zaduqisti (2014) tarafından yürütülen bir çalışmada Batı dünyası istihbaratının Endonezya'da terör eylemlerini desteklediğini ve körüklediğini ileri süren komplo teorilerine duyulan inançla Batılıların İslam âlemine

zulmettiğine dair inançların bağlantılı olduğu ortaya konulmuştur. Gruplar arası ilişkiler, gruplardaki bireysel tutum ve davranışları etkiler. Önceki çalışmalar, gruplar arası rekabetin veya anlaşmazlığın gruplar içindeki serbestliği düşürdüğünü (Reuben ve Tyran, 2010) ve grup içi işbirliğini artırdığını (Burton-Chellew ve ark. 2010) bulmuştur. Dolayısıyla komplo teorilerinin her zaman dış grup tarafından gelebileceğine inanmak, bireyin ait olduğu gruba haksız muamele edildiğini inandıran yaşantılarla çoğalır. Bu durum komplo teorileri incelenirken gruplar arası ilişkiler konusuna dikkat etmek gereğini kanıtlar. Bahsi geçen çalışmalara göre dünyanın farklı ülkelerinde ve çeşitli kişi ve sosyal gruplarda komplo teorilerine inanma eğilimine rastlanmaktadır; ancak bu olgu köktendinciler (Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman), aşırı milliyetçiler, sağcı muhafazakârlar, aşırı solcular, etnik ve ırksal azınlıklar ve siyasi komplocu politikacılarda daha çok gözlenmektedir.

Mevcut çalışma İranlı üniversite öğrencilerinin İran ulusal kimlikle özdeşleşmeleri arttıkça Avrupa'ya göç etme isteklerinin azaldığına; ancak İran ulusal kimlikle özdeşleşme düşük oldukça Avrupa'ya göç etme isteğinin de yükseldiğini göstermektedir. Sonuçlara göre, ulusal kimlikle düşük düzeyde özdeşleşme sergileyen İranlı üniversite öğrencilerinin Avrupa'ya göç etme istekleri fazladır. Nitekim Tajfel ve Turner (1979: 43) düşük statülü gruplar üyelerine tatmin edecek bir sosyal kimlik sunamadığında, üyelerin kendi gruplarından kopup, onları tatmin edici yüksek statülü bir dış gruba üye olmaya çalışacaklarını ileri sürmüştür. Diğer yandan bir dizi araştırmalara da bakıldığında, görüyoruz ki; ulusal kimlikle yüksek düzeyde özdeşleşenler sosyal rekabet stratejisini, düşük düzeyde özdeşleşme sergileyenler ise bireysel hareketlilik stratejisine yönelmektedir (Martiny ve ark., 2011: 51). Bu bulgulardan yola çıkarak, ulusal kimlikle düşük düzeyde özdeşleşme sergileyen İranlı üniversite öğrencilerinin Avrupa'ya göç etme isteklerinin yüksek olduğunu, dolayısıyla bireysel hareketlilik stratejisini benimsediklerini ve böylece kendilerini tatmin edecek bir yüksek statülü gruba üye olabilmek çabaladıklarını söyleyebiliriz. Aynı şekilde ulusal kimlikle yüksek düzeyde özdeşleşen İranlı üniversite öğrencilerinin ise sosyal rekabet stratejisine yönelerek, ait oldukları grubun değerlerini ve kültürünü korumaya ve savunmaya çalıştıklarını söylenebilir. Abalakina-Paap ve ark. (1999) New Mexico State üniversitesi lisans öğrencileriyle yaptıkları çalışmada benzer bulgular elde etmiş,

komplo teorilerine inanma eğilimlerinin yabancılaşma ve dezavantajlı olma duygularıyla ilişkili olduğunu saptamıştır.

İranlı üniversite öğrencilerinin komplo teorilerine inanma düzeyi demografik değişkenler açısından incelendiğinde bu eğilimin en çok zaman geçirilen yaşam yeri değişkenine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda en çok zaman geçirdikleri yer "İlçe" olanların komplo teorilerine inanma düzeylerinin "Büyükşehir" olanlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca, komplo teorilerine inanma düzeyinin Avrupa'da yaşayan tanıdık veya akrabası olma durumu değişkenine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Avrupa'da tanıdığı olmayanların komplo teorilerine inanma düzeylerinin, tanıdığı olanlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Komplo teorilerine inanma düzeyi hâkim olunan yabancı dil değişkenine göre de farklılıklaşmaktadır. Yapılan analiz sonucunda, hiçbir dile hâkim olmayanların komplo teorilerine inanma düzeylerinin, İngilizce diline hâkim olanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Son olarak, komplo teorilerine inanma düzeyinin, Avrupa'ya seyahat etme durumu değişkenine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Avrupa'ya hiç seyahat etmemiş olanların komplo teorilerine inanma düzeylerinin seyahat etmiş olanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim bazı bilim adamları komplo teorilerine inananların demografik ve konumsal özelliklerini sorgulamaya başlayarak bir dizi araştırmaya yönelmişlerdir. Freeman ve Bental (2017) tarafından yapılan bir araştırmada bu değişkenlerle ilgili oldukça kapsamlı bulgular elde edilmiştir. Bu araştırmada komploya inananların düşük eğitimli, düşük gelirli, işsiz, erkek, bekâr, azınlık, bir etnik gruba bağlı ve daha düşük düzeyde sosyal ağlara sahip kişiler olduğunu saptanmıştır. Bulgulardan da gördüğümüz gibi daha düşük sosyal ağlara sahip olmak, insanlarda komplo teorilerine inanma olasılıklarını etkilemektedir. Nitekim yaptığımız araştırmada da benzer bulgular elde edilmiştir; Avrupa'da tanıdığı veya akrabası olanların olmayan katılımcılara kıyasla daha düşük düzeyde komplo eğilimi göstermektedir. Ayrıca hayatının çok bölümünü "Büyükşehir" de geçiren katılımcılar, hayatını büyük bölümünü "İlçe" de geçiren katılımcılara kıyasla daha düşük düzeyde komplo eğilimi sergilemektedir. Diğer ilginç bulgular ise yapılan analiz sonucunda, hiçbir dile hâkim olmayanların komplo teorilerine inanma eğilimlerinin İngilizce diline hâkim olanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek

olduğu ve komplo teorilerine inanma düzeyinin, Avrupa'ya seyahat etme durumu değişkenine göre farklılık gösterdiğidir. Dolayısıyla komplolara inanma eğilimlerinin sözü geçen demografik değişkenler açısından incelenmiş olması da araştırmanın katkıları arasında sayılabilir. Bu bulguları şöyle yorumlamak da mümkün görünmektedir: Katılımcıların İngilizce dil bilgisi olması veya Avrupa'ya seyahat etmesi, dolaylı da olsa Avrupa hakkında ne düzeyde bilgiye sahip olduklarıyla da ilişkilidir. Dolayısıyla daha kapsamlı ve tarafsız bilgilere sahip olmanın komplo teorilere inanma eğilimi üzerinde etkili olacağını söyleyebiliriz.

Araştırmada ele alınan iki komplo teorisinden ilkine, yani COVID-19 pandemisiyle bağlantılı olan komplo teorisine inanma eğilimlerini yordayan değişkenlerin neler olduğunun saptanması maksadıyla gerçekleştirilen regresyon analizinin sonuçları ana demografik değişkenlerden en uzun süre yaşanan yer, avrupa'ya seyahat etmiş olunması ve yabancı dil bilme değişkenlerinin düşük düzeyde de olsa bir yordama kapasitesi bulunduğuna işaret etmektedir. Öte yandan, sosyal psikolojik değişkenler arasında en güçlü yordayıcılar ise Avrupa'ya göç etme isteği ve ulusal kimlikle özdeşleşme düzeyi değişkenleridir. Dış grup tarafgirliği ve sosyal temsil olumluluk ortalaması değişkenlerinin yordayıcılık güçleri ise düşük ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Yine de, COVID-19 ile ilgili bu komplo teorisine inanma eğiliminin dış grup tarafgirliği tarafından marjinal düzeyde de olsa yordanabileceği dikkat çekmektedir: Dış grup tarafgirliği arttıkça pandemi konusundaki bu komplo teorisine inanma eğilimi azalmaktadır. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi ile bağlantılı komplo teorisine inanma eğilimini yordayan değişkenlerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizinin sonuçları incelendiğinde, COVID-19 pandemisiyle bağlantılı komplo teorisine inanma eğilimlerine ilişkin analizin sonuçlarına önemli ölçüde benzer bir sonuçlar dizisiyle karşılaşılmaktadır. En önemli fark olarak yukarıdaki analizde marjinal düzeyde de olsa bir yordayıcılığı olduğu gözlenen dış grup tarafgirliği değişkeninin bu analizde hiçbir gücünün olmamasıdır. Böylece, dış grup tarafgirliğinin komplo teorisinin türüne göre bir önem taşıyabileceği sonucuna ulaşılabilir. İranlı üniversite öğrencilerinin sağlık konusundaki bir komploya inanma eğilimleri, toplumsal hayata müdahale kapsamında yorumlanabilecek olan bir sözleşmenin komplo ürünü olabileceğine duydukları inançtan daha yüksektir. Bu analizde de sosyal psikolojik

değişken grubunun demografik değişken grubuna kıyasla çok daha yüksek düzeyde bir varyans açıkladığı görülmektedir. Nitekim ilginizi diğer bir önemli konuyu, verilerin toplama zamanına çekmek isterim: O dönem başörtü meselesinden dolayı İran'da protestolar ve yanı sıra ekonomik krizler hâkimdi. Elbette ki ülkede bu gibi kaos ve kargaşalı ortamlar insanları uç noktalara itmede de etkili olacaktır. Dolayısıyla araştırmada katılımcıların birçok zaman uç noktalara yönelik eğilimlerinin altında, dönemin şartları olduğunu hatırlatmak isterdim. Ayrıca diğer araştırmalarda benzer bulguları ileri sürmektedir. Örneğin Marchleweska ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan çalışmada mülteciler hakkındaki komplo teorilerine inanmayı, belirsiz durumlar için açıklamalar sağlayarak karmaşık mesele ve sorunlara basit yanıtlar sunduğunu ortaya koymuştur. Nitekim önceki araştırmaları da incelediğinde; İnsanoğlunun en önemli ihtiyaçlarından biri var olma isteğidir ve bu ihtiyacını giderebilmesi için komplo teorilerine yönelmesi en büyük içsel sığınak kabul edildiğini görmekteyiz. Douglas ve arkadaşlarına (2017) göre insanların varoluşsal ihtiyaçları tehdit edildiğinde insan, bu ihtiyaçları karşılamak için komplo teorilerine yönelebilir. Bu açıklamaları destekleyici bir dizi araştırmada komplo inançlarının güçsüzlük (Pratt, 2003; Abalakina-Paap ve ark., 1999), kaygı (Grzesiak-Feldman, 2013) ve varoluşsal kaygı (Newheiser ve ark., 2011) ile ilişkili olduğu ileri sürülmüştür. Dolayısıyla, komplo teorilerine inanç sosyopolitik durum ile de ilişkilidir. Nitekim istikrarsız bir sosyopolitik ortamda komplo inançlarının düzeyi daha yüksektir (Uscinski ve Parent, 2014; ayrıca bkz. Van Prooijen ve Acker, 2015). Bunun yanı sıra komplo inançlarının ekonomik durum ile ilişkili olduğu saptanmıştır; yani ekonomik krizlerde katılımcıların komplo teorilerine inanma eğilimleri ekonomik istikrarın sağlandığı dönemlere kıyasla daha yüksektir (Parsons ve ark., 1999). İnsanların deneysel bir ortamda kontrol duyguları güçlendirildiğinde komplo inançlarında azalma görülmektedir (Van Prooijen ve Acker, 2015).

STK çerçevesinden yapılan sınamalar doğrultusunda, İranlı üniversite öğrencilerinin Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin olumluluk düzeylerini incelemek üzere yapılan analizlerin sonuçlarına göre, öğrencilerinin İran ulusal kimliğiyle yüksek düzeyde özdeşleştikçe Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin olumluluk düzeyleri azalmaktadır; ayrıca öğrencilerin İran ulusal kimliğiyle düşük düzeyde özdeşleştiğinde Avrupa'ya yönelik sosyal temsil olumluluk düzeyleri artmaktadır. Diğer yandan öğrencilerin dış

grup tarafgirlik düzeyleri yükseldikçe Avrupa'ya yönelik sosyal temsil olumluluk düzeyinin yükseldiğini; ancak düşük düzeyde dış grup tarafgirliği sergileyenlerde ise Avrupa'ya yönelik sosyal temsil olumluluk düzeyinin azaldığını görmekteyiz. Diğer yandan buna benzer bulguları da başka araştırmalarda görmek mümkündür. Nitekim Sandal (2007), Türkiye de yürüttüğü araştırmada, muhafazakâr kesimin Avrupa Birliği'ne yönelik olumsuz temsil içeriklerine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Öte yandan, mevcut tez çalışmasında İranlı üniversite öğrencilerinin Avrupa'ya yönelik sosyal temsil olumluluk düzeyleri göç etme ve komplo teorilerine inanma eğiliminden etkilenmemiştir ve aralarında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Dolayısıyla sosyal temsil olumluluk düzeylerinin sadece ulusal kimlikle özdeşleşme ve dış grup tarafgirliğiyle ilişkili farklılıklar gösterdiğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak toplumda var olan kalıp yargıların ve önyargıların, sosyal temsillerle ilişkili olduğu saptanmıştır. Bu bulgular sosyal temsillerin hafıza ve yargılama işlemlerinde belirleyici bir role sahip olduğu yönündeki savları destekleyici niteliktedir (Echebarría, 1995).

Sosyal temsiller ile ilgili üç analiz gerçekleştirilmiştir; Prototip, çeşitlilik ve nadirlik analizleri. Araştırmanın en önemli yanlarından biri de Avrupa'ya yönelik sosyal temsilleri kavramaktı. Dolayısıyla bu amaçla Prototip analizinde, temsil objesine yönelik kullanılan kelimelerin sıklığı ile önem sırası arasındaki etkileşim dikkate alınarak, temsil içeriklerinin yapısını elde edilmiştir. Analizlerden elde edilen sonuçlarla görece Avrupa'ya ilişkin "Dezavantajlı Avrupa/Olumsuz" ve "Avantajlı Avrupa/Olumlu" boyutları üretildiğini söyleyebiliriz. Başka bir deyişle Avrupa ülkeleri bir yandan İran'ın ulusal egemenliğine, dini ve kültürel aidiyetlerine yönelik bir tehdit olarak görülürken diğer yandan da Avrupa tehdit olarak değil de belki gelişmek için bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

Yapılan prototip analizlerinin sonuçlarına göre yüksek düzey dış grup tarafgirliği olan gruptaki katılımcılarına ait temsilin merkezinde öğelerin sırasıyla 'özgürlük', 'huzur', 'gelişmişlik', 'bilim', 'güçlü ekonomi', 'kültür', 'başörtü serbestliği', 'doğa' ve 'ifade özgürlüğü' yer aldığı görülmüştür. Öte yandan, bu grubun sosyal temsilinin birinci çevresel alanında ise sırasıyla 'refah', 'ambargo', 'eğlence' 'barış', 'cinsel serbestlik' ve 'teknoloji' yer almaktadır (bkz., Şekil 6). Bir önceki bölümlerde de söylediğimiz gibi

yüksek düzey dış grup tarafgirliği, düşük düzey ulusal kimlikle özdeşleşme, düşük düzey komplo teorilerine inanma eğilimi ve yüksek düzey göç etme isteği ve aynı şekilde düşük düzey dış grup tarafgirliği, yüksek düzey ulusal kimlikle özdeşleşme, yüksek düzey komplo teorilerine inanma eğilimi ve düşük düzey göç etme isteği değişkenlerinin sosyal temsil içerikleri benzer olduğundan dolayı araştırmada sadece biri sunulmuştur. Düşük düzey dış grup tarafgirliğine sahip gruptaki katılımcılarının prototip analiz sonuçlarına göre, temsilin merkezinde sırasıyla 'İran'a müdahale', 'ahlaki yozlaşma', 'soykırım', 'düşman', 'komplo', 'eşcinsellik' ve 'doğa' öğeleri yer almaktadır. Temsilin birinci çevresel alanında ise sırasıyla 'sömürgecilik', 'ambargo', 'kurnazlık' ve 'fuhuş' gibi olumsuz öğeler yer almaktadır (bkz. Şekil 5). Elde edilen bulguları incelersek göreceğiz ki düşük dış grup tarafgirliği sergileyen İranlı öğrencilerinin Avrupa'ya yönelik sosyal temsillerinin merkezi çekirdeğinde görece olumsuz sosyal temsil içerikleri yer almaktadır. Ayrıca yüksek dış grup tarafgirliği sergileyen İranlı öğrencilerinin sosyal temsillerinin merkezi çekirdeğinde Avrupa'ya yönelik görece olumlu sosyal temsil içeriklerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Sosyal temsillere bir tür bilişsel işleyişin sonucu olarak bakıldığında bireysel tutum ve davranışların üzerinde herhangi bir etkilerinin olup olmadığı detaylıca düşünülmelidir. Sosyal temsiller "eylemi yönlendirme" işlevine sahip olduğundan iletişim ve bir dizi sosyal eylemde yer alan süreçlere katkıda bulunmaktadır (Moscovici, 1961; akt., Guimelli, 1993: 86-87).

Bir dizi araştırmalar da insanların düşünce tarzlarının merkezi öğelerin içerikleriyle uyumlu olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim deneysel bir çalışmanın katılımcılarının sosyal temsilin merkezî ögeleriyle uyumlu olan daha fazla ögeyi hatırladığı ve merkezî temsiller ile uyumlu düşünce tarzlarını daha fazla sergilediği saptanmıştır (Echebarría ve Paez, 1989; akt., Guimelli, 1993: 87). Dolayısıyla mevcut araştırmanın bulguları literatürü doğrulamaktadır. Merkezi çekirdek, en sık yazılan ve katılımcılar tarafından çok önemli görülen özellikler yer almaktadır. Dolayısıyla olumsuz içeriklere (örn., İran'a müdahale, ahlaki yozlaşma, soykırım, düşman, komplo, eşcinsellik) öğrenciler tarafından önem verilmiş ise, o zaman dış gruba yönelik olumsuz duygu ve düşüncelerinden dolayı öğrencilerde ulusal kimlikle özdeşleşme yüksek düzeyde olması akla yatkın niteliktedir. Bunun tersi de geçerlidir; öğrenciler Avrupa'ya yönelik olumlu

sosyal temsil içeriklerine (örn., özgürlük, huzur, gelişmişlik, bilim, güçlü ekonomi, kültür, başörtü serbestliği, doğa) sahip iseler, o zaman dış gruba yönelik olumlu duygu ve düşüncelerinden dolayı ulusal kimlikle özdeşleşmesinin düşük düzeyde olması akla yatkın görünmektedir.

Ayrıca şunu da hatırlatmak gerekir ki araştırmanın verileri İran'da zorunlu başörtü yasasına karşı protestoların başlanması sürecinde toplanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bu sosyal ve siyasal etkenlerin de sosyal temsil içerikleri üzerinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim düşük düzey dış grup tarafgirliği/yüksek düzey ulusal kimlikle özdeşleşme sergileyen İranlı üniversite öğrencilerin sosyal temsil merkezi çekirdeğinde 'İran'a müdahale', 'komplo' ve 'ahlaki yozlaşma' gibi öğeler, İran ulusal kimliğiyle yüksek düzeyde özdeşleşmiş kişilerin dönemin olaylarına yönelik duygu ve düşüncelerinin bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde de yüksek düzey dış grup tarafgirliği/düşük düzey ulusal kimlikle özdeşleşme sergileyen İranlı üniversite öğrencilerin sosyal temsil merkezi çekirdeğinde 'başörtü serbestliği', 'ifade özgürlüğü' ve 'özgürlük' gibi öğeler, İran ulusal kimliğiyle düşük düzeyde özdeşleşmiş kişilerin, dönemin olaylarına yönelik duygu ve düşüncelerinin bir yansıması olarak görülebilir.

Son olarak yapılan Nadirlik ve Çeşitlilik analizlerin sonuçlarına göre sosyal temsillerin içerikleri her ne kadar yapılandırılmış olsalar da yine de düşük düzey ulusal kimlikle özdeşleşme, yüksek düzey dış grup tarafgirliği ve düşük düzey komplolara inanma eğilimi sergileyen öğrencilerin temsil içeriklerinde çeşitlilik indeksleri daha yüksektir (bkz., tablo 20). Başka bir deyişle katılımcılar tarafından Avrupa'ya yönelik kullanılan temsillerinde düşük düzey ulusal kimlikle özdeşleşme sergileyenlerin yüksek düzeyde ulusal kimlikle özdeşleşme sergileyenlere kıyasla daha fazla çeşitlilik mevcuttur.

Bu araştırma iki farklı kuramsal perspektifin çeşitli metodolojik yaklaşımlarla birlikte incelenmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca bu araştırma bir ilk olarak İranlı öğrencilerin Avrupa'ya yönelik bakış açılarını ve deneyimlerini öğrenmek adına önemli bir katkı sunmaktadır. Ancak çalışma bazı sınırlılıklara da sahiptir. Sınırlılıkların başta geleninin verilerin toplanma dönemi olduğunu varsayabiliriz; çünkü söz onuşu dönem İran'da zorunlu başörtü yasasından dolayı protestoların baş verdiği dönemdi. Dolayısıyla

toplumda özellikle de üniversitelerde ciddi kutuplaşmalar yaşanmaktaydı. Nitekim bu kutuplaşmaların çalışmanın sonuçlarını da etkilediğini görmekteyiz. Buna bağlı olarak bulgular katılımcıların ölçüm araçlarında sürekli uç noktalara kayma eğilimi gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Bu durumda özellikle yüksek korelasyon değerlerinde kendini göstermiştir.

Homojen gruplarla çalışmanın avantajları olduğu bilinmektedir (Krueger ve Casey, 2015). Ancak farklı yaş, eğitim düzeyi ve farklı sosyo-politik bağlamlarda bu çalışmanın yenilenmesinin daha kapsayıcı bilgiye erişim açısından önemli olduğu söylenebilir. Hatta bu araştırmada izlenen yöntem bağlama özgü Batı ve Çin sosyal temsillerini kıyaslamalı olarak açığa çıkarmak için de tekrarlanabilir. Örneğin İran'la Çin arasındaki 25 Yıllık Kalkınma ve İşbirliği Sözleşmesi ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi ile bağlantılı komplo teorileri bağlamında, Batı ve Çin'e yönelik temsil içeriklerinin de farklılaşabileceği öngörülebilir. İran ulusal kimliğiyle yüksek düzeyde özdeşleşmiş katılımcıların İran'la Çin Arasındaki 25 Yıllık Kalkınma ve İşbirliği Sözleşmesi ile ilişkili komplo teorilere inanmayarak Çin'e yönelik olumlu sosyal temsiller ileri süreceği tahmin edilmektedir. Ancak İran ulusal kimliğiyle düşük düzeyde özdeşleşmiş katılımcıların bu konudaki komplo teorilerine daha fazla inanma eğilimi sergileyerek Çin'e yönelik olumsuz sosyal temsiller ortaya koyacaktırlar.

Diğer yandan da İran'da müsait ortam ve şartların sağlandığı dönemlerde bu araştırmanın İran'daki farklı etnik grupları arasında tekrarlanmasının hem bilimsel açıdan hem de İran'ın sosyopolitik yapısını anlamak açısından çok faydalı bilgiler sunacağını düşünüyorum. Nitekim böyle bir araştırma en az üç etnik grupla (İran Türkleri, İran Farsları ve İran Kürtleri) yapılır ise, İran Türklük kimliğiyle yüksek düzeyde özdeşleşen katılımcıların İran Farslarına ve İran Kürtlerine yönelik olumsuz temsillere sahip olacağı öngörülmektedir. Ayrıca İran Fars kimliğiyle yüksek düzeyde özdeşleşmiş katılımcıların da İran Türklerine yönelik olumsuz ancak İran Kürtlerine yönelik olumlu temsillere sahip olacağı düşünülmektedir. İran Kürt kimliğiyle yüksek düzeyde özdeşleşmiş katılımcıların ise İran Türklerine yönelik olumsuz temsillere sahipken İran Fars kimliğine olumlu temsillere sahip olacağı tahmin edilmektedir.

Araştırma grubu katılımcılarının sadece Tebriz'de bulunan; Daneshgah-e Doleti-ye Tabriz/ Tebriz Devlet Üniversitesi, Daneshgah-e Azad-e Eslami-ye Tabriz/Tebriz İslami Özel Üniversitesi ve Daneshgah-e Payam-nur-e Tabriz/ Tebriz Payamnur Üniversitesi'nde eğitim almakta olan öğrencilerden oluşmaktadır. Üniversitelerdeki baskın değerlerin, üniversitelerin bulunduğu sosyokültürel koşulların öğrencilerin Avrupa'ya yönelik görüşlerini etkileyebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla, ileride İran'ın farklı şehirlerinde bulunan üniversitelerin öğrencilerini de kapsayacak araştırmaların yapılmasının daha ayrıntılı ve genellenebilirliği yüksek bilgiler elde etmek açısından gerekli olduğunu düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T. ve Gregory, W. L. (1999). Beliefs in conspiracies. *Political Psychology, 20*(3), 637–647. https://doi.org/10.1111/0162-895X.00160

Abrahamian, E. (1990). *Fekr-e totehe chini dar farhang-e siyasi-ye İran (İran'ın siyasi kültüründe komplosu düşüncesi).* K. Firuzmand ve H. Shamsavari (Çev.).

Abrahamian, E. (1993). *Khomeinism: essays on the Islamic Republic*. Univ of California Press.

Abric, J. A. (1993). Central system, peripheral system: The functions and roles in the dynamics of social representations. *Papers on Social Representations, 2*(2), 75- 78.

Abric, J. C. (1996). Specific processes of social representations. *Papers on Social Representations, 5*(1), 77-80.

Aktaş, V., Cirhinlioğlu, F. ve Özkan, B. Ö. (2004). Türk örnekleminde avukat olan ile olmayanların adalete ve Türkiye'deki hukuk sistemine ilişkin sosyal temsilleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 21*(1), 61-80.

Alparslan, K. ve Kusdil, M. E. (2020). Kürt üniversite öğrencilerinin kimlik yönetim stratejileri ve dış-grup tarafgirliğinin kimlikle ilgili eylem ve hedeflerle ilişkileri: Açık ve örtük ölçümlerle bir inceleme. *Türk Psikoloji Dergisi, 35*, 80-104.

Arkonaç, S. (2019). *Sosyal psikolojiye giriş 2*. İstanbul Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.

Asadollah-e Alam, A. (1993). *Yaddashtha-ye Alam (Alam notları)*. Ketabsara Yayınları.

Ashraf, A. (1997). *The appeal of conspiracy theories to Persians.* Markus Wiener Publications.

Ashraf, A. (2000). The appeal of conspiracy. *Princeton Papers: Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies, 8*, 57.

Aytaç, M. ve Öngen, B. (2012). Doğrulayıcı faktör analizi ile yeni çevresel paradigma ölçeğinin yapı geçerliliğinin incelenmesi. *İstatistikçiler Dergisi, 5*, 14-22.

Barret, P. (2007). Structural equation modelling: Adjudging model fit. *Personality and Individual Differences, 42*, 815-824.

Bayram, N. (2004). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi*. Ezgi Kitabevi.

Bazargan, M. (1985). *Baznomayi-e arzeshha (Değerlerin temsili).* Narragi Yayınları.

Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1967). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge.* Anchor Books.

Bogart, L. M. ve Bird, S. T. (2003). Exploring the relationship of conspiracy beliefs about HIV/AIDS to sexual behaviors and attitudes among African-American adults. *Journal of the National Medical Association, 95*(11), 1057–1065. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2594665/

Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N. ve Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy mentality questionnaire. *Frontiers in Psychology, 4*(225). https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225

Butler, L. D., Koopman, C. ve Zimbardo, P. G. (1995). The psychological impact of viewing the film JFK: Emotions, beliefs and political behavioral intentions. *Political Psychology, 16*(2), 237–257. https://doi.org/10.2307/3791831

Byrne, B. M. (2012). *Structural equation modeling with mplus: Basic concepts, applications and programming*. Routledge Taylor And Francis Group.

Caillaud, S. (2016). Social representations theory: A dialogical approach to the ecological crisis. *Papers on Social Representations, 25*(1), 6-1.

Cichocka, A., Marchlewska, M. ve Golec de Zavala, A. (2016). Does self-love or self-hate predict conspiracy beliefs? Narcissism, self-esteem, and the endorsement of conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science, 7*(2), 157–166. https://doi.org/10.1177/1948550615616170

Cinirella, M. (1996). A social psychological perspective on european integration. G. M. Breakwell ve E. Lyons (Ed.), *Changing European identities: Social psychological analyses of social change* içinde (s. 381-402). Oxford.

Cirhinlioğlu, F., Aktaş, V. ve Öner, Ö. B. (2006). Sosyal temsil kuramına genel bir bakış. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 30*(2), 163-174.

Clark, K. B. ve Mamie, P. (1947). Racial identification and preference in Negro children. E. E. Maccoby, T. M. Newcomb ve E. L. Hartley (Ed.), *Readings in social psychology* içinde (s. 602–611). Rinehart & Winston.

Clarke, S. (2002). Conspiracy theories and conspiracy theorizing. *Philosophy of the Social Sciences, 32*(2), 131-150.

Cloudflare, J. (1983). *Salekan Zolomat, Kavosh dar Sarcheshmeh-haye Bateni-ye Nazism (Karanlığı arayanlar, Nazizmin iç kökenlerini keşfedilişi*. H. Saadati (Çev.). Safi Ali Shah Yayınları.

Cohen, L. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Academic Press.

Craft, S., Ashley, S. ve Maksl, A. (2017). News media literacy and conspiracy theory endorsement. *Communication and the Public, 2*(4), 388–401. https://doi.org/10.1177/2057047317725539

Darwin, H., Neave, N. ve Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences*, *50*(8), 1289-1293.

Davis, J., Wetherell, G. ve Henry, P. J. (2018). Social devaluation of African Americans and race-related conspiracy theories. *European Journal of Social Psychology, 48*(7), 999–1010. https://doi.org/10.1002/ejsp.2531

De Rosa, A. S. (1996). Reality changes faster than research: National and supranational identity of the European community in the context of changes in international relations. G. M. Breakwell ve E. Lyons (Ed.), *Changing European identities: Social psychological analyses of social change* içinde (s. 381-402). Betterworth-Heinemann.

Dolunay, M. (2009). *Türkçe sözlük.* Morpa Kültür Yayınları.

Douglas, K. M., Sutton, R. M. ve Cichocka, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological Science, 26*(6), 538–542. https://doi.org/10.1177/0963721417718261

Douglas, K. M., Sutton, R. M., Callan, M. J., Dawtry, R. J. ve Harvey, A. J. (2016). Someone is pulling the strings: Hypersensitive agency detection and belief in conspiracy theories. *Thinking & Reasoning, 22*(1), 57–77. https://doi.org/10.1080/13546783.2015.1051586

Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S. ve Deravi, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Political Psychology*, *40*(s1), 3-35.

Drinkwater, K., Dagnall, N. ve Parker, A. (2012). Reality testing, conspiracy theories, and paranormal beliefs. *Journal of Parapsychology, 76*(1), 57–77.

Echebarría, E. A. (1995). Social representations, judgments and memory: A comment on the paper by R. Michit. *Papers on Social Representations, 4*, 199-203.

Ellemers, N. (1993). The influence of socio-structural variables on identity management strategies. W. Stroebe ve M. Hewstone (Ed.), *European review of social psychology* içinde (s. 27-57). Wiley.

Ellemers, N. ve Rijswijk, W. V. (1997). Identity needs versus social opportunities: The use of group-level and individual-level identity management strategies. *Social Psychology Quarterly, 60*(1), 52-65.

Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K. ve Sanisoğlu, S. Y. (2013). Doğrulayıcı faktör analizi ve uyum indeksleri. *Journal of Medical Sciences*, 210-223.

Esipova, I., Ray, J. ve Pugliese, A. (2017). Number of potential migrants worldwide tops 700 million. *Gallup.* Retrieved from https://news. gallup. com/poll/211883/number - potential - migrants - worldwide - tops - 700 - million. Aspx

Franks, B., Bangerter, A. ve Bauer, M. W. (2013). Conspiracy theories as quasi-religious mentality: An integrated account from cognitive science, social representations

theory and frame theory. *Frontiers in Psychology, 4*(424). https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00424

Freeman, D. ve Bentall, R. P. (2017). The concomitants of conspiracy concerns. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 52*(5), 595–604. https://doi.org/10.1007/s00127-017-1354-4

Fuller, G. (1994). *Gebleh-e Alam (Cihanın kıblegahı).* (A. Mokhber, Çev.). Markaz Yayınları.

Galli, I. ve Fasanelli, R. (1994). The social representation of poverty: A Naples pilot study. *Papers on Social Representations, 3*(2), 122-129.

Garaudy, R. (1984). *Majera-ye Esrail, Sahyonism-e Siyasi (İsrailin hikayesi, siyasal Siyonizm).* (M. Mokhtari, Çev.). Astan Gods Razavi.

George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference, 10/E*. Pearson Education.

Gergen, J. K. (2012). The social dimension of social psychology: A historical analysis. *Handbook of the history of social psyhcology* içinde ((1. Baskı, s.137-158). Psychology Press.

Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology, 15*(4), 731-742.

Grzesiak-Feldman, M. (2013). The effect of high-anxiety situations on conspiracy thinking. *Current Psychology*, *32*(1), 100– 118. https://doi.org/10.1007/s12144-013-9165-6

Guimelli, C. (1993). Concerning the structure of social representations. *Papers on Social Representations, 2*(2), 85-92.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar.

Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. Wiley.

Hewstone, M. (1990). *Causal attribution: From cognitive processes to collective beliefs.* Oxford.

Hilton, J. H., Erb, H., Dermot, M. ve Molian, D. J. (1996). Social representations of history and attitudes to European unification in Britain, France and Germany. G.M. Breakwell ve E. Lyons (Ed.), *Changing European identities: Social psychological analyses of social change* içinde (s. 381-402). Betterworth-Heinemann.

Hodapp, C. ve Kannon, V. A. (2020*). Komplo teorileri ve gizli cemiyetler* (C. Yücel, Çev.). Nobel Yaşam Yayınları.

Hofstadter, R. (1996). *The paranoid style in american politics and other essays*. Cambridge.

Hogg, M. A. ve Abrams, D. (1988). *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes.* Taylor & Frances.

Hogg, R., Nkala, B., Dietrich, J., Collins, A., Closson, K., Cui, Z. ve Kaida, A. (2017). Conspiracy beliefs and knowledge about HIV origins among adolescents in Soweto, South Africa. *Plos One, 12*(2), e0165087. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0165087

Hopkins, N. ve Reicher, S. (1996). The construction of social categories and processes of social change: Arguing about national identities. G.M. Breakwell ve E. Lyons (Ed.), *Changing European identities: Social psychological analyses of social change* içinde (s. 69-93). Betterworth-Heinemann.

Imhoff, R. ve Bruder, M. (2014). Speaking (un-) truth to power: Conspiracy mentality as a generalised political attitude. *European Journal of Personality*, *28*(1), 25-43.

Imhoff, R. ve Lamberty, P. K. (2017). Too special to be duped: Need for uniqueness motivates conspiracy beliefs. *European Journal of Social Psychology, 47*(6), 724–734. https://doi.org/10.1002/ejsp.2265

Jolley, D. ve Douglas, K. M. (2014). The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases the intention to engage in politics and to reduce one's carbon footprint. *British Journal of Psychology*, *105*(1), 35-56.

Kofta, M. ve Sedek, G. (2005). Conspiracy stereotypes of Jews during systemic transformation in Poland. *International Journal of Sociology*, *35*(1), 40−64.

Kuşdil, M. E. (2007). Tarihsel çözümlemelerde sosyal psikolojik kuramların yeri: Celali ayaklanmaları örneği. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi, 6*(21), 36-63.

Lantian, A., Muller, D., Nurra, C. ve Douglas, K. M. (2017). "I know things they don't know!" The role of need for uniqueness in belief in conspiracy theories. *Social Psychology*, *48*(3), 160–173. https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000306

Leech, N. L., Barrett, K. C. ve Morgan, G. A. (2015). *IBM SPSS for intermediate statistics: Use and interpretation* (5. Baskı.). Routledge, Taylor & Francis Group.

Leman, P. J. ve Cinnirella, M. (2013). Beliefs in conspiracy theories and the need for cognitive closure. *Frontiers in Psychology*, *4*(378). https://doi.org/10.3389/ fpsyg.2013.00378

Malekzadeh, M. (1984). *Tarikh-e Mashrutiyyet-e İran (İranın meşrutiyyet tarihi).* Elmi Yayınları.

Mancosu, M., Vassallo, S. ve Vezzoni, C. (2017). Believing in conspiracy theories: Evidence from an exploratory analysis of Italian survey data. *South European Society and Politics, 22*(2), 327–344. https://doi.org/10.1080/13608746.2017.1 359894

Marchlewska, M., Cichocka, A. ve Kossowska, M. (2018). Addicted to answers: Need for cognitive closure and the endorsement of conspiracy beliefs. *European Journal of Social Psychology, 48*, 109–117. https://doi.org/10.1002/ejsp.2308

Markov, I. (2000). Amédée or how to get rid of it: Social representations from a dialogical perspective. *Culture & Psychology, 6*(4), 419-460.

Mashuri, A. ve Zaduqisti, E. (2014). We believe in your conspiracy if we distrust you: The role of intergroup distrust in structuring the effect of Islamic identification, competitive victimhood and group incompatibility on belief in a conspiracy theory. *Journal of Tropical Psychology*, *4*(11), 1–14. https://doi.org/10.1017/jtp.2014.11

Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review, 3*(19), 431-466.

Mikušková, E. B. (2017). Conspiracy beliefs of future teachers. *Current Psychology, 37*. https://doi.org/10.1007/s12144-017-9561-4

Milani, A. (2021). *Moamma-ye Huveyda (Huveyda'nın gizemi).* Akhtaran Yayınları.

Minibaş, J., Erkmen, T. ve Karsak, B. (2011). Kadın yöneticilere ilişkin sosyal temsiller: Bankacılık sektörüne yönelik bir inceleme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi,* (15), 45-58.

Moliner, P. ve Tafani, E. (1997). Attitudes and social representations: A theoretical and experimental approach. *European Journal of Social Psychology, 27*(6), 687–702.

Morris, W. (1982). *The American heritage dictionary* (2. Baskı). Fifth Edition.

Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. R. Farr ve S. Moscovici (Ed.), *Social representations* içinde (s. 18-77). Cambridge University Press.

Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. R. Farr ve S. Moscovici (Eds.), *Social representations.* Cambridge Press.

Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology, 18*, 211-250.

Moscovici, S. (2000). The phenomenon of social representations. G. Duveen (Ed.), *Social representations: Explorations in social psychology* içinde (s. 18-77). Blackwell Publishers.

Moscovici, S. (2001). *Social representations: Essays in social psychology*. NYU Press.

Moscovici, S. ve Perez, A. J. (1997). Representations of society and prejudices. *Papers on Social Representations, 6*(1), 27-36.

Motazed, K. (1997). *Sougut va pas az Sougut (Reza Şah, çöküş ve çöküş sonrası)*. İran Çağdaş Tarih Kitabevi.

Mullen, B., Brown, R. ve Smith, C. (1992). lngroup bias as a function of salience, relevance and status: An integration. *European Journal of Social Psychology, 22*(2), 103-122.

Narter, M. (2004). Sağlık ve hastalığın sosyal temsilleri. *Psikoloji Çalışmaları, 24*, 57-74.

Newheiser, A., Farias, M. ve Tausch, N. (2011). The functional nature of conspiracy beliefs: Examining the underpinnings of belief in the Da Vinci Code conspiracy. *Personality and Individual Differences, 51*(8), 1007–1011. https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.08.011

Öner-Özkan, B. (2002). Sosyal temsiller. *Kriz Dergisi, 10*(1), 29-37.

Özdemir, F. ve Öner-Özkan, B. (2016). Türkiye'de sosyal medya kullanıcılarının Suriyeli mültecilere ilişkin sosyal temsilleri. *Nesne Psikolojisi Dergisi*, *4*(8), 227-245.

Paker, O. (1999). Sosyal temsiller kuramının ve epistemolojisinin sosyal psikoloji içerisindeki yeri ve önemi. S. Erkonaç (Ed.), *Psikolojide yeni tartışmalar* içinde (s. 45-64). Alfa.

Parsons, S., Simmons, W., Shinhoster, F. ve Kilburn, J. (1999). A test of the grapevine: An empirical examination of the conspiracy theories among African Americans. *Sociological Spectrum, 19*(2), 201–222. https://doi.org/10.1080/027321799280235

Pigden, C. (1995). Popper revisited, or what is wrong with conspiracy theories?. *Philosophy of the Social Sciences*, *25*(1), 3-34.

Pipes, D. (1992). *Dealing with Middle Eastern conspiracy theories*. Orbis.

Pipes, D. (1998). *The hidden hand: Middle East fears of conspiracy*. Martin's Press.

Pipes, D. (1999). *Conspiracy: How the paranoid style flourishes and where it comes from*. Simon and Schuster.

Popper, K. (1984). *Hadsha va ebtalha (Tahminler ve çürütmeler)* (A. Aram, Çev.).

Portes, A. ve Borocz, J. (1989). Contemporary immigration: Theoretical perspectives on its determinants and modes of incorporation. *International Migration Review*, *23*(3), 606-630.

Pratt, R. (2003). Theorizing conspiracy. *Theory and Society, 32*(2), 255–271. https://doi.org/10.1023/A:1023996501425

Robins, R. S., Robins, R. S. R., Robins, R. S. ve Post, J. M. (1997). *Political paranoia: The psychopolitics of hatred*. Yale University Press.

Rubin, B. (1984). *Jang-e Godratha dar İran (Büyük güçleri İran da savaşı)* (M. Moshregi, Çev.). Ashtiyani Yayınları.

Rubin, M. ve Hewstone, M. (2004). Social identity, system justification and social dominance: Commentary on Reicher, Jost and Sidanius et al. *Political Psychology*, *25*(6), 823-844.

Sah, U. (2011). Türkiye'deki gençlerin cinsel yönelimlere ilişkin sosyal temsilleri. *Türk Psikoloji Yazıları, 14*(27), 88.

Salavati, B. (2021). *Iran Migration Outlook.* Cumhurbaşkanlığı Yayınları.

Salavati, B. ve Maleki, A. (2018). *Jabejayi-ye Beynalmelali-ye Daneshjouyan va Tahsilkardegan-e Jahan va İran (Dünya ve İran da, uluslararası öğrencilerin göçü).* Sanati Sharif Üniversitesi.

Shawcross, W. (1990). *Akharin Safar-e Shah (Sultanın son seyaheti)* (A. H. Mahdavi, Çev.). Alborz Yayınları.

Sheykh-ol Eslami, J. (1990). *Afzayesh-e Nofouz-e Rus va Engelis (Rus ve İngiltere etkisinin büyümesi)*. Keyhan Yayınları.

Sklar, H. (1990). *Seh Janebeh Khahi: Komisiyon-e Seh Janebeh va Barnamehrizi-e Nokhbehgan Bara-e Modiriyyet-e Jahan (Üç taraflılık: Üçlü komisyon ve dünya yönetimi için seçkin insanların planlaması)* (A. Alem, Çev.). Farhang-e Eslami Yayınları.

Soroush, A. (1988). *Roshanfekri va dindari [Entelektüellik ve dindarlık].* Pouyeh Yayınları.

Stieger, S., Gumhalter, N., Tran, U. S., Voracek, M. ve Swami, V. (2013). Girl in the cellar: A repeated cross-sectional investigation of belief in conspiracy theories about the kidnapping of Natascha Kampusch. *Frontiers in Psychology, 4*(297). https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00297

Swami, V. ve Coles, R. (2010). The truth is out there: Belief in conspiracy theories. *The Psychologist, 23*(7), 560-563.

Swami, V., Chamorro-Premuzic, T. ve Furnham, A. (2010). Unanswered questions: A preliminary investigation of personality and individual difference predictors of 9/11 conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology, 24*(6), 749-761.

Swami, V., Coles, R., Stieger, S., Pietschnig, J., Furnham, A., Rehim, S. ve Voracek, M. (2011). Conspiracist ideation in Britain and Austria: Evidence of a monological belief system and associations between individual psychological differences and real-world and fictitious conspiracy theories. *British Journal of Psychology, 102*(3), 443-463.

Swami, V., Pietschnig, J., Tran, U. S., Nader, I. W., Stieger, S. ve Voracek, M. (2013). Lunar lies: The impact of informational framing and individual differences in shaping conspiracist beliefs about the moon landings. *Applied Cognitive Psychology, 27*(1), 71-80.

Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Seçkin Yayıncılık.

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6. Baskı). Pearson Education.

Taghizadeh, S. H. (1989). *Zendegi-ye Tufani, Khaterat-e Seyyed Hasan Taghizadeh (Kasırgalı Hayat, Seyyed Hasan Taghizadeh hatıraları).* Elmi Yayınları.

Taghizadeh, S. H. (1996). *Name-haye landan, az doran-e sefarat Taghizadeh dar englistan (Londra mektupları; Taghizadeh'in İngiltere'deki büyükelçiliği zamanından).* Farzan Yayınları.

Tajfel, H. (1982). Instrumentality, identity and social comparisons. H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* içinde (s. 483-507). Cambridge University Press.

Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.), *The social psychology of intergroup relations* içinde (s. 33-37). Brooks.

Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P. ve Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology, 1*(2), 149-178.

Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi* (3. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.

The Encyclopedia Americana, (1990). *International ed.* Americana Corp.

Timmerman, C., Heyse, P. ve Van Mol, C. (2011). Europe seen from the outside. H. Harbers (Ed.), *Strangeness and familiarity: Global unity and diversity in human rights and democracy* içinde (s. 146-147). Groningen Forum.

Tolouei, M. (1990). *Tars az Englistan [İngiltereden korkmak].* Hafteh Yayınları.

Uscinski, J. E. ve Parent, J. M. (2014). *American conspiracy theories.* Oxford University Press.

van Prooijen, J. W. (2017). Why education predicts decreased belief in conspiracy theories. *Applied Cognitive Psychology, 31*(1), 50–58. https://doi.org/10.1002/acp.3301

van Prooijen, J. W. ve Acker, M. (2015). The influence of control on belief in conspiracy theories: Conceptual and applied extensions. *Applied Cognitive Psychology, 29*(5), 753–761. https://doi.org/10.1002/acp.3161

van Prooijen, J. W. ve Jostmann, N. B. (2013). Belief in conspiracy theories: The influence of uncertainty and perceived morality. *European Journal of Social Psychology, 43*(1), 109–115. https://doi.org/10.1002/ejsp.1922

van Prooijen, J. W., Douglas, K. ve De Inocencio, C. (2018). Connecting the dots: Illusory pattern perception predicts belief in conspiracies and the supernatural. *European Journal of Social Psychology, 48*, 320–335.

Wagner, W. (1995). Social representations, group affiliation and projection: Knowing the limits of validity. *European Journal of Social Psychology*, *25*(2), 125- 139.

Wagner, W. ve Hayes, N. (2005). *Everyday discourse and common sense: The theory of social representations.* Palgrave-Macmillan.

Wagner, W., Duveen, G., Farr, R., Jovchelovitch, S., Lorenzi-Cioldi, F., Marková, I. ve Rose, D. (1999). Theory and method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology*, *2*(1), 95-125.

Waters, A. M. (1997). Conspiracy theories as ethnosociologies: Explanation and intention in African American political culture. *Journal of Black Studies, 28*(1), 112-125.

Whitson, J. A. ve Galinsky, A. D. (2008). Lacking control increases illusory pattern perception. *Science, 322*, 115–117. https://doi.org/10.1126/science.1159845

Wood, M. J., Douglas, K. M. ve Sutton, R. M. (2012). Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science, 3*(6), 767–773. https://doi.org/10.1177/1948550611434786

Worthington, R. L. ve Whittaker, T. A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist*, *34*(6), 806–838.

Zhai, Y. (2022). Outgroup threat, ideology and favorable evaluations of the government's responses to COVID-19. *Current Psychology*, 1-10.

Zibakalam, S. (1996). *Mogaddameh-yi bar Englab-e Eslami (İslam devrimine bir önsöz).* Rozaneh Yayınları.

Zibakalam, S. (1997). *Ma Cheguneh ma Shodim (Biz nasıl biz olduk).* Rozaneh Yayınları.

Zolfi Gol, M. A. (2004). *Mohajerat-e Jenha (Genleri göçü).* Rahyaft Yayınları.

Zonis, M. (1992). *Shekast-e Shahane (Büyük Çöküş)* (A. Mokhber, Çev). Tarhe No Yayınları.

Zonis, M. (2015). *Political elite of Iran.* Princeton University Press.

Zonis, M. ve Joseph, C. M. (1994). Conspiracy thinking in the middle east. *Political Psychology*, *15*(3), 443-459.

EKLER

EK – 1. Etik Kurul Onayı

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULLARI
(Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu)
TOPLANTISI

OTURUM TARİHİ	OTURUM SAYISI
30 EYLÜL 2022	2022-08

KARAR NO 31: Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nden alınan Psikoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. M. Ersin KUŞDİL' in tez danışmanlığında " Yüksek Lisans öğrencisi 702045011 numaralı Araz JAVADPOUR'ın ""Dış Grup Tarafgirliği Formu Olarak Avrupa Ülkelerine Göç Etme İsteğinin İranlı Üniversite Öğrencilerinin Komplo Teorilerine İnanma Yatkınlıklarındaki Rolü" adlı tez çalışması kapsamında uygulanacak ölçek sorularının değerlendirilmesine geçildi.

Yapılan görüşmeler sonunda; Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. M. Ersin KUŞDİL' in tez danışmanlığında " Yüksek Lisans öğrencisi 702045011 numaralı Araz JAVADPOUR'ın ""Dış Grup Tarafgirliği Formu Olarak Avrupa Ülkelerine Göç Etme İsteğinin İranlı Üniversite Öğrencilerinin Komplo Teorilerine İnanma Yatkınlıklarındaki Rolü" adlı tez çalışması kapsamında uygulanacak ölçek sorularının fikri, hukuki ve telif hakları bakımından metot ve ölçeğine ilişkin sorumluluğu başvurucuya ait olmak üzere uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.

EK – 2. Avrupa Kaynaklı Komplo Teorilerine İnanma Ölçeği

Açıklama 1:

Koronavirüsün çıkış şekline ve ondan sonraki gelişmelere dikkatlice bakıldığında, virüsün Wuhan'da bir laboratuarda ortaya çıktığı, Bill Gates tarafından çok önceden bir simülasyonda incelenmiş olduğu ve tedavisinin de Bill ve Melinda Gates'in desteklediği Pirbright Enstitüsü tarafından bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Bill Gates'in enstitüsünün en önemli gizli görevlerinden biri de laboratuvarda yaratılan bu virüsler yoluyla yayılacak hastalıklar ile tüm toplumları zayıflatarak dünya üzerindeki insan nüfusunu azaltmaktır. Yanı sıra Pirbright Enstitüsünün Avrupa da çok geniş biçimde aktif olması, kuruluşu ve bütçesi Britanya ya bağlı olması bu eylemlerin gerçekliğini kanıtlamk niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla, COVID-19 salgını çok derin planın bazı parçalarından biridir.

Açıklama 2:

Eylül 2015'te, 17 ana hedefi ve 169 alt hedefi olan 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Sözleşmesi ismiyle bilinen bir gelişme İran'da gündeme geldi. Bu sözleşmenin temel hedefi görünüşte dünyada eğitim düzeyi ve benzeri gibi insani hizmetlerin kalitesini 2030'a kadar yükseltmektir. Batı özellikle Avrupa'yı örnek alarak aslında sadece görünüş olarak söz konusu sözleşmeyi bu şekilde göstermeye çalışıyor. Bu sözleşmenin asıl hedefi ise İran toplumunun dini ve milli değerlerini yozlaştırmaktır. Örneğin sözleşmede çocuklarda eşcinselliği teşvik edecek maddeler bulunmakta, İslami değerler yok sayılmakta (mesela Kuran derslerinin okutulmayacağına dair maddeler), Avrupa'da olduğu gibi aile içi (anne ile oğul, baba ile kızı ve erkek kardeş ile kız kardeş) ilişki ve evlilikleri teşvik edecek maddeler bulunmaktadır.

EK- 3. Ulusal Kimlikle Özdeşleşme Ölçeği

1. Kendimi ait hissettiğim İran kimliğinin başarıları, benim başarımdır.
2. Bazı kişiler İranlıları eleştirdiğinde, bu bana kişisel hakaret gibi gelir.
3. İran kimliğini paylaşan herkesle kuvvetli bağlarım olduğunu hissederim.
4. İranlıların birine herhangi kötü bir şey olduğunda bana olmuş gibi hissederim.
5. İranlılara ilişkin konuştuğumda genellikle “onlar”dan çok “biz”i kullanırım.
6. İranlı birinin başarısını duyduğumda bundan gurur duyarım.
7. Diğer halkların İran kimliği hakkında ne düşündüğünü merak ederim.
8. İranlıların oluşturduğu grubun bir üyesi olmak benim için önemlidir.
9. İranlılığa ilişkin övgü yapıldığında kendime yapılmış gibi hissederim.
10. İranlı olarak bilinmem, kimliğimin önemli bir parçasıdır.

EK- 4. Dış Grup Tarafgirliği Ölçeği

1. Avrupa filmlerini İran filmlerinden daha çok seviyorum.
2. İran kültürü beni hayal kırıklığına uğrattı.
3. İran yaşam tarzına Avrupa yaşam tarzından daha az hayranım.
4. İran ürünleri yerine Avrupa ürünleri satın aldığımda daha mutlu hissediyorum.
5. Avrupa müzik sanatının İran müzik sanatından daha iyi olduğunu düşünüyorum.
6. Bence İran TV programları Avrupalı olanlardan daha düşük.
7. Avrupa yemeklerinin İran yemeklerinden daha zevkli olduğunu hissediyorum.
8. Avrupa konut tarzının İran tarzına tercih edildiğini hissediyorum.
9. İran pop müziğini Avrupalı popüler şarkılardan daha çok seviyorum.*
10. İran mallarından Avrupa mallarından daha fazla memnun hissediyorum.*
11. Avrupa da olduğu gibi keşke bizde miladi yılını resmi takvim olarak kabul görsek.

* Ters Maddeler

EK -5. Avrupa'ya Göç Etme İsteği Ölçeği

1. Zorluklar ve sıkıntılarla da karşılaşırsam bile Avrupa'ya gitmeyi tercih ederim.
2. İmkanlar ve koşullar müsait olursa Avrupa'nın herhangi bir ülkesine gitmeyi tercih ederim
3. Avrupa ülkelerinin yabancılar için yaşama/ çalışma kabul kriterlerini araştırırım.
4. Avrupa ülkelerinin iş ilanları dikkatimi çeker.

EK- 6. En Çok Zaman Geçirilen Yaşam Yeri Değişkenine Ait Post-Hoc Bonferroni Analizi

(I) Yaşamınızı en çok nerde geçir-mişsiniz?	(J) Yaşamınızı en çok nerde geçir-mişsiniz?	Ortalama Fark	Standart Hata	P	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Büyükşehir (örn. Tebriz. Tahran vb.)	İlçe	-1.71029*	.28104	.000	-2.3886	-1.0320
	Köy	-1.16863	.63630	.203	-2.7043	.3670
İlçe	Büyükşehir (örn. Tebriz. Tahran vb.)	1.71029*	.28104	.000	1.0320	2.3886
	Köy	.54167	.67547	1.000	-1.0885	2.1718
Köy	Büyükşehir (örn. Tebriz. Tahran vb.)	1.16863	.63630	.203	-.3670	2.7043
	İlçe	-.54167	.67547	1.000	-2.1718	1.0885

*. Ortalama farkı p<0.05 seviyesinde anlamlı.

EK- 7. Hakim Olunan Yabancı Dil Değişkenine Ait Post-Hoc Bonferroni Analizi

(I) Hangi yabancı dile hakimsiniz?	(J) Hangi yabancı dile hakimsiniz?	Ortalama Fark	Standart Hata	P	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Fıransızca	Rusça	-.50000	1.34060	1.000	-4.4814	3.4814
	Almanca	-.75000	1.07487	1.000	-3.9422	2.4422
	İspaniyolca	.12500	1.07487	1.000	-3.0672	3.3172
	İngilizce	-1.10000	.74173	1.000	-3.3028	1.1028
	Hiçbiri	-1.85039	.73055	.181	-4.0200	.3192
Rusça	Fıransızca	.50000	1.34060	1.000	-3.4814	4.4814
	Almanca	-.25000	1.38766	1.000	-4.3711	3.8711
	İspaniyolca	.62500	1.38766	1.000	-3.4961	4.7461
	İngilizce	-.60000	1.14909	1.000	-4.0126	2.8126
	Hiçbiri	-1.35039	1.14190	1.000	-4.7416	2.0409
Almanca	Fıransızca	.75000	1.07487	1.000	-2.4422	3.9422
	Rusça	.25000	1.38766	1.000	-3.8711	4.3711
	İspaniyolca	.87500	1.13302	1.000	-2.4899	4.2399
	İngilizce	-.35000	.82374	1.000	-2.7963	2.0963
	Hiçbiri	-1.10039	.81368	1.000	-3.5169	1.3161
İspaniyolca	Fıransızca	-.12500	1.07487	1.000	-3.3172	3.0672
	Rusça	-.62500	1.38766	1.000	-4.7461	3.4961
	Almanca	-.87500	1.13302	1.000	-4.2399	2.4899
	İngilizce	-1.22500	.82374	1.000	-3.6713	1.2213
	Hiçbiri	-1.97539	.81368	.241	-4.3919	.4411
İngilizce	Fıransızca	1.10000	.74173	1.000	-1.1028	3.3028
	Rusça	.60000	1.14909	1.000	-2.8126	4.0126
	Almanca	.35000	.82374	1.000	-2.0963	2.7963
	İspaniyolca	1.22500	.82374	1.000	-1.2213	3.6713
	Hiçbiri	-.75039*	.23852	.029	-1.4588	-.0420
Hiçbiri	Fıransızca	1.85039	.73055	.181	-.3192	4.0200
	Rusça	1.35039	1.14190	1.000	-2.0409	4.7416
	Almanca	1.10039	.81368	1.000	-1.3161	3.5169
	İspaniyolca	1.97539	.81368	.241	-.4411	4.3919
	İngilizce	.75039*	.23852	.029	.0420	1.4588

*. Ortalama farkı $p<0.05$ seviyesinde anlamlı.

ÖZGEÇMİŞ

ÖZGEÇMİŞ			
Adı-Soyadı	Araz		JAVADPOUR
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı	Rusça		Orta
Eğitim Durumu	**Başlama - Bitirme**		**Kurum Adı**
Lise	2011	2012	Ayetullah Kaşani Lisesi
Lisans	2016	2020	Tebriz Üniversitesi
Yüksek Lisans	2020	2023	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum	**Başlama - Ayrılma**		**Çalışılan Kurumun Adı**
1.	2017	Devam ediyor	Selçuk Uluslararası Medeniyet ve Çeviri Ajan'sı
2.	2022	Devam ediyor	Ocak Yayınevi
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar	Doğu Azerbaycan Yazarlar Birliği.		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Kültürel İhsan Derneği		

(*Devam*) ÖZGEÇMİŞ

Yayınlar: Dursun, Y. (2011). *Anadolu Fatihi Alparslan*. (A. Javadpour, Çev.). Selçuk Yayınları. Dursun, Y. (2011). *Bir İncidir İstanbul*. (A. Javadpour, Çev.). Selçuk Yayınları. Yazgan, B. (2011). *Olimpiyat Ormanı*. (A. Javadpour, Çev.). Selçuk Yayınları. Uçman, B. D. (2008). *Nasreddin Hoca Hikayeleri.* (A. Javadpour, Çev). Selçuk Yayınları. Somoncuoğlu, S. (2010). *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*. (A. Javadpour ve N. Javadpour). Selçuk Yayınları. Araz Cavadbeyli, ''İran'da Türklük, Medeni Hareketi ve Uluslararası Selçuk Medeniyet Merkezi'nin Faaliyetleri'', Astana 1. Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, Sevil Piriyeva Karaman (Ankara: Astana Yayınları, 2021), 1. Cilt/397-405.	
Diğer:	
İletişim (e-posta):	
Tarih: **İmza:** **Adı-Soyadı:**	

FARSÇA ÖZET

مشخص است که مطالعات و تبیین های نظری در مورد پدیده گرایش به اعتقاد به نظریه های توطئه در ادبیات روانشناسی اجتماعی در سال های اخیر شدت گرفته است. همچنین مشاهده می شود که مطالعات مربوط به این موضوع اغلب توسط محققان غربی با نمونه هایی از کشورهای غربی مورد بررسی قرار می گیرد. همانطور که از ارزیابی های ما در بالا مشاهده می شود، این وضعیت با خود محدودیت هایی در درک این که این پدیده در کشورهایی (به ویژه کشورهای خاورمیانه) که تئوری های توطئه می توانند تقریباً در همه جنبه های زندگی اجتماعی مؤثر باشند، ارائه می دهد، به همراه دارد. اینکه روان‌شناسی اجتماعی با تلاش‌های «جامعه‌شناختی» که این پدیده را کاملاً با جنبه‌های اجتماعی، تاریخی و سیاسی آن، این بار با گرایش «روان‌شناختی» سروکار دارد، مواجه می‌شود، باید رویکردی ناکافی تلقی شود. زیرا چنین تقلیل گرایی به احتمال زیاد منجر به برداشت های تحقیر آمیز مردم در بقیه جهان می شود (به عنوان مثال، "شکاک"، "پارانوئید"، و غیره). بنابراین، راه حل این مشکل، تلقی همه‌جانبه این پدیده با جنبه‌های اجتماعی/فرهنگی و روان‌شناختی آن است. این رویکرد نقطه شروع این مطالعه پایان نامه را تشکیل می دهد. در چارچوب یک پژوهش «مختلف الگوی» مبتنی بر استفاده از

داده‌های کمی و کیفی در کنار هم، در این پژوهش، نظریه هویت اجتماعی به عنوان نماینده رویکرد کمی است. به عنوان نمونه ای از رویکرد کیفی، هدف اصلی انجام یک تحلیل بر اساس استدلال های اساسی سازمان غیردولتی بود. در این تحلیل، در حالی که انتظار می‌رود نظریه هویت اجتماعی به درک پویایی‌های روان‌شناختی اجتماعی مانند شناسایی هویت ملی و سوگیری‌های برون گروهی کمک کند، از سازمان‌های غیردولتی برای تعیین محتوا و ترتیب بازنمایی‌های اجتماعی استفاده می‌شود که ادعا می‌شود در درون جامعه شکل می‌گیرند. زمینه اجتماعی/فرهنگی بنابراین، می‌توان سطوح مختلف تحلیل را برای درک گرایش دانشجویان ایرانی که نمونه این پژوهش را تشکیل می‌دهند، به باور به نظریه‌های توطئه اعمال کرد.

یکی دیگر از جنبه های منحصر به فرد این مطالعه این است که طبق دانش ما، این اولین بار است که مفهوم سوگیری برون گروهی در ارتباط با پدیده اعتقاد به تئوری های توطئه مطرح شده است. ما فکر کردیم که این نوع جانبداری که به شکل تحسین و وابستگی به کشورهای توسعه یافته به ویژه در کشورهای خاورمیانه و جهان سوم آشکار می شود، ممکن است تمایل به باور حداقل برخی از تئوری های توطئه را کاهش دهد. مشخص است که این تحسین و تمایلات الگوپذیری که در محدوده تلاش های نوسازی که هر از چند گاهی در کشورهایی مانند ایران و ترکیه تشدید می شود، قابل مشاهده است، می تواند در برخی از بخش های جوامع مورد نظر به ویژه دیده شود. در میان جوانان در این مطالعه ما تمایل به مهاجرت به اروپا را به عنوان مظاهر مختلف سوگیری برون گروهی در راستای هدف سنجش سوگیری برون گروهی در نظر گرفته ایم. در حقیقت، وقتی ادبیات را بررسی می‌کنیم، می‌بینیم که کسانی که سوگیری برون‌گروهی بالایی از خود نشان می‌دهند، دائماً گروه اجتماعی را که به آن تعلق دارند، منفی درک می‌کنند، در حالی که گروه برون‌گروه دائماً پیشرفته‌تر تلقی می‌شود (تاجفل و ترنر، 1979). بنابراین برای کسب جایگاه اجتماعی بالاتر به دنبال عضویت در سایر گروه های اجتماعی هستند. وقتی این وضعیت را از منظر نظریه هویت اجتماعی در نظر می گیریم، تصور می کنیم که بتوان آن را از طریق راهبردهای مدیریت هویت توضیح داد. در واقع، بر اساس نظریه هویت اجتماعی، می بینیم که افرادی که افکار و احساسات منفی نسبت به گروهی دارند که به آن تعلق دارند، دائماً به دنبال تعلق داشتن به گروه های با منزلت مورد علاقه خود از طریق روش تحرک فردی هستند (الپارسلان و کوشدیل، 2020). ما پیش‌بینی کردیم که این رویکرد به طور همزمان اطلاعاتی در مورد پدیده‌ای به نام «فرار مغزها/نخبگان» ارائه می‌کند، که شناخته شده است که بر جوامع جهان سوم تأثیر منفی می‌گذارد.

دلایل اعتقاد افراد به تئوری های توطئه اخیراً به طور گسترده مورد بررسی قرار گرفته است. در حالی که محققان به طور کلی بر فرآیندهای درون فردی در شکل گیری این پدیده تأکید می کنند، برخی از محققان بر فرآیندهای بین گروهی تمرکز کرده اند و پیشنهاد می کنند که احتمال اعتقاد به تئوری های توطئه نیز تحت تأثیر عضویت گروهی افراد قرار می گیرد. با توجه به اینکه چنین «توضیحاتی» بر بسیاری از حوزه‌های زندگی در کشورهای خاورمیانه تأثیر می‌گذارد، جایی که اعتقاد به تئوری‌های توطئه کاملاً گسترده است، می‌توان تصور کرد که باور مورد بحث ارتباط نزدیکی با هویت‌های هویت اجتماعی دارد. بر اساس رویکرد هویت اجتماعی،

می‌توان پیش‌بینی کرد که افرادی که سطح بالایی از همذات پنداری با هویت ملی خود دارند، بیشتر به نظریه‌های توطئه در مورد کشور خود اعتقاد خواهند داشت. از سوی دیگر، انتظار می رود که این تمایل در افراد با سطوح پایین همذات پنداری با هویت ملی کمتر باشد. حتی می توان استدلال کرد که ممکن است سوگیری یک گروه خارجی نسبت به کشورهایی که در تئوری های توطئه به عنوان عاملان آن دیده می شوند، باعث تضعیف اعتقاد به نظریه های مورد بحث شود. هدف اصلی این تحقیق بررسی این موضوع است که چگونه سطح همذات پنداری دانشجویان ایرانی با هویت ملی خود، تعصب برون گروهی آنها نسبت به اروپا و تمایل آنها به مهاجرت به کشورهای اروپایی، احتمال اعتقاد آنها به دو نظریه توطئه اروپایی را پیش بینی می کند. یکی در مورد COVID-19 و دیگری در مورد کنوانسیون 2030 در مورد توسعه پایدار. هدف دیگر بررسی بازنمایی اجتماعی دانشجویان ایرانی نسبت به اروپا بود. یافته ها نشان می دهد که متغیرهای همذات پنداری با هویت ملی و تمایل به مهاجرت به اروپا قوی ترین پیش بینی کننده گرایش به اعتقاد به این دو نظریه توطئه است که در آنها اروپا به عنوان عامل آن دیده می شود: سطح اعتقاد به هر دو تئوری توطئه افزایش می یابد. همذات پنداری با هویت ملی افزایش می یابد و با افزایش تمایل به مهاجرت کاهش می یابد. علاوه بر این، مشخص شده است که بازنمایی اجتماعی دانشجویان دانشگاه با سوگیری برون گروهی بالا و پایین مطابق با این گرایش ها شکل می گیرد.